

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

А. М. ГАЛАС, І. В. САБАДОШ

СИНТАКСИС
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПРАКТИКУМ

Для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Українська мова і література. Зарубіжна література»,
спеціальності 014 Середня освіта,
предметної спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література)

Видання друге, змінене і доповнене

Ужгород 2023

УДК 811.161.2'367.4(075.8)

Галас А. М., Сабалош І. В.

Синтаксис словосполучення і простого речення сучасної української мови: Практикум. 2-е видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2023. 238 с.

Навчальний посібник призначений для проведення практичних занять зі студентами філологічного факультету з курсу сучасної української мови. Він покликаний сприяти засвоєнню студентами як самостійно, так і під керівництвом викладача теоретичних знань із синтаксису словосполучення та простого речення, виробленню в них навичок аналізу мовних явищ, практичному оволодінню синтаксичного багатства української літературної мови.

Рецензенти

Г. І. Вовченко, кандидат філологічних наук, доцент

В. Ф. Баньої, кандидат філологічних наук, доцент

Відповідальна за випуск

О. Ф. Миголінець, кандидат філологічних наук, доцент

Рекомендовано до друку вченою радою
філологічного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
протокол № 6 від 30 березня 2023 р.

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Навчальний посібник призначений для проведення практичних занять із курсу сучасної української мови передусім зі студентами-україністами, однак ним можуть скористатися й студенти інших спеціальностей філологічного факультету. Практикум покликаний сприяти засвоєнню студентами як самостійно, так і під керівництвом викладача теоретичних знань із синтаксису словосполучення та простого речення і допомогти у формуванні і закріпленні стійких навичок аналізу мовних явищ, у практичному оволодінні синтаксичним багатством сучасної літературної української мови.

Після вступних зауважень до практикуму подається програма курсу «Сучасна українська мова» в межах розділів «Синтаксис словосполучення» і «Синтаксис простого речення».

Кожне практичне заняття має такі структурні частини: контрольні питання, список основних і додаткових праць, з яких можна одержати вичерпні відповіді на всі контрольні питання. Першими подаються підручники, навчальні посібники, за ними мовознавчі праці, довідники, в яких висвітлюються питання практичного заняття. Із рекомендованих наукових і навчально-методичних джерел студент матиме змогу ознайомитися з різноаспектними поглядами, підходами й оцінками у висвітленні синтаксичних явищ. Ці бібліографічні матеріали можуть бути використані студентами і при написанні наукових робіт – курсових, дипломних, рефератів, статей. До всіх тем укладено різнотипні завдання – аналіз словосполучень і речень, тестові завдання, вправи і завдання, які передбачають перевірку знань із пунктуації у простому реченні і вдосконалення пунктуаційних навичок на основі синтаксичного принципу української пунктуації. У межах кожної теми передбачене конспектування і реферування важливих теоретичних праць, у яких розглядаються дискусійні в мовознавчій науці питання синтаксичного зв'язку, парадигми речення, структурних і семантичних типів речення, складних випадків визначення членів речення. Практичні завдання як для самостійного, так і для аудиторного виконання, а також для різних форм контролю представлені у достатній кількості варіантів.

Пропонована праця підготовлена відповідно до вимог кредитно-модульної системи навчання у вищій школі.

Крім засвоєння теоретичного програмового матеріалу, студент повинен глибоко оволодіти навичками синтаксичного аналізу. З цією метою додано зразки аналізу словосполучень і різних типів простого речення (за членами речення і способами вираження їх) і схеми зв'язків слів у цих реченнях.

Підготовку до практичного заняття слід розпочинати з глибокого засвоєння теоретичного матеріалу, орієнтуючись на програму та контрольні питання і опрацювавши, крім конспекту лекції, подану до практичного заняття літературу – основну і по можливості додаткову.

ЗМІСТ

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ.....	3
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА» (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ).....	5
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	8
ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ	12
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ	20
СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ І СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ СЛОВАМИ У СЛОВОСПОЛУЧЕННІ І РЕЧЕННІ.....	34
РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ. ТИПИ РЕЧЕНЬ	44
ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ. ПІДМЕТ, ЙОГО ТИПИ І СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ. ПРОСТИЙ ПРИСУДОК І СПОСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ	63
СКЛАДЕНИЙ І СКЛАДНИЙ ПРИСУДКИ, ЇХНІ РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ	81
ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ОСОБОВІ ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ: НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ, ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ, УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ	102
БЕЗОСОБОВІ ТА ІНФІНІТИВНІ ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ	111
ІМЕННІ ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ	122
ПРОСТЕ ПОШИРЕНЕ РЕЧЕННЯ. ДОДАТОК. РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ДОДАТКА.....	133
ОЗНАЧЕННЯ. РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОЗНАЧЕННЯ.....	142
ОБСТАВИНИ. РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОБСТАВИН	151
КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТИХ ПОШИРЕНИХ РЕЧЕНЬ.....	164
ПОВНІ І НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ.....	167
ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ.....	176
РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ І ПРИКЛАДКИ	189
РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ І ДОДАТКАМИ. УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ.....	200
КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ.....	209
РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВНИМИ ТА ВСТАВЛЕНИМИ КОМПОНЕНТАМИ. ЗВЕРТАННЯ	212
КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТИХ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ	219
ПОРЯДОК СЛІВ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ.....	225
СЛОВА-РЕЧЕННЯ (НЕЧЛЕНОВАНІ РЕЧЕННЯ)	228
ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	230
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ	233

ПРОГРАМА КУРСУ
«СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА»
(СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ)

Загальні питання синтаксису.

Зміст поняття «синтаксис». Предмет і завдання синтаксису. Синтаксис як наука і як синтаксична будова мови. Зв'язок синтаксису з іншими (мовознавчими і немовознавчими) науками. Система синтаксичних одиниць. Місце синтаксичних одиниць у системі мови. Аспекти вивчення синтаксичних одиниць. Основні напрями вивчення українського синтаксису.

Словосполучення як синтаксична одиниця.

Словосполучення в системі синтаксичних одиниць. Відомості з історії дослідження словосполучення. Типи сполучень слів за ступенем єдності компонентів. Лексичні сполучення, фраземи, синтаксичні словосполучення і розрізнення їх. Змістові і структурні ознаки словосполучення. Словосполучення і слово; словосполучення і речення: спільні й відмінні ознаки. Принципи класифікації синтаксичних словосполучень. Кількісно-структурні типи словосполучень. Лексико-граматичні типи словосполучень (морфолого-синтаксична класифікація). Поняття синтагми.

Синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення у словосполученні і реченні.

Поняття синтаксичного зв'язку. Типологія синтаксичного зв'язку на різних рівнях синтаксичної системи. Предикативні і непередикативні словосполучення. Основні типи синтаксичного зв'язку: сурядний, підрядний. Підрядні і сурядні словосполучення. Форми підрядного синтаксичного зв'язку: узгодження, керування, прилягання. Особливості синтаксичного зв'язку між підметом і присудком. Особливості синтаксичного зв'язку між прикладкою та означуваним нею членом. Семантико-синтаксичні відношення у словосполученні. Типи семантико-синтаксичних відношень: передикативні, єднальні, протиставні, розділові, градаційні, об'єктні, атрибутивні, обставинні. Засоби вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень у словосполученні.

Речення як основна синтаксична одиниця.

Відомості з історії дослідження речень. Речення як комунікативна і структурна одиниця. Синтаксичні категорії речення. Основні ознаки речення. Принципи класифікації речень. Комунікативні (за метою висловлювання) типи речень: розповідні, питальні, спонукальні, бажальні. Типи речень за експресією, або емоційним забарвленнями (окличні й неокличні), модальністю (стверджувальні й заперечні), будовою (прості й складні). Принципи класифікації простих речень. Структурні типи речень: двоскладні й односкладні, поширені й непоширені, повні й неповні, ускладнені й неускладнені. Парадигма простого речення.

Просте двоскладне непоширене речення.

Загальна характеристика двоскладного речення. Теорія членів речення в лінгвістичній науці. Граматичні та семантичні критерії виділення членів речення. Синтаксичне значення членів речення. Форми членів речення. Структура членів речення. Головні і другорядні члени речення.

Головні члени двоскладного речення.

Підмет, його типи (простий і складений) і способи вираження. Присудок, його типи: простий, складений (дієслівний, іменний) і складний. Способи вираження структурних типів присудка. Випадки ускладнення простих і складених присудків. Граматичний зв'язок підмета і присудка. Пунктуація між групою підмета і групою присудка.

Односкладні речення.

Загальні відомості про односкладні речення. З історії питання про односкладні речення. Проблема односкладного речення в сучасному мовознавстві. Традиційна логіко-семантична класифікація, інші класифікації односкладних речень. Структурно-семантичні типи односкладних речень: дієслівні та іменні. Особові односкладні речення: означено-особові, узагальнено-особові, неозначено-особові. Безособові односкладні речення. Інфінітивні односкладні речення. Різновиди іменних односкладних речень. Номінативні речення. Називні уявлення. Питання про вокативні речення. Статус генітивних речень у мовознавстві. Способи вираження головного члена односкладних речень.

Просте поширене речення. Другорядні члени речення.

Просте поширене речення. Загальні відомості про другорядні члени речення. З історії вчення про другорядні члени. Традиційне вчення про другорядні члени. Сучасні підходи до класифікації другорядних членів речення. Критерії визначення і принципи класифікації другорядних членів речення.

Додаток. Види додатка. Прямий додаток. Непрямий додаток. Інфінітивний додаток. Способи вираження додатка. Означення. Різновиди означення. Узгоджене означення. Неузгоджене означення. Способи вираження означення. Прикладка як особливий різновид означення, її різновиди. Принципи розпізнавання прикладки і пояснюваного нею іменника. Обставини, різновиди і морфологічне вираження.

Явище синкретизму в системі членів речення. Асиметрія смислових і формальних ознак другорядних членів. Складні випадки аналізу другорядних членів речення. Розмежування непрямих додатків і неузгоджених означень, виражених іменниками у формі непрямих відмінків. Розмежування означень і залежних компонентів семантично неподільних словосполучень, виражених іменниками у формі родового відмінка. Складні випадки розмежування неузгоджених означень та обставин, виражених іменниками у формі непрямих відмінків. Складні випадки розмежування додатків та обставин, виражених іменниками у формі непрямих відмінків. Інфінітив у ролі другорядних членів речення.

Повні і неповні речення.

Повні речення. Неповні речення як особливий структурно-семантичний тип речень. Структурно-граматичні типи неповних речень. Контекстуальні неповні речення. Ситуативні неповні речення. Еліптичні неповні речення. Приєднувальні (видільні) речення. Незакінчені (обірвані) речення.

Просте ускладнене речення.

Ускладнення в структурі простого речення. Типологія ускладнення в простому реченні. Напівпредикативність як синтаксична категорія.

Речення з однорідними членами.

Однорідні члени як структурний і смисловий компонент простого ускладненого речення. Засоби вираження однорідності. Однорідні й неоднорідні означення. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення. Форми присудка при однорідних підметах. Пунктуація у реченнях з однорідними членами.

Речення з відокремленими членами.

Природа відокремлення. Синтаксичні умови відокремлення другорядних членів речення. Відокремлені узгоджені і неузгоджені означення. Відокремлені прикладки. Відокремлені обставини. Питання про відокремлені додатки. Поняття про уточнювальні члени речення і відмінність їх від відокремлених членів. Пунктуація у реченнях із відокремленими і уточнювальними членами.

Речення зі вставними і вставленими компонентами.

Вставні і вставлені компоненти у реченні. Лексико-граматичні розряди вставних слів. Поняття про вставні словосполучення. Функціонально-семантичні розряди вставних слів, словосполучень і речень. Функціонально-семантична роль вставлених слів, словосполучень і речень. Пунктуація у реченнях зі вставними і вставленими словами, словосполученнями і реченнями.

Речення зі звертаннями.

Звертання. Засоби вираження звертання. Функціонально-синтаксична роль звертання. Розділові знаки при звертаннях. Вокативні речення.

Порядок слів у простому реченні.

Порядок слів у реченні. Змістові (смислові), синтаксичні й стилістичні функції порядку слів у реченні. Прямий і зворотний (інверсійний) порядок слів. Синтаксичне й актуальне членування речення.

Слова-речення (нечленовані речення).

Загальне поняття про слова-речення (нечленовані речення). Їхні ознаки. Типи слів-речень за ознаками комунікативного використання. Розповідні, питальні, імперативно-експресивні слова-речення. Нечленовані речення, що виражають етикетні формули (привітання, подяку, ввічливість тощо). Структурна класифікація слів-речень.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

Бевзенко С.П., Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посібник. Київ: Вища школа, 2005. 270 с. (Далі: *Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис*).

Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с. (Далі: *Вихованець, Синтаксис*).

Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с. (Серія «Альма-матер») (Далі: *Дудик, Прокопчук, Синтаксис*).

Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. Київ: Вища школа, 1994. 670 с. (Далі: *Синтаксис: Проблемні питання*).

Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: Підручник / А.К. Мойсієнко, І.М. Арібжанова, В.В. Коломийцева та ін. Київ: Знання, 2010. 374 с. (Далі: *СУЛМ: Морфологія. Синтаксис*).

Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 515 с. (Далі: *СУЛМ: Синтаксис*).

Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с. (Серія «Альма-матер») (Далі: *Шульжук, Синтаксис*).

Українська мова: Енциклопедія. 3-є вид., зі змінами і доп. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007 (Далі: *Енциклопедія УМ*).

* * *

Додаткова

Васецька О.І. Формальна та семантична варіантність синтаксичних термінів: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 293 с.

Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: монографія. Київ: Либідь, 1992. 224 с.

Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. 209 с.

Вінтонів М.О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви: монографія. Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2013. 327 с.

Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. 2-е вид., перероблене і доповнене. Київ: Вища школа, 1989. 279 с.

Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 361 с.

Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ: Наукова думка, 1991. 192 с.

Горпинич В.О., Горяний В.Д., Журба І.Я., Тараненко І.Й. Українська мова. Ч. 2. Київ: Вища школа, 1993. 239 с.

Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. Лабораторний практикум. Київ: Вища школа, 1989. 254 с.

Гуйванюк Н.В. Українська мова. Схеми, таблиці, тести: Навчальний посібник / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кардашук, О. В. Кульбабська. Львів: Світ, 2005. 302 с.

Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.

Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці: Навчальний посібник. 2-е вид. Чернівці: Рута, 2003. 159 с.

Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 1. 402 с.

Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 2. 350 с.

Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 3. 426 с.

Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 4. 388 с.

Доленко М.Т., Дацюк І.І., Кващук А.Г. Сучасна українська мова. 3-є вид., перероб. і доп. Київ: Вища школа, 1987. 351 с.

Дослідження з синтаксису української мови. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 296 с.

Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова: Завдання і вправи: Навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 264 с.

Дудик П.С. Із синтаксису простого речення. Вінниця. Вид-во Вінницького держ. пед ун-ту ім. Михайла Коцюбинського, 1999. 298 с.

Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ: Наукова думка, 1982. 210 с.

Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. Київ: Наукова думка, 1984. 255 с.

Загнітко А. Основи українського теоретичного синтаксису. Горлівка, 2004. 228 с.

Загнітко А. Теорія сучасного синтаксису. 3-є вид., випр. і доп. Донецьк: ДонНУ, 2008. 294 с.

Загнітко А.П. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис простого ускладненого і складного речення (теоретико-навчальний комплекс). Донецьк: ДонДУ, 1994. 204 с.

Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Brno: Masarykova universita, 2013 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uk.x-pdf.ru/5raznoe/55014-1-anatoliy-zagnitko-galina-mironova-masarykova-univerzita-brno-2013-sintaksis-ukrainskoi-movi-teoretiko-prikladniy.php>

Заборона М. Просте речення. Складні випадки аналізу: Навч. посіб. для студ. вищих пед. навч. закл. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 126 с.

Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ: Вища школа, 1986.

Іваницька Н.Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу: Навч.-метод. посібник. Київ: Вища школа, 1989. 62 с.

Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення: Навч. посібник. Київ: Вища школа, 1985. 127 с.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. 312 с.

Кобилянська М.Ф., Гуйванюк Н.В. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис: Зб. вправ: Навч. посіб. Київ: Вища школа, 1992. 272 с.

Коваль Л.М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові: монографія. Вінниця: ФОП Корзун, 2015. 320 с.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. 284 с.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1951. 408 с.

Кульбабська О. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. 672 с.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.

Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006. 240 с.

Островська Л. Теоретичні проблеми синтаксису сучасної української мови: навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. 240 с.

Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наукова думка, 1988. 236 с.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля Київ, 2006. 716 с.

Синтаксис словосполучення і простого речення: (Синтаксичні категорії і зв'язки). Київ: Наукова думка, 1975. 222 с.

Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упор. А.Мойсієнко, В.Чумак, С.Шевель. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019.

Скаб М.С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці: Місто, 2002. 272 с.

Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення. Київ: Вид-во нац. пед. ун-ту ім. М. Драгоманова, 1997. 216 с.

Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. Київ: Вища школа, 1994. 414 с.

Сучасна українська мова: Синтаксис: підручник / За ред. О.Д. Пономарева. Київ: Либідь, 2008. 488 с.

Тоцька Н.І. Українська пунктуація: Практикум. Київ: Вища школа, 1990. 160 с.

Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. Київ: Наукова думка, 1968. 227 с.

Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. 391 с.

Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: Молоде життя, 1951. 403 с. Перевидано: Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953) / Упор. Л.Белея, Л.Нуждак; Вст. ст., прим. Л. Белея. Київ: Темпора, 2012. С. 29–446.

Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч посіб. Київ: Вища школа, 2007. 823 с.

Ющук І.П. Українська мова: Підручник для студ. філолог. спец. вищих навч. закл. Київ: Либідь, 2004. 640 с.

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Зміст поняття «синтаксис».
2. Предмет і завдання синтаксису як науки.
3. Зв'язок синтаксису з іншими (мовознавчими і немовознавчими) науками.
4. Система синтаксичних одиниць. Місце синтаксичних одиниць у системі мови.
5. Аспекти вивчення синтаксичних одиниць.
6. Основні напрями вивчення українського синтаксису.

Література

Основна

- Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 5–13.*
Вихованець, Синтаксис. С. 5–17.
Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 7–19.
Синтаксис: Проблемні питання. С. 5–18.
СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 161–164.
СУЛМ: Синтаксис. С. 5–9; 45–50.
Шульжук, Синтаксис. С. 7–16; 27–30.
Енциклопедія УМ: статті «Актуальне членування речення», «Грамати́ка», «Речення», «Синтаксис», «Синтаксична конструкція», «Синтаксична функція», «Синтаксичні одиниці», «Словосполучення».

Додаткова

- Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства: Історія вивчення української мови. Київ: Вища школа, 1991. С. 86–114.*
Білецький А.О. Синтаксема – інваріант синтаксичної системи. Мовознавство. 1971. № 5. С. 13–20.
Варзацька Л.О. Вивчення морфології у взаємозв'язку з лексикою, синтаксисом і стилістикою. Українська мова і література в школі. 1978. № 7. С. 63–69.
Васецька О.І. Парадигматичні відношення варіантності в синтаксичній термінології. Українська мова. 2017. № 3 (63). С. 132 – 143.
Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. С. 133–137.
Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. грамати́ка укр. мови / За ред. І. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. С. 42–43.
Вінтонів М.О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви: монографія. Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2013. 327 с.
Горголюк Н.Г. Синтаксис у контексті лінгвоукраїністики. Українська мова. 2019. № 1. С. 55–70.

Грищенко А.П. Форма в синтаксисі. Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного ун-ту ім. В.Г. Короленка. Полтава, 2001. Вип. 4 (18). С. 3–16.

Гуйванюк Н.В. Актуальні проблеми сучасної синтаксичної теорії. Гуйванюк Н.В. Слово – речення – текст: Вибрані праці. Чернівці: Чернівецьк. нац. ун-т, 2009. С. 185–200.

Гуйванюк Н.В. Синтаксична система української мови крізь призму ментальності народу. Гуйванюк Н.В. Слово – речення – текст: Вибрані праці. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2009. С. 245–250.

Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Українська мова. Схеми, таблиці, тести: Навч. посіб. Львів: Світ, 2005. 304 с.

Єрмоленко С.Я. Семантичний аспект дослідження синтаксису і проблеми стилістики. Мовознавство. 1981. № 1. С. 16–25.

Загнітко А. Методи і методики дослідження сучасного синтаксису. Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 475–477. Слов'янська філологія: Зб. наук. праць. Чернівці, 2009. С. 482–488.

Загнітко А. Теорія сучасного синтаксису. 3-є вид., випр. і доп. Донецьк: ДонНУ, 2008. 294 с.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 5–7.

Кононенко В.І. Нові тенденції у розвитку сучасного синтаксису. Українська мова і література в школі. 1972. № 1. С. 19–27.

Кононенко В.І. Стилістичний аспект синтаксису. Слово і труд. Київ: Наукова думка, 1976. С. 114–123.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис / 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 5.

Кучеренко І.К. Об'єкт і предмет синтаксису. Українське мовознавство. Київ, 1973. Вип. 1. С. 28–34.

Кучеренко І.К. Фразеологізм як об'єкт синтаксису. Українське мовознавство. Вип. 10. Київ, 1982. С. 9–15.

Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій: монографія. Вид. 2-ге, переробл. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.

Москаленко Н.А., Феценко А.М., Смагленко Ф.П. Українська сучасна літературна мова: Лекс., фонет. і грам. аналіз. Київ: Вища школа, 1980. 160 с.

Пецак М.М. Комунікативний синтаксис. Київ: Довіра, 2000. 150 с.

Попова І.С. Діапазон основних синтаксичних одиниць сучасної української мови. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2009/Statti%20Lingvistichni%20doslidgennia%2026/25.html>

Слинько І.І. Чи все зроблено для перебудови шкільного синтаксису? Мовознавство. 1991. № 5. С. 3–7.

Стилістика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; За ред. Л.І. Мацько. Київ: Вища школа, 2003. С. 59–60.

Сучасна українська літературна мова: Стилістика. Київ: Наукова думка, 1973. С. 44; 339–466.

Завдання для самостійної роботи

Законспектувати статтю: Кучеренко І.К. Об'єкт і предмет синтаксису. *Українське мовознавство*. Київ. 1973. Вип. 1. С. 28–34.

Тестові завдання

1. Як називається наука про зв'язне мовлення в сучасному українському мовознавстві?

а) синтаксис; б) синтакса; в) складня; г) граматики; г) синтаксологія.

2. Кому належить висловлювання:

«З усіх частин граматики найголовніша безумовно складня, бо займається життям живої мови, чому правдиво звать її царицею мовознавчих наук»?

а) І.Вихованцеві; б) І.Огієнкові; в) О.Партицькому; г) В.Сімовичу; г) І.Нечуєві-Левицькому.

3. Як ви розумієте висловлювання?

«Тепер здається, що вже немає для кого і для чого доводити, що мова українська (або, як декому подобається називати, малоруська) є мова, а не наріччя – російської чи польської, як дехто доводив; і багато хто переконаний, що ця мова є однією з найбагатших слов'янських [...], щодо гнучкості і багатства синтаксичного – це мова поетична, музикальна, живописна» (Срезневський І.І. Погляд на пам'ятки української народної словесності. *Уч. зап. Моск. ун-та*. Москва, 1834. Ч. 6. С. 134).

4. Як ви розумієте висловлювання?

«Найкраще дух мови, спосіб національного мислення відображено в народній складні і становить «своєрідний колорит індивідуальності мови» (Гладкий М. Практический курс украинского языка. Житомир, 1918).

5. Як ви розумієте висловлювання?

Складня – є цариця мовознавчих наук, що єдина показує правдиве життя мови. Складня – душа науки про мову, бо ж тільки в реченні оживають і слова, і граматичні форми (Огієнко І. Складня української мови).

6. Що означає термін синтаксис у перекладі з грецької мови?

а) складання, побудова, лад, зв'язок; б) рівень, словопорядок, ієрархія; в) зв'язне мовлення; г) впорядкування, підпорядкування, з'єднання, порядок; г) граматична будова мови.

7. Де вперше використано термін синтаксис?

а) у працях стародавніх римлян; б) у праці Аполлонія Дискола; в) в українських граматиках 19 ст.; г) у праці І.Огієнка «Складня української мови»; г) в «Українському правописі» 1946 р.

8. Хто вперше вжив українську назву – відповідник до терміна синтаксис?

а) І.Вагилевич; б) О.Огоновський; в) М.Левицький; г) В.Сімович; ґ) І.Огієнко.

9. У яких значеннях уживається термін синтаксис?

а) розділ граматики, що вивчає будову і значення словосполучень;

б) розділ граматики, що вивчає структуру, значення і функціонування синтаксичних одиниць;

в) розділ науки про мову, що вивчає речення;

г) синтаксична будова мови;

ґ) індивідуальна манера побудови речень.

10. Що є предметом синтаксису як науки?

а) система синтаксичних одиниць;

б) синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення;

в) частини мови;

г) нерозкладні словосполучення;

ґ) синтаксична система мови.

11. Аспектами вивчення синтаксичних одиниць є:

а) когнітивний, логіко-граматичний, формально-граматичний, функціональний;

б) логічний, структурний, комунікативний, семантичний;

в) структурно-семантичний, морфологічний, комунікативний, формальний;

г) семантико-синтаксичний, теоретичний, прикладний, логічний.

ґ) функціональний, прагматичний, психологічний, культурологічний.

12. Логічний аспект вивчення синтаксичних явищ полягає у:

а) вирізненні одиниць семантичної природи – синтаксем, що формують глибинну структуру речення;

б) логічному обґрунтуванні мовних категорій, залежності їх від категорій логіки;

в) встановленні синтаксичних зв'язків, що формують речення як цілісну структуру;

г) підвищеній увазі до будови синтаксичних одиниць;

ґ) дослідженні здатності речення виступати засобом спілкування (комунікації).

13. Формально-синтаксичний аспект вивчення речення передбачає:

а) встановлення всіх синтаксичних зв'язків, що формують речення як цілісну, синтаксично неперервну одиницю, та виділених на їхній основі членів речення;

б) підвищену увагу до будови синтаксичних одиниць;

в) дослідження здатності речення виступати засобом спілкування (комунікації);

- г) вирізнення одиниць семантичної природи – синтаксем, що формують глибинну структуру речення;
- г) логічне обґрунтування мовних категорій, залежності їх від категорій логіки.

14. Особливість структурного аспекту полягає у:

- а) вирізненні одиниць семантичної природи – синтаксем, що формують глибинну структуру речення;
- б) дослідженні здатності речення виступати засобом спілкування (комунікації);
- в) логічному обґрунтуванні мовних категорій, залежності їх від категорій логіки;
- г) підвищеній увазі до будови синтаксичних одиниць, їх структурних схем, моделей, тобто стереотипних зразків, за якими будуються у мовленні одиниці різних рівнів синтаксичної системи;
- г) встановленні всіх синтаксичних зв'язків, що формують речення як цілісну, синтаксично неперервну одницю, та виділюваних на їхній основі членів речення.

15. Комунікативний аспект вивчення синтаксичних одиниць пов'язаний

- а) з особливостями семантичного наповнення словоформи в реченні й окресленням закономірностей співвідношення форми і змісту в кожному конкретному випадку;
- б) зі здатністю речення виступати засобом спілкування (комунікації);
- в) з особливою увагою до структурних схем і моделей синтаксичних одиниць;
- г) із встановленням синтаксичних зв'язків, що формують речення;
- г) із підвищеною увагою до будови синтаксичних одиниць.

16. Семантичний аспект вивчення синтаксичних одиниць передбачає:

- а) встановлення всіх синтаксичних зв'язків, що формують речення як цілісну, синтаксично неперервну одницю, та виділюваних на їхній основі членів речення;
- б) простеження особливості семантичного наповнення словоформи в реченні й окреслення закономірностей співвідношення форми і змісту в кожному конкретному випадку;
- в) дослідження здатності речення виступати засобом спілкування (комунікації);
- г) підвищену увагу до будови синтаксичних одиниць;
- г) логічне обґрунтування мовних категорій, залежності їх від категорій логіки.

17. Система синтаксичних одиниць – це:

- а) члени речення;
- б) синтаксичні засоби та правила їхнього використання;
- в) система одиниць – словосполучень, простих речень, складних речень, складних синтаксичних єдностей;
- г) комунікативні типи речень;

г) комунікативні синтаксичні одиниці.

18. Основними синтаксичними одиницями є:

- а) слово, словосполучення, речення;
- б) словоформа, словосполучення;
- в) речення, надреченнева єдність;
- г) словосполучення, речення; синтаксичні моделі;
- г) словосполучення, фразема, речення.

19. До синтаксичних конструкцій належать:

- а) слово, синтаксема, речення;
- б) синтагма, просте речення, текст;
- в) просте речення, складне речення, текст;
- г) словосполучення, речення, текст;
- г) словосполучення, слово, речення.

20. Комунікативними синтаксичними одиницями є:

- а) словоформа, речення;
- б) речення, надреченневі єдності;
- в) словоформи, сполучення слів, речення;
- г) словосполучення, речення;
- г) ускладнене просте речення, складне речення, текст.

21. Некомунікативними синтаксичними одиницями є:

- а) синтаксема, словосполучення, речення;
- б) словоформа, речення;
- в) складне речення, просте речення;
- г) словоформа, словосполучення;
- г) відокремлені члени речення, речення, словосполучення.

22. Які синтаксичні одиниці є предметом вивчення «малого» синтаксису?

- а) словосполучення, просте речення;
- б) синтаксема, словосполучення;
- в) просте речення, словосполучення, словоформа;
- г) відокремлені члени речення, словосполучення;
- г) словоформа, синтаксема.

23. Які синтаксичні одиниці є предметом вивчення «великого» синтаксису?

- а) просте речення, текст;
- б) великі синтаксичні сполуки;
- в) просте речення, складне речення, текст;
- г) ускладнене просте речення, складне речення, надфразна єдність;
- г) складне синтаксичне ціле, просте речення, ускладнене складне речення.

24. Основні напрямки розвитку української синтаксичної науки?

- а) психологічний, формально-граматичний, молодограматичний;
- б) формально-граматичний, структурно-семантичний, комунікативний;
- в) логіко-граматичний, традиційний, когнітивний, синтагматичний;
- г) психологічний, логічний, семантичний, трансформаційний;
- ґ) логіко-граматичний, психологічний, формально-граматичний, структурно-семантичний.

25. Синтаксис як наука пов'язаний із такими мовознавчими науками:

- а) логікою, лексикологією, риторикою, словотвором;
- б) морфологією, фонетикою, стилістикою, словотвором, лексикологією, фразеологією;
- в) граматику, фразеологією, словотвором;
- г) філософією, стилістикою, народознавством, культурологією, граматику;
- ґ) психологією, морфологією, фонетикою, словотвором.

26. Що є предметом вивчення стилістичного синтаксису?

- а) логіка висловлювань, стилістичні можливості синтаксичних одиниць;
- б) стилістичні можливості синтаксичних одиниць, способи використання синтаксичних конструкцій зі стилістичною метою;
- в) структурно-семантичний аспект речення, будова речення залежно від його стилістичного навантаження;
- г) формально-граматичний аспект словосполучення і речення, стилістичні можливості синтаксичних одиниць;
- ґ) способи використання синтаксичних конструкцій із стилістичною метою, зміст висловлювань.

Питання для підсумкового контролю з теми «Загальні питання синтаксису»

1. Що означає в перекладі термін *синтаксис*?
2. Де вперше в українському мовознавстві використано термін *синтаксис*?
3. У яких значеннях уживається лінгвістичний термін *синтаксис*?
4. Назвіть розділи синтаксису.
5. Хто вважається «батьком» складні (синтаксису) як науки?
6. Які основні точки зору на предмет синтаксису існували в мовознавстві?
7. Що є об'єктом синтаксису?
8. Що є предметом синтаксису як науки?
9. Назвіть основні одиниці синтаксису.
10. Хто є автором статті «Об'єкт і предмет синтаксису»?
11. Чому синтаксис називають наукою про зв'язне мовлення?
12. Із якими мовознавчими науками пов'язаний синтаксис?
13. Із якими немовознавчими науками пов'язаний синтаксис?
14. Хто автор висловлювання «Складня – це цариця мовознавчих наук про мову, що єдина показує правдиве життя мови. Складня – душа науки про

мову, бо ж тільки в реченні оживають і слова, і граматичні форми»? Назва праці.

15. Завершіть речення «Синтаксис – це система одиниць різного рівня –
16. У чому полягає зв'язок синтаксису і морфології?
17. У чому виявляється зв'язок синтаксису і фонетики?
18. У чому полягає зв'язок синтаксису і словотвору?
19. У чому полягає зв'язок синтаксису і лексикології?
20. У чому полягає зв'язок синтаксису і фразеології?
21. У чому виявляється зв'язок синтаксису і стилістики?
22. Які синтаксичні одиниці є предметом вивчення «малого» синтаксису?
23. Які синтаксичні одиниці є предметом вивчення «великого» синтаксису?
24. Які аспекти вивчення синтаксичних одиниць?
25. У чому полягає логічний аспект вивчення синтаксичних явищ?
26. У чому полягає структурний аспект вивчення синтаксичних одиниць?
27. У чому полягає семантичний аспект вивчення синтаксичних одиниць?
28. У чому полягає комунікативний аспект вивчення синтаксичних одиниць?
29. Що передбачає прагматичний аспект вивчення синтаксичних одиниць?
30. Які терміни логіки широко використовуються в синтаксичній теорії?
31. Чи у всіх реченнях можливе актуальне членування?
32. Кому належить висловлювання: «З усіх частин граматики найголовніша безумовно складня, бо займається життям живої мови, чому правдиво звуть її царицею мовознавчих наук»?
33. Які синтаксичні одиниці є некомунікативними?
34. Які синтаксичні одиниці є комунікативними?
35. Яка спільна ознака відрізняє речення від некомунікативних синтаксичних одиниць?
36. Що таке граматичне значення синтаксичних одиниць?
37. Який зміст поняття *багатоаспектність синтаксичних одиниць*?
38. Що таке структурна схема синтаксичної одиниці?
39. Хто запровадив теорію актуального членування речення?
40. Які мовні одиниці складають систему синтаксичних одиниць?

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу

1. Словосполучення у системі одиниць мови. Визначення словосполучення як синтаксичної одиниці.
2. Словосполучення і слово. Словосполучення і речення. Спільні та відмінні ознаки.
3. Типи сполучень слів за ступенем семантичної єдності компонентів.
4. Структурні типи словосполучень.
5. Морфолого-синтаксична класифікація підрядних словосполучень.
6. Поняття синтагми.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 14–15; 19–22.

Вихованець, Синтаксис. С. 181–213.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 20–36.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 19–64.

СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 168–171; 180.

СУЛМ: Синтаксис. С. 37–44, 51–75, 104–116.

Шульжук, Синтаксис. С. 31–33; 38–42.

Енциклопедія УМ: статті «Синтагма», «Синтагматика», «Синтаксема», «Синтаксична конструкція», «Словосполучення».

Додаткова

Алефіренко М.Ф. Співвідношення синтаксичних і фразеологічних словосполучень. *Українська мова і література в школі*. 1983. № 12. С. 37–42.

Арібжанова І. Граматичний статус словосполучення. *Українське мовознавство*. Київ: «Видавничо-поліграфічний центр Київський університет», 2009. Вип. 39. С. 53–61. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Um_2009_39_9

Балко М. В. Актуальні проблеми теорії словосполучення сучасної української мови: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во «Свідлер А. П.», 2014. 349 с.

Балко М. В. Граматична і семантична сполучуваність компонентів словосполучення. *Наук. вісн. Південноукр. держ. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського*. Серія «Лінгвістичні науки». 2011. № 12. С. 5–13.

Балко М. Інтонація як засіб вираження синтаксичного зв'язку у словосполученні. *Лінгвістичні студії*. 2013. Вип. 26. С. 78–82. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2013_26_16.

Балко М. До питання про основні ознаки словосполучення. *Лінгвістичні студії*. Зб. наук. праць. 2011. Вип. 22. С. 145–150. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2011_22_30.

Балко М. Еволюція поглядів на статус і структуру цілісних словосполучень сучасної української мови. *Лінгвістичні студії*: Зб. наук. праць. Вип. 10. Донецьк: ДонНУ, 2002. С. 32–36.

Балко М. Особливості побудови структурних схем словосполучень сучасної української мови. *Лінгвістичні студії*. Зб. наук. праць. 2010. Вип. 21. С. 79–84. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2010_21_16.

Вихованець І.Р. Проблема словосполучення. *Українське мовознавство*. Київ: Вища школа, 1989. Вип. 16. С. 49–55.

Вихованець І.Р. Різновиди іменникових словосполучень української мови. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Слов'янська філологія: Зб. наук. праць. Вип. 146–147. Чернівці: Рута, 2002. С. 9–14.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. С. 138–147.

Горпинич В.О. Нерозкладні синтаксичні словосполучення в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1988. № 7. С. 65–70.

Грищенко А.П. Прикметник у функції головного компонента в словосполученні. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 120–131.

Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Українська мова. Схеми, таблиці, тести: Навч. посіб. Львів: Світ, 2005.

Гуйванюк Н.В., Максим'юк О.В. Нерозкладні компоненти у структурі речення: Монографія. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2010. 224 с.

Давидова Л.П. Багаточленні іменникові словосполучення. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 10. С. 34–38.

Давидова Л.П. Із спостережень над структурою і функціями субстантивних словосполучень. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 11. С. 20–24.

Давидова Л.П. Семантико-синтаксичне поширення субстантивних словосполучень. *Мовознавство*. 1972. № 6. С. 67–70.

Демський М.Т. Синтаксичні функції фразем. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 11. С. 70–72.

Дудик П.С. Словосполучення в українській літературній мові. Київ, 1998. 136 с.

Дудик П.С. Словосполучення, сполучення слів і слово. *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. С. 208–213.

Дудик П.С. Сурядні словосполучення: основні питання теорії. *Проблеми граматики і лексикології української мови*: Зб. наук. праць. Київ, 1998. С. 3–9. Також: *Синтаксис української мови*: хрестоматія: у 2 ч. / Упор. А.Мойсієнко, В.Чумак, С.Шевель. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. I. С. 31–36.

Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова: Завдання і вправи: Навч. посіб. Київ: Академія, 2007. С. 136–143.

Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

Ісак Н. Словосполучення в курсі шкільного синтаксису. *Дивослово*. 2006. № 10. С. 2–6.

Казимирова І.А. Семантичні основи синтаксемного аналізу інфінітива у придієслівній позиції. *Мовознавство*. 1992. № 5. С. 56–60.

Карпенко Н. Розрізнення описового і фразеологічного сполучень. *Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць*. Вип. 15. Донецьк: ДонНУ, 2007. С. 252–257.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 44–55; 156–157.

Лінгвістичний аналіз: Практикум. Навч. посіб. / За ред. Г.Р. Передрій. Київ: Академія, 2005. С. 115–120.

Кононенко В.І. Омоніміка фразеологічних зворотів і вільних сполучень слів. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 3. С. 35–42.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис / 2-е вид., перероблене і доповнене. Київ: Радянська школа, 1965. С. 5–9.

Медушевський А.П. Лексичні, фразеологічні й синтаксичні словосполучення. *Мовознавство*. 1972. № 6. С. 60–66.

Межов О.Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: Монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.

Мельничук О.С. Про два синтаксичні рівні формування й опису словосполучень. *Мовознавство*. 1970. № 6. С. 10–16.

Михайлишин Б. Сталі словосполучення у лінгвістичній думці останніх десятиліть. *Вісник Львівського університету*. Серія Філологія, 2000. Вип. 28. С. 321–324.

Пінчук О.Ф. Субстантивні двочленні словосполучення з віддієслівним іменником у ролі головного компонента. *Синтаксис словосполучення і речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 170–185.

Попова І.С. Що моделюють у синтаксисі? *Дослідження з лексикології і граматики української мови: Зб. наук. праць*. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 14. С. 11–20.

Слинько І.І. Словосполучення в шкільному курсі мови. *Українська мова і література в школі*. 1975. № 8. С. 68–75.

Снітко О.С. Словосполучення як семантичний інваріант похідного слова. *Мовознавство*. 1983. № 4. С. 41–44.

Степаненко М.І. Прикметниково-іменникові словосполучення в сучасній українській мові (формально-синтаксичний і семантичний аналіз). Полтава: Полтавський держ. пед. ін-т ім. В.Короленка, 1992. 103 с.

Туліна Т.О. Синтаксичні особливості субстантивних словосполучень з прийменником для. *Мовознавство*. 1973. № 6. С. 48–50.

Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. Київ: Наукова думка, 1968. С. 10–61.

Федик О.С. Субстантивні словосполучення з родовим кількості. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 9. С. 31–34.

Чернобров Ю. Особливості формування термінології словосполучення в українському мовознавстві. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2014. № 791. С. 175–180.

Шуть Л. До питання про відношення понять «словосполучення» і «фразеологічне сполучення». *Українське мовознавство*. 2000. Вип. 22. С. 13–17.

Вправи і завдання

I. Із поданих речень вичленувати прості словосполучення і визначити в них підпорядковуючий (головний) і підпорядкований (залежний) члени.

Зразок 1

Другого дня притомилась я дуже та й сіла спочити в холодку (Марко Вовчок).

Я (що зробила?) притомилась.

Притомилась (коли?) другого дня

Притомилась (наскільки?) дуже

Притомилась та й сіла

Сіла (з якою метою?) спочити

Сіла (де?) в холодку

Зразок 2

У ніс йому гостро вдарило духом засушених троянд (Г.Епік).

У ніс вдарило (кому?) йому

У ніс вдарило (чим?) духом

Духом (чого? яким?) троянд

Троянд (яких?) засушених

Зразок 3

Над Полтавою летіло бабине літо (О.Гончар).

Бабине літо (що робило?) летіло

Летіло (де?) над Полтавою

Речення для аналізу

А

1. От скоро вже і журавлі поприлітають в степ широкий (Л.Глібов).
2. Дячиха господарювала і всьому лад давала (Марко Вовчок).
3. Петрів батіг ударив ранком синім по серпанковим полю край стерні (В.Бурхан).
4. Хай пронесеться листям спів і ніжно стане над тобою (М.Йогансен).
5. Формою виживання мови є поезія (Ю.Андрухович).
6. Щасливою годиною козак уродився (Б.Грінченко).
7. Будуть зорі встилати розложистий шлях (Леся Українка).
8. А три шляхи широкії терном заростають (Т.Шевченко).
9. За непослух забере тебе «Той, що в скалі сидить» (Леся Українка).

10. Я теж не шукаю собі легкого хліба (*О.Гончар*).
11. Рідна мова на чужині ще милішою стає (*П.Грабовський*).
12. Ось виходить низка ченців у клобуках. Стають серед церкви підковою навколо престолу (*У.Самчук*).
13. Антоша за словами у кишеню не ліз (*О.Чорногуз*).
14. Гаївки грали три Великодні дні аж до пізнього вечора (*В.Жайворонок*).
15. По двісті років можуть жити ворони, а солов'ї живуть так мало літ (*Є.Летюк*).
16. Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі (*В.Сосюра*).
17. Я мусив знати про нього якомога більше (*В.Дрозд*).
18. Рідний край щиріш любити навчає нас розлука (*Леся Українка*).
19. Боярине, прошу зажити з нами хліба-солі (*Леся Українка*).
20. Аж ось і генерального писаря уздріли (*П.Куліш*).

Б

1. Наш народ має право пишатися своїми багатирями (*О.Гончар*).
2. Степан лишився сам перед розчиненими дверима (*В.Підмогильний*).
3. Один заможний Господар Надумався Вовків злякати (*Л.Глібов*).
4. Аби вернути мені п'ятнадцять коней вороних (*О.Довженко*).
5. Сестра моя й без посагу цінніша від усіх багацьких дочок (*Леся Українка*).
6. Вчитавши всьому гуртові, директор почав брати в шори поодиноці (*С.Васильченко*).
7. Хай буде шана в кожній хаті і дух сімейства за столом (*В.Крищенко*).
8. Чого тільки не насадить наша невгамовна мати! (*О.Довженко*).
9. Нехай утомить круто буря дуба, та не повалить з коренем сади (*Л.Горлач*).
10. За одного битого двох небитих дають (*Народна творчість*).
11. Такі мене баглаї напали (*Панас Мирний*).
12. Добре дихалося зранку в старому дубовому лісі (*Є.Гуцало*).
13. Везе Марко Катерині сукна дорогого, а батькові шитий пояс шовку червоного (*Т.Шевченко*).
14. Серед тижня воно якось не з руки (*А.Дімаров*).
15. В Богданові ворухнулося бажання і собі бути таким (*О.Гончар*).
16. Слов'янам тяжко даються споріднені мови (*П.Загребельний*).
17. Він обережно скосив око і весь похолов (*П.Загребельний*).
18. Людство вибирає собі найсильніших (*І.Франко*).
19. Тим часом новий господар порядкував собі в купленому маєтку (*Олена Пчілка*).
20. Цілу ніч не давали заснуть солов'ї... (*В.Сосюра*).

Завдання

1. Котрі з поєднань слів не становлять словосполучень як окремої синтаксичної одиниці?

І. Подорожувати поїздом. Гори перевернути. Кава по-турецьки. Дати на горіхи. Часто-густо. Швидко просуваючись. Розв'язати язик. Допомогати батькам. Трійко дітей. У дружній родині. Вчасно прибирати. Процес навчання.

Привернути увагу. Бути насторожі. Кривити душею. Лебедина пісня композитора. Очима стріляти. На повний хід. Поети і прозаїки. Наламати дров. Буду виступати. Ріки й озера. Найбільш вдалих. Ламати голову. Ламати голову над завданням. Куди завгодно поїхати. Крізь зуби сказати. Рання весна. Довго тримати камінь за пазухою. Давати пораду. Розводити дискусію. Слова ковтати. Матеріальні блага. Піти на жертву. Пахне морем. Коло хати. Вивести на чисту воду. Слухняна дитина. Відоме прислів'я. Досі не виконаний. Більш чуйний. По дорозі додому.

II. Пекуче сонце. Спуску не давати. Їзда верхи. Хапати дрижаків од напруження. Гарна личком. Мати-й-мачуха. Зігрітий увагою. Народна медицина. Запізніле каяття. Прямий додаток. Скупий на слово. Глянути вгору. Уздовж шосе. Розімлілий від науки. Швидко просуваючись. Хай подумає. Брати на кпини. Близько року. Охолоджений напій. На семи вітрах. Ковток води. Повернення здалеку. Сонорні приголосні. Залучати слухачів до дискусії. Розчервонілий від бігу. Стилїстика мовлення. Поставити крапки над і. Більш приємний. Навколо хати. Ставити на меті. Глибоке переконання. Як грім з ясного неба. Надійний охоронець. Віддавати накази. П'яте колесо до воза. Хатинка над озером. Уявляти перспективу.

2. Котрі з наведених сполучень слів не є синтаксичними словосполученнями?

I. Незважаючи на обставини. Ведмежий слід. Груші на вербі. Враження від твору. Вовчий білет. Наполохати людей. Димок від вогнища. Брати участь. Корінь квадратний. Ретельно прибирати. Відчуваємо відповідальність. Усна відповідь. М'ята перцева. Висновок лікаря. Слухняна дитина. Давня приказка. План заходів. Порядок денний. Стиха промовити. Провісник весни. Рекомендаційний лист. Власні особові назви. Свій серед чужих. Відокремлене означення. Збивати з пантелику. Ходити пішки під столом. Полізити в пляшку. Членський внесок. Прийти у справі. Найменш вразливий. Учений ступінь. До вашого відома. Авторське право. Драматична поема. Мамина усмішка. Не втрачати можливості. Дружнє ставлення. Королевий цвіт.

II. Готовий до розмови. Передати кути меду. Жаб'яче зілля. Світ за очі. Наробити шкоди. Дати знати матері. Псувати настрої. Свіжі враження. Вітер творчості. Прихилений до стіни. Занепасти здоров'ям. Тимчасове послаблення. Біля ганку. Батьківська земля. Тримати язик за зубами. Дивитися крізь пальці. Ужгородський національний університет. Листуватися з видавництвом. Цвіт бузку. Михайло Дмитрович. Замилувати очі. Напередодні свята. Збити з пантелику. Сорок шість років. Любити життя. Шлях праворуч. Орфографічна система. Відновлення української державності. Поєднати долі. Більш успішний. Добре вихований. Складне синтаксичне ціле. Можливість узяти участь. Дістати виправдання. Під церквою. Як учитель. Претендувати на винятковість. Укласти угоду. Міряти очима з голови до п'ят. Курям на сміх.

3. Запишіть синтаксичні словосполучення.

Тихий океан. Чай із лимоном. Зелений чай. Ложечка для варення. Теорія економічної рівноваги. Футляр для окулярів. Граматична категорія. Протягом місяця. Кардинально новий підхід. Пекучі проблеми. Багато молоді. Броунівський рух. Родинні стосунки. Неозначена форма дієслова. Бюджетний індекс. Відгомін подій. Обминати перешкоди. Непохідна основа. Ні кінця ні краю. Останнє проміння сонця. Зробити враження. Сісти у човен. Властивість забувати. Уява дитини. Мислити аналітично. Критичне мислення. Обмежений у рухах. Прислухатися до думки старших. Дивний сон. Завершальна сцена. Паплюжити культурні здобутки. Тверда рука.

4. Розчленуйте складні словосполучення на прості.

I. Відомий міфічний герой. Реставрувати старовинні меблі. Виконати вдалий підрядковий переклад. Уважно розглядаючи експонат. Зустріти привітною усмішкою. З'ясувати лексичне значення слів. Скласти план заходів. Відкрито станцію метро. Вкритий густим туманом. Затяго вболівати за команду. Швидко котитися вниз. Обмежити вживання ліків. Тепла вечірня пора. Якісні черевики місцевої фабрики. Справжній знавець народної мудрості. Представник закону й порядку. Вчасна висадка цибулин. Придатне місце для проживання. Лоскитний дух хвойного лісу. Терпкий запах весни. Стиха причинені двері. Дитячий лагідний плач.

II. Передавати гостинець онукові. Записати рецепт м'яса по-гуцульськи. Міцна кава по-закарпатськи. Буду відвідувати заняття систематично. Написана кирилицею пам'ятка. Високий на зріст хлопець. Піднести на вищий рівень. Пити холодну мінеральну воду. Новий дитячий садок. Покраплене ластовинням обличчя. Покладатися на власні зусилля. Шукати інформацію в інтернеті. Залишити записку для мами. Досить добре впорядкований. Перший спогад із дитинства. Втратити здатність думати про що-небудь. Яскраво освітлена вулиця. Огорнутий лагідним весняним теплом. Вкрай небезпечний продукт. Найкоротший шлях до пізнання. Завдячувати школі знаннями. Численніший проти минулого року.

5. Випишіть прості словосполучення.

I. Гаряче сперечатися. Хата з вікнами до сонця. Жінка з граблями через плече. Будинок у лісі. Яблуко з дикої яблуні. Шафа для одягу. Ніч у суботу. Твори Олеся Гончара. Музика нових поколінь. Чай найвищого ґатунку. Покручений берег. Спрагло пити. Цілюща вода. Задумати виростити сад. Буду навчатись мови. Вивчати класичне мистецтво. Заспівати «Ой, не ходи, Грицю». Очі бузкового кольору. Найбільш уживані звороти. Любити точити яси. Говорити відверто. Буду говорити відверто. Завжди говорити відверто. Зустрічати хлібом-сіллю. Приїздити до батьків. Душа без гріхів. Історична сумнівність пам'ятника. Юнак із передмістя. Дзвінке пташине щебетання. Зажити душа в душу.

II. Попри шум моря. Серпневий день. Натруджені материнські руки. Протягом перегляду фільму. Гіркий перець. Купити іграшки дітям. Пояснити учням правило. Вміння зосередитися. Зустрітися за будь-якої погоди. Піднести на вищий рівень. Пити холодну мінеральну воду. Новий дитячий садок. Порепані від роботи руки. Займатися художніми промислами. Зупинитися навпроти будинку. Тепло ранкового світла. Голова йде обертом. Через підземний перехід. Виїхати серед тижня. Плоди без насіння. Корпуси житлового масиву. Засновник ансамблю. Перехопити здивований погляд. Кошти для ремонту. Проїматися повагою. Конференція з питань глобалізації економіки. Стояти біля борту. Вміння застосувати знання. Робота над сценарієм. Берегти на чорний день.

6. Виділіть у поданих реченнях максимальну кількість простих словосполучень.

А

1. Влітку та восени з віконця на піч лягає то щедрий і бадьорий, то скупий і лінивий сонячний полиск (*І.Чендей*). 2. Через якусь дурницю людина мусить усе життя нести на собі тяжкий хрест долі, мучитися, каратись... (*Д.Кешеля*). 3. Викладати мову – це означає, передовсім, прищеплювати любов до мови (*М.Рильський*). 4. Найсильніші натури неспроможні іноді не піддатися темному, незбагненному, майже містичному поклику, кидають усе на світі, мчать світ за очі, самі не відаючи куди й навіщо (*П.Загребельний*).

Б

1. Вранці на подвір'ї серед зеленої трави розкрились синенькі квіточки петрового батоба... Для мене це найкращі квіти київського літа! (*О.Гончар*). 2. По холодній ночі майже без ніякого переходу наступала степова спека (*Б.Ленкий*). 3. Подих йому перехопив запах понтійської азалії, кадила духмяного і дикої орхідеї (*В.Шкляр*). 4. Тепер я знову мав щастя побачити на екрані новий крок наперед (*Ю.Яновський*).

7. Утворіть із поданих простих словосполучень складні.

Протоптати стежку. Поїздки на дачу. Здобувати професію. Безкрає поле. Утомлений дорогою. Найпоширеніші випадки. Незнайомий чоловік. Народна поезія. Востаннє прозвучав. Професія вчителя. Прищеплювати любов. Прислухавшись до них. Скляний посуд. Четверо товаришів. Вирушили удосвіта. Намагатися водити за ніс. Дуже тихо. На п'ятому поверсі. Вияв поваги. Виступ поета. Твори високої якості. Почуття обов'язку. Ідучи додому. Цікавитися картинами. Махнути рукою. Альбом для малювання. Занотувати спостереження. Виконати фонетичний розбір. Пахло медом. Відремонтований автомобіль. Просіяний через сито. Оповиті туманом. Обраний самостійно. Покинуте гніздо. Збудовано хату. Історичний музей. Поскладавши у валізу. Мережа магазинів. Номер на замовлення. Швидко котитися. Позбавлені вміння прощати.

8. Згрупуйте словосполучення за морфологічним вираженням головного слова.

I. Виконувати доручення. Кінцева зупинка. На безлюдному подвір'ї. Болісно реагує. Жоден із них. Спорудив укриття. Надзвичайно вдало. Сказаний згарячу. Читання вголос. Успішний у математиці. Пробудження природи. Далекий від істини. Пізно повернувшись. Зупинений час. Ледве помітно. Відгороджений стіною. Бажання помандрувати. Побіг підтюпцем. Вищий від батька. Помилитися у виборі. Прочитаний уважно. Рішення тікати. Будь-хто із сусідів. Десятий кілометр. Сидіти мовчки. Стиглий кавун. Кілька моментів. Захоплюватися театром. Вивчення мови. Сумно зітхати. Винятково чистий.

II. Перша спроба. Оповитий туманом. У кожного з нас. Захоплений зненацька. Найближче товариство. Повернутися з-за кордону. Замало зусиль. Заслуговує на увагу. Спосіб пізнати. Думка вернутися. Побілілий від болю. Троє знайомих. Напоєні коні. Один із них. Шкода праці. Перерва на обід. Близько до берега. Зволожене повітря. Усім відомий. Сидить похнюпившись. У теплих рукавицях. Викликає сміх. Здібний до музики. Дуже неспокійний. П'ятьох студентів. Далеко від міста. Мокрий від дощу. Ледве помітний. Прийти в гості. Лежачи на піску.

9. Знайдіть іменні словосполучення.

Рання розсада. Зовсім виснажений. Вузлуватий корінь. Подякувати за гостинність. Вдячний за науку. Вінок із колосся. Посуватися крізь ліс. На тім боці. Ціле життя. Дуже добрий. Трьох книжок. Контрольний диктант. Чоловік у сірому костюмі. Модний фасон. Битий негодою. Десятий рік. Рана навиліт. Хтось із сусідів. У місячну ніч. Завідувач кафедри. Один із нас. Ходити по гриби. Сильніший за всіх. Її вигадка. Бажання знати. Копиця сіна. Кольору хакі. Занепокоєний становищем. Настрій жити. Яскраво забарвлений. Приготовлений сніданок. Розбуджений співом. Міфічний герой. Вищий за брата. Давня приказка. З десятьма балами. На моєму подвір'ї.

10. Знайдіть іменникові словосполучення.

I. Вартий уваги. Його покликання. Пташина згряя. Зібратися на лови. Невдале полювання. Хто-небудь із присутніх. Важливий доказ. Доводити протилежне. Мистецтво слова. Зігрітий увагою. Вияв прихильності. Низький на зріст. Ласий до морозива. Протилежний берег. Хист до малювання. Потрібність фаху. Майстер танцювати. Похід у гори. Відбиваючи світло. Світитись від радості. Потрібний усім. Щось із речей. Третій справа. Позимовому холодно. Густий дощ. Читання книжок. Готовий до праці. Сміливі узагальнення. Приїзд сина. Рішучий у вчинках. Якась станція. Викладання дисциплін. З'ясувати значення. План заходів. Хворий на грип. Підозрілий погляд.

II. Класна кімната. Двох будинків. Стежка навпростець. Тяжко від задухи. Тези доповіді. Засохлі квіти. Робота по-новому. Заклеєний скотчем. На самісінській вершині. З другого боку. Місто вночі. Перший лід. Прохання призначити. Бажання жартувати. Двадцять століття. Схильний до узагальнень. Найвищі показники. Обраний шлях. Пожвавлений рух. Пожовкла трава. Свіже повітря. Останні сподівання. Невідоме майбутнє. Представник роду. Загадковий незнайомиць. Вештатися вулицями. Майстер говорити. Характерні риси. Підрядковий переклад. Спроба нападу. При денному світлі.

11. Знайдіть прикметникові словосполучення.

I. Охочий до розмови. У надвечірній час. Ласий до грошей. Захоплений музикою. Заохочений до праці. Щирий у проявах. Облитий водою. Гострий запах. Завжди готовий. Сполохане телятко. Дуже глибокий. Оживити минуле. Зніжковілий хлопець. Занадто запальний. Скошені бур'яни. Червоний від злості. Зупинений час. Глиняний посуд. Покинута напризволяще. Шкідливий для здоров'я. Повний енергії. Кожний із них. Скупий на слова. Київські каштани. Студентський колектив. Сильний духом. Справедливий до мене. Потрібний дітям. Синій від холоду. Дорога праворуч. Моє бажання.

II. Найстрашніший для них. Достойний відзнаки. Знесилений після роботи. З природи кремезний. Зрозуміле завдання. Убогий змістом. Недільний ранок. Увесь у синцях. Незвичайно гарний. Майстерно зашифрований. Червоний від люті. Прискіпливий до деталей. Зовні байдужий. Спалені сподівання. Самостійно дібраний. Покірний долі. Загублений неподалік. Гідний похвали. Педагогічне минуле. Прилаштований до умов. Порожній ящик. Нездатний до життя. Позбавлений повітря. Легковажний чоловік. Дуже наполегливий. Невиразні контури. Підкреслено ввічливий. Мигдалева олія. Стриманий у поведінці. Ціла юрба. Найближче оточення. Вигнутий назовні. Дуже голосний.

12. Знайдіть числівникові словосполучення.

Десяток яєць. Один із групи. Сотня студентів. Двоє з родини. Потроєні зусилля. Третього дня. О другій годині. Кілька прикладів. Дуже багато. Багато зусиль. На п'ятому кілометрі. Кілька рухів. Кількома словами. Двічі повторювати. За сорок кілометрів. Перший за списком. Перша двійка. Поділити навпіл. Повторювати втретє. Півтора відра. Один із небагатьох. Працювати втрих. Чимало помилок. За кілька днів. Надійна п'ятірка. За десятим селом. Стільки справ. Поділити на трьох. Частина пирога.

13. Знайдіть займенникові словосполучення.

Наполягати на своєму. Хтось чужий. Наші звичаї. Кожен із нас. Дехто із них. Свій серед чужих. Сподіватись на себе. Непомітне щось. Приєднався до всіх. Пам'ятати про інших. Хто-небудь із присутніх. Двоє перехожих. Решта учасників. Про щось подумати. За всіх скажу. Двоє з натовпу. Будь-які дії. Звернувся до всіх. Швидше за всіх. Кожна хвилинка. За три дні. Обидві дівчини.

Ані одна сльозинка. Різні шляхи. Мої вірші. Забрати з собою. Котрийсь із пасажирів. Щось із речей. Найцінніше з усього. Нас цікавить. Усіх заповнити. Такі люди. Безліч справ. Щось нове. Зліпити абияк. Весь світ.

14. Знайдіть дієслівні словосполучення.

I. Спостерігати за птахами. Спостережливий дід. Шукає винуватців. Любитель оповідати. Спроба писати. Залишатися на самоті. Вирізняючись інтелектом. Частувати яблуками. Диригував хором. Зрікатися роду. Притулившись до обличчя. Продиратися крізь хащі. Прочитаний уважно. Бажання подорожувати. Мрія вступити. Рушати в путь. Бракує знань. Готуватися до поїздки. Скористатися підказкою. Пронизаний любов'ю. Непокрита голова. Заставити меблями. Вміння користуватися. Непомітно з'явитися. Вимога вийти. Осідланий кінь. Записаний у блокнот. Відмінний від інших. Захоплений ідеями. Занижені оцінки.

II. Перегорнувши сторінку. Схований у мішку. Перемовлятись пошепки. Талановито написано. Запрошення приїхати. Тихенько стрепенутися. Відкладаючи на потім. Сидів замислившись. Нагомонівшись досхочу. Вискочити з табору. Побитий пес. Не вистачає терпіння. Оселитися на тривалий час. Оборона за окопами. Привезені батьком. Скоса поглядаючи. Думка сховатись. Покинутий палац. Бажання пожартувати. Добре відгукнутися. Спроба аналізу. Ішов пішки. Приголомшений від несподіванки. Зачекай хвилинку. Обтяжений плодами. Перспектива побачити. Вишитий шовком. Вишита серветка. Відчув на собі. Скрип гальм.

15. Знайдіть прислівникові словосполучення.

I. Зовсім тихо. Крок уперед. Повернути ліворуч. Підійти навшпиньки. Надзвичайно дотепний. Дотепно жартувати. Вчинити по-своєму. Підготуватися заздалегідь. Краще за всіх. Розмова віч-на віч. Світанкове завтра. Далеко за містом. Досить швидко. Тремтячи від холоду. Тільки так. Зупинка напівдорозі. Дуже глибоко. Самовіддано працювати. Пізно ввечері. Радіти разом. Проймати наскрізь. Де-не-де видно. Ошатно одягнутий. Гідно поводитись. Сісти попереду. Прощатися поспіхом. Зовсім тепло. Дуже помітно. Варто потрудитися. Вдосвіта прокинутися. Обмаль часу.

II. Поспішати на зустріч. Неймовірно цікаво. Смішно чути. Зникають десь у центрі. Зекономити годину. Набагато спокійніше. Їхати повільно. Висловлювався заплутано. Щороку вдосконалюються. Відмовити навідріз. Час говорити. Вкрай незадовільно. Дбайливо віддрукований. Непомітно змінилася. Повернутися вдосвіта. Шосе над морем. Давно відомий. Ходити пішки. Згадуючи минуле. Надзвичайно ретельно. Підійшов негайно. Врізатись усе глибше. Запанібрата з начальством. Соромно за себе. Прикро до сліз. Охайно прибраний. Кудись далеко. Свій душею. Забагато відпочивати.

III. Стояти обнявшись. Будь-хто з нас. Уклонившись гостям. Удвічі дорожчий. Вперше дізнався. Бачити здалека. Ліс узимку. Зовсім небагато. Дуже прискіпливо. Прочитати вголос. Трохи швидше. Незабаром з'явиться. Сам на сам із старістю. Бігти наввипередки. Перекинутий догори. Мерщій поспішати. Забувши про втому. Навдивовижу самовпевнено. Дуже добре. Говорити переконливо. Повернутися восени. Їзда верхи. Глянути вгору. Покинути напризволяще. Надто старий. Зібрано докупі. Затято вболівати. Місцями вицвілий. Скошений вчасно.

Тестові завдання

1. У якому реченні виділене сполучення слів є синтаксичним, або вільним словосполученням?

А

1. Пасажир упав в око дідові (Д.Бедзик).
2. Історія повна туманних відомостей про переселення народів (П.Загребельний).
3. У суботу перед вербною неділею майже все село йде до церкви (У.Самчук).
4. Будуть вишні, акації й клени так привітно, тепло шуміть (В.Сосюра).
5. Нехай гнилими болотами Течуть собі меж бур'янами Літа невольничі (Т.Шевченко).

Б

1. Чи ж не лягли ми каменем наріжним до мавзолея нашим переможцям? (Леся Українка).
2. Хоч би боги взяли нас під опіку! (Л.Костенко).
3. Дочка була зальотна птиця і ззаду, спереду – кругом (І.Котляревський).
4. Мати сина виглядатиме, а не діжде – буде плакати (В.Стус).
5. Чи скоро пролісок прокинеться для мене і, рясом криючи утрати глибший слід, Заграє, зацвіте надії тло зелене? (М.Зеров).

В

1. З безперестанними охами, сапанням та умліванням Прохіра розказувала. Вона почала від Адама (М. Коцюбинський).
2. Маємо жити, звичайно, не хлібом єдиним (Б.Олійник).
3. Облітав журавель сто морів, сто земель (Народна творчість).
4. Сонячний промінь упав на листя ліщини і лишив золоті зайчики на землі, на траві, на купці торішнього листя (В.Іваненко).
5. Те слово – Бог. Він альфа і омега, початок і кінець (Леся Українка).

2. У якому реченні виділене сполучення слів не є синтаксичним, або вільним словосполученням?

А

1. Не вертаються три брати, По світу гуляють, А три шляхи широкії Терном заростають (Т.Шевченко).
2. Адже се твій брат! Адже ви обоє з одної гіллі (І.Франко).

3. Увечері баби на вулиці сиділи та на весь язик **цокотіли про новину** (Дніпрова Чайка).
4. У свято до церкви дзвонили рано (М.Івченко).
5. Довго, довго **виривалася з життя** Марія (У.Самчук).

Б

1. Ми з тобою не були тут вже **багато літ** (М.Вороний).
2. Ось у такі **сливки ускочили** наші старости! (Г.Квітка-Основ'яненко).
3. І помандрують аж за **синє море** над смутком сіл високі журавлі (Є.Плужник).
4. Через ніч Наливайко з Луцька **пішов на північ** (М.Вінграновський).
5. Я знов **прийшла порятувати** вас (Леся Українка).

В

1. З **багатьма людьми** зводила Максима Рильського примхливо-винахідлива доля подорожніх (Ю.Мартич).
2. В серці ніжну і погідну збережу я **мову рідну** (М.Хоросницька).
3. Усі на сім світі – і царята, і старчата – **Адамові діти** (Т.Шевченко).
4. З **журбою радість** обнялась... (О.Олесь).
5. Минули **літа молодії**, Холодним вітром од надії Уже повіяло (Т.Шевченко).

Г

1. Приємно знайти в траві **пташине кубло** (О.Довженко).
2. На кожному крилі городу росли **кущі барвінку** (Є.Гуцало).
3. Коли б хоч з чоловіком **словечко промовити** (Марко Вовчок).
4. Замість відповіді Лукич дає дівчиську легкого **щигля** (О.Гончар).
5. Осінь стоїть **золотою іконою** (Л.Талалай).

Г

1. Зірка світиться вечірня над моїм **коханим краєм** (Л.Талалай).
2. **Ночувати** господар **пішов** у кошару (О.Гончар).
3. **Нехай увійдуть** у хату чистота й спокій (М.Коцюбинський).
4. Софійку аж **тіпало від образи** та злості (А.Дімаров).
5. Невже знов у мене весна залеліла Від твого **солодкого слова?** (В.Пачовський).

3. У якому реченні виділене сполучення слів є фраземою?

А

1. Двоє з них **грало** на скрипках **коломийку** (О.Кобилянська).
2. Народу зібралось в клубі – **голці ніде впасти** (Д.Кешеля).
3. Мені велено **вітати гостей** (І.Карпенко-Карий).
4. **Моїм сонцем** і моїм місяцем була мамка (М.Дочинець).
5. Суворістю ще нікому не вдалось **викликати прихильність** до себе (П.Загребельний).

Б

1. Кінь **стрілою плигнув** уперед, галопом помчався до застави (Ю.Збанацький).

2. Довгими журавлиними ключами літо вже одлетіло у вирій (В.Скुरатівський).
3. Гетьман він на всю губу, пишен і красен... (П.Куліш).
4. Я на сторожі коло їх поставлю слово (Т.Шевченко).
5. Доброті природа відпустила місця – лише як виняток з її правил (Е.Андієвська).

В

1. Слово, зачате пером і запліднене мислю, несе свою службу довіку (М.Дочинець).
2. Солодкі пахощі лаванду вдарили в ніс (О.Ільченко).
3. Багато списів поламали прихильники однієї і другої групи (Ю.Яновський).
4. Шукатиму долі в далекій стороні (Леся Українка).
5. За якусь днину відкрився мені чудовий пернатий світ (М.Дочинець).

4. У якому реченні виділене сполучення слів є лексикалізованою сполукою?

А

1. Зелені тополі під ясно-блакитним українським небом... (О.Гончар).
2. Учора проводжали сина в далеку дорогу (О.Гончар).
3. Духовним Чорнобилем віє звідусіль... (О.Гончар).
4. Хоч би ще раз глянути на даленіючий степ, васильки побачити десь над шляхом, петрів батіг в голубих зірочках... (О.Гончар).
5. Для декого із сучасних молодих стало майже модою кидати камінням у своїх попередників (О.Гончар).

Б

1. Весна і молодь спільно справляли свято, веселилися (Ю.Станинець).
2. А переливати з порожнього в пусте він ніколи не любив – і зараз, і потім (Ю.Станинець).
3. У радній залі – хаос людського тіла й гомін сотень голосів (Б.Антоненко-Давидович).
4. Доповідь за першим пунктом порядку денного виголосив один із призвідців Громадського комітету, сухотний народний соціаліст (Б.Антоненко-Давидович).
5. Червоне обличчя Якова вкрилось іржею злості (І.Багрянний).

5. У якому реченні виділене сполучення слів становить метафоричне словосполучення іменного типу?

1. Кожен подув вітру наганяв страху за долю яблук (Ю.Станинець).
2. Цими словами чаша образи виповнилася... (Ю.Станинець).
3. Дивна доля престолоспадкоємців (Р.Іваничук).
4. На вулиці реготав осінній вітер (В.Симоненко).
5. Нагідки, мальви й царські борідки стояли, як зацукрені (М.Дочинець).

СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ І СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ СЛОВАМИ У СЛОВОСПОЛУЧЕННІ І РЕЧЕННІ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Поняття синтаксичного зв'язку.
2. Типи (види) синтаксичних зв'язків: підрядний, сурядний.
3. Особливості синтаксичного зв'язку між підметом і присудком.
4. Форми підрядного синтаксичного зв'язку у словосполученні. Узгодження. Керування. Прилягання. До питання про синтаксичний зв'язок тяжіння. Особливості синтаксичного зв'язку між прикладкою та означуваним нею членом.
5. Граматичне значення словосполучень. Семантико-синтаксичні відношення у словосполученні.
6. Засоби вираження синтаксичних зв'язків та синтаксичних відношень у словосполученні і реченні.

Література

Основна

- Бевзенко, Литвин, Семеренко*, Синтаксис. С. 15–22.
Вихованець, Синтаксис. С. 43–47; 201–203; 207–209.
Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 36–46; 53–57.
Синтаксис: Проблемні питання. С. 19–64.
СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 164–167; 173–180.
СУЛМ: Синтаксис. С. 37–44; 51–75; 104–116.
Шульжук, Синтаксис. С. 16–27; 33–38.
Енциклопедія УМ: статті «Керування», «Координація», «Підрядність», «Прилягання», «Синтаксичний зв'язок», «Синтаксичні відношення», «Словосполучення», «Сурядність», «Узгодження».

Додаткова

Арібжанова І. Класифікаційні параметри невластивого граматичного узгодження. *Наукові записки НАУКМА. Мовознавство*. Том. 1. Київ, 2018. С. 27–34.

Арібжанова І. Функції слів із подвійним підрядним зв'язком. *Українське мовознавство*. Видавничо-поліграфічний центр «Київський національний університет», 2015. Вип. 1 (45). С. 25–41.

Баранник О.Ю. Кореляція як вид синтаксичного зв'язку між компонентами апозитивного словосполучення. *Український смисл*. 2002. № 2. Режим доступу: <http://www.ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/article/view/44>.

Вихованець І.Р. Синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 29–45.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. С. 147–149.

Вінтонів М.О. Проблеми визначення зв'язку між головними членами речення. *Лінгвістичні студії*: Зб. наук. праць. Вип. 2. Донецьк: ДонДУ, 1996. С. 91–94.

Вінтонів М.О. До питання про керування як тип підрядного прислівного синтаксичного зв'язку. *Загітко А.П., Вінтонів М.О., Сегін Л.В. Український синтаксис: навчально-практичний комплекс: У 2 ч. / 2-ге вид., доп.* Донецьк Слов'янськ: ДонНУ, 2011. С. 236–242.

Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова: Завдання і вправи: Навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2007 (Альма-матер). С. 136–143.

Ісак Н. Словосполучення в курсі шкільного синтаксису. *Дивослово*. 2006. № 10. С. 2–6.

Каморникова Ю.В. Граматична категорія членів речення через призму синтаксичних відношень. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: Зб. наук. праць. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 12. С. 12–18.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 44–55.

Кобилянська М. Ф. Керування орудним відмінком в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1982. № 10. С. 34–41.

Кононенко В.І. Подвійні синтаксичні зв'язки. *Українська мова і література в школі*. 1975. № 11. С. 31–42.

Кононенко В.І. Семантичні зв'язки в синтаксисі. *Мовознавство*. 1976. № 1. С. 13–23.

Кононенко В.І. Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 1. С. 27–34.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 10–20.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1951. С. 73–114.

Мірченко М.В. Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення): Навч. посіб. Київ: ІЗМН, 1997. 100 с.

Панасенко І. С. Ознаки сильного іменникового керування. *Українське мовознавство*. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1985. Вип. 3. С. 79–83.

Попова І.С. Про парадокси окремих аспектів учення про синтаксичні зв'язки слів. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: Зб. наук. праць. Дніпропетровськ, 2014. Вип. 15. С. 18–27.

Попова І.С. Що моделюють у синтаксисі? *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: Зб. наук. праць. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 14. С. 11–20.

Сидоренко В. Сильне і слабе керування як вияви обов'язкової і факультативної залежності між словами. *Лінгвістичні студії*: Зб. наук. праць. Вип. 11. Донецьк: ДонДУ, 2003. С. 74–79.

Сидоренко В.В. Формальні і функціональні вияви керування. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2006. 20 с.

Тулiна Т.О. Варiативнiсть структури iнформацiї словосполучення. *Мовознавство*. 1979. № 6. С. 10–14.

Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучаснiй українськiй лiтературнiй мовi. Київ: Наукова думка, 1968. С. 10–35.

Завдання i вправи

Завдання для самостiйної роботи

Законспектувати статтi: *Вихованець I.Р.* Граматичнi вияви керування. *Лiнгвiстичнi студiї*: Зб. наук. праць. Донецьк: ДонДУ, 1996. Вип. 2. С. 9–14;
Томусяк Л. До питання про тяжiння як особливий вид синтаксичного зв'язку. *Науковий вiсник Чернiвецького унiверситету*. Вип. 34: Слов'янська фiлологiя. Чернiвцi: ЧДУ, 1998. С. 151–155.

Iз наведених речень вичленувати простi словосполучення, зробити iх повний синтаксичний аналіз.

Порядок синтаксичного аналізу словосполучення

1. Визначити тип словосполучення за будовою.
2. Визначити тип словосполучення за типом синтаксичного зв'язку (предикативне / непередикативне, сурядне, пiдрядне).
3. Охарактеризувати синтаксичне словосполучення за функцiєю в реченнi (предикативне / непередикативне).
4. Охарактеризувати сурядне словосполучення:
 - а) вид структури (вiдкрита чи закрита);
 - б) тип семантико-синтаксичного вiдношення (єднальне, роздiлове, протиставне, градацiйне, пояснювальне, приєднувальне);
 - в) сполучникове чи безсполучникове.
5. Охарактеризувати пiдрядне словосполучення:
 - а) за морфологiчним вираженням головного компонента (iменникове, прикметникове, числiвникове, займенникове, прислiвникове, дiєслiвне), пiдкресливши його;
 - б) рiзновид пiдрядного синтаксичного зв'язку: узгодження (повне / неповне); керування (за морфологiчним вираженням головного компонента: придiєслiвне, приiменникове, приприкметникове, приприслiвникове; сильне чи слабе; безпосереднє чи посереднє (опосередковане); прилягання (власне прилягання – iнфiнiтивне, прислiвникове, дiєприслiвникове, займенникове, фразеологiчне);
 - в) тип семантико-синтаксичного вiдношення (об'єктне, атрибутивне, апозитивне, обставинне, комплетивне (доповнювальне), синкретичне (об'єктно-атрибутивне, об'єктно-обставинне)).
6. Накреслити схему зв'язкiв слiв у кожному реченнi.

Умовні позначення зв'язків:

підрядний зв'язок:

———— керування ----- сурядний зв'язок

..... прилягання

===== узгодження

Зразок:

Вже тиха осінь ходить берегами, на вербах трусить листячко руде (Л.Костенко).

Осінь *ходить* – словосполучення просте, підрядне, предикативне, іменне (іменникове), (координація), узгодження (повне), синтаксичне відношення предикативне.

Осінь *трусить* – словосполучення просте, підрядне, предикативне, іменне (іменникове), (координація), узгодження (повне), синтаксичне відношення предикативне.

Ходить, трусить – словосполучення просте, сурядне, відкрите, єднальне, безсполучникове.

Тиха осінь – словосполучення просте, підрядне, непередикативне, іменне (іменникове), узгодження (повне), синтаксичне відношення атрибутивне.

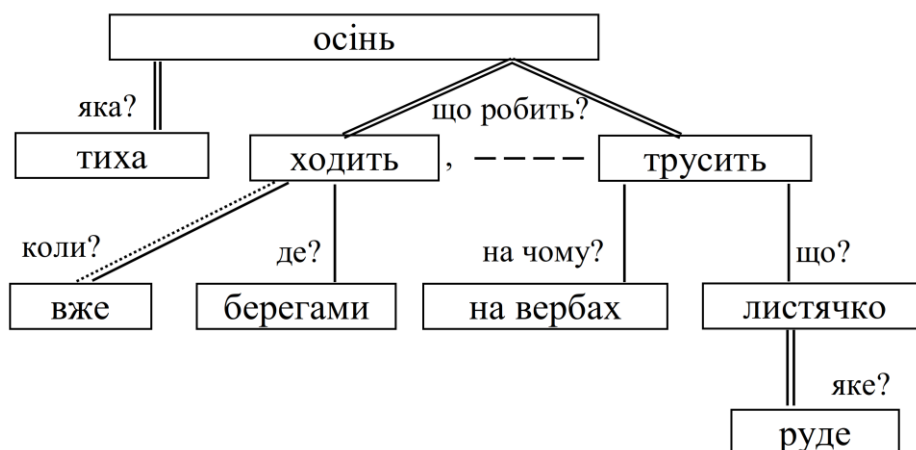
Вже ходить – словосполучення просте, підрядне, непередикативне, дієслівне, прилягання, прислівникове, синтаксичне відношення обставинне.

Ходить берегами – словосполучення просте, підрядне, непередикативне, дієслівне, керування, придієслівне, слабе, безпосереднє, синтаксичне відношення обставинне.

Трусить листячко – словосполучення просте, підрядне, непередикативне, дієслівне, керування, придієслівне, сильне, безпосереднє, синтаксичне відношення об'єктне.

Трусить на вербах – словосполучення просте, підрядне, непередикативне, дієслівне, керування, придієслівне, слабе, посереднє, синтаксичне відношення об'єктно-обставинне.

Листячко руде – словосполучення просте, підрядне, непередикативне, іменне (іменникове), узгодження (повне), синтаксичне відношення атрибутивне.

Речення для аналізу

А

1. Тим часом школярі до двору все прибували та прибували (*С.Васильченко*).
2. Там у нього війська було з горобину душу (*С.Добровольський*).
3. Нескінченний Чумацький Шлях простягався у вічність двома велетенськими коліями (*О.Довженко*).
4. За день до мого од'їзду я востаннє похапцем передивлявся свої книжки (*С.Васильченко*).
5. Нехай і вам щастить безмежжя досягти (*Б.Олійник*).
6. Степ спочиває, набирається прохолоди після денної сліпучої спеки (*О.Гончар*).
7. Повела розмову мати із дочкою восени біля тину, біля хати, коло білої стіни (*І.Гончаренко*).
8. Ми з тобою йдемо стежкою в саду (*М.Рильський*).
9. Чубенко подивився на годинника і дав наказ зупинитись (*Ю.Яновський*).
10. Раз добром нагріте серце вік не прохолоне (*Т.Шевченко*).
11. Сидітиме собі Сава в теплі та добрі й у вус не дутиме (*С.Чорнобривець*).
12. Подорожній дивився вдумливими очима на широкий краєвид (*М.Коцюбинський*).
13. Черешня коло хати бризнула першим цвітом (*І.Чендей*).
14. Огонь запеклих не пече (*Т.Шевченко*).
15. А сад було як зацвіте весною (*О.Довженко*).
16. Останніми часами на нього часто налягало це дошкульне бажання щось писати (*У.Самчук*).
17. Довелося тоді побувати і на сонці, і на дощі (*В.Козаченко*).
18. На сцені углибині виднілися два будинки (*В.Шевчук*).
19. Я б тобі вліпив кулю в потилицю за милу душу (*Г.Тютюнник*).
20. Водій розпачливо мовчав. Про щось питати його мені було незручно (*С.Жадан*).

Б

1. Хоч крізь сон подивлюсь на ту Україну (*Т.Шевченко*).
2. На битому шляху розрісся кущ агрусу (*Марко Вовчок*).
3. На станції люду було зовсім обмаль (*М.Івченко*).
4. Вона бачить перед собою море слухачів (*І.Вільде*).
5. Марк Генріхович зробив їй рукою знак підійти (*Ю.Шовкопляс*).
6. Березовим соком я любив гоститися ще з пастушого дитинства (*М.Дочинець*).
7. Тугар Вовк якимось немов нерадо слухав тої бесіди своєї доньки (*І.Франко*).
8. Не люблю я покорятись та гнути перед усяким дідьком спину (*І.Нечуй-Левицький*).
9. Увечері з канадськими друзями дивлюсь американський фільм «Тарас Бульба» (*О.Підсуха*).
10. А соловей аж горло надриває і на всі заставки співає (*Л.Глібов*).
11. Знизу берегом ішла барвіста купка людей (*І.Білик*).

12. Я рішив іти найматись у священика (*В.Винниченко*).
13. У день літнього сонцестояння світ в міру вологий і теплий (*Г.Пагутяк*).
14. З усіх усюд галасувало радіо (*І.Цюпа*).
15. Перед походом чи боєм Наливайко завжди наказував годувати військо і коней найситнішою і найлегшою їжею (*М.Вінграновський*).
16. Вона бачить перед собою море слухачів (*І.Вільде*).
17. Дивлюся на тебе і не можу одвести очей (*Леся Українка*).
18. В ті пущі не заходила ніколи ні одна жива душа (*І.Нечуй-Левицький*).
19. Мали бабу в селі за шептунку (*М.Дочинець*).
20. Дитинство минуло в найтяжчому голоді (*Г.Пагутяк*).

Тестові завдання

1. Визначте словосполучення із зв'язком узгодження між компонентами.

А. Подарунок на іменини. Димок від вогнища. Добрий серцем. Літня ніч. Різкий свист. Висловити припущення. Наполоханий заєць. Залюблений у поезію. Власні думки. Недосяжна мета. Кілька кадрів із фільму. Поетичне кіно. Перебувати під заборноюю. Книжка поезій. Провідний учений. Духовні цінності. Власний приклад. Наше прохання. Вирізняться інтелектом. Гарний душею. Щирий у проявах. Давня традиція. Розсипане намисто. Переповнений клуб. Зібрані кошти. Подвір'я школи. Комп'ютерний клас. Домашні завдання. Українська культура. Двома версіями. Інша думка. Написаний учителем. Обладнаний кабінет. Друзі-однолітки.

Б. У нашому домі. Готовий працювати. Передати через знайомого. Надійний оберіг. Моє покоління. Село Великі Лучки. Поїзд на Київ. Копіювальний папір. Три співаки. Гроно винограду. Привабливі ціни. Подарунковий примірник. Людина без турбот. Освітлена кімната. Краплина роси. Солонка капуста. Дуже радий. Малий на зріст. Хустка сестри. Весняний ранок. Побілена стеля. Печальний погляд. Оленин син. Кількаразове нагадування. Двокілограмова хлібина. Трьома співаками. Ніяких звісток. Виконаний давно. Людина слова. Особливо цікавий. Такий плакса. Готель «Зірка». Мандрівка в гори. Усміхнена малеча. Значне поширення. Заповнення картки. Оправа для окулярів. Рушник для посуду.

2. Визначте словосполучення із зв'язком керування між компонентами.

А. Сказати правду. До лісу рукою подати. Кирпатий ніс. Спостерігати за птахами. Боятися блискавки. Підхоплений хвилями. Ключі від помешкання. Весняної пори. Придатний до споживання. Здаватися білою вороною. Стрибати спритно. Сховатися в дуплі. Неймовірно радісно. Почуття упевненості. Лампа без скла. Благати очима. Лаштуватись спати. Зчиняючи тривогу. На третій день. Місто вночі. Недалеко від ставка. Бажання відпочити. Недбало ставиться. Яскраве кімоно. Пильнувати дітей. Спроба приручити. Берегти слово. Щедрий на оцінки. Зазнати втрати. Протягом року пасти задніх. Зворушити до сліз. Кава по-турецьки. Їзда верхи. Здатний доторкнутися. Уміння користуватися. Лак для меблів.

Б. Закидати мені. Багато поколінь. Зізнатися у скоєному. Актор однієї ролі. Зустрілися біля театру. Казкові мрії. Показати рукою. Навмисне наплутано. Найголовніше завдання. Йти на полювання. Сфера послуг. Зошит без обкладинки. Вітати з іменинами. На екрані телевізора. Прибічники реформи. Подолати перешкоди. День приїзду. Місце перебування. Близький до мети. Багато книжок. Небагато зробив. Очікуючи на зміни. Вживаючи ліки. Схильний до роздумів. На семи вітрах. Зроблений на зло. Схоже на правду. Фото на пам'ять. Просив зайти. Далеко від школи. Призвести до падіння. Розповіді про мистецтво. Шелест липи. Співати до ранку. Прибігти за годину. З часом мудрішати.

3. Визначте словосполучення із зв'язком прилягання між компонентами.

А. Покотився вниз. Несміливі кроки. Далеко від дому. Загадково посміхнулась. Вдало виступити. Кава по-віденськи. Примруживши очі. Обирати наосліп. Смачно пообідати. Дуже серйозний. Бути причетним до справи. Мрія подорожувати. О третій годині. Будувати надійно. Борода до пояса. Димок від курива. Бабина хата. Знати на вигляд. Укушений гадюкою. Проїздити повз альтанку. Бігти наввипередки. Переступити через поріг. Навчаючи дітей. Ліс восени. Відмахуватися від комарів. Налаштований позитивно. Нагода відзначитися. Загуло лісом. Відплисти від берега. Не сказавши правди. Швидко котиться.

Б. Зупинитися на мить. Кільканадцять слів. Повернувшись у місто. Зігрівати дужче. Тримаючи в обіймах. Підібгавши ноги. Вигравати на сонці. Залишитись назавжди. Швидко просуваючись. Співати голосно. Схоже на правду. Особливо цікавий. Зроблений на зло. Майстер вигадувати. Зруйнувати вщент. Показувати вихід. Під крутим берегом. Зупинився мимоволі. Пахне сосною. На околиці міста. Вітатися з сусідами. Підступати до вікна. Падати з даху. Торкнутися серця. Глянути навкруги. Розпочати пошуки. Вийти в сад. Спізнитись назавжди. Порадившись із колегами. Гуляти парком. Неймовірно цікавий. Відкрито станцію. Близький до завершення.

4. Визначте словосполучення із зв'язком кореляції між компонентами.

Колір беж. У зеленому лузі. Зелен квіт. Спідниця міні. Далеко в лісі. Учениця-відмінниця. Ранкові тумани. Кілька штрихів. Дрібен дощик. Машина-таксі. Острів Капрі. Прес-ножиці. Батько і мати. Її успіх. Будинок на два поверхи. Літак-перехоплювач. Ясен місяць. Повен двір. Маршрут Ужгород–Будапешт. Напрямок північ–південь. Режисер-постановник. Яскраве кімоно. Дівчина-красуня. Твоє таксі. Місто Львів. Хлопці-запорожці. Дихальні вправи. Річка Уж. Густих туман. Багато емоцій. Просити допомоги.

5. Визначте словосполучення з атрибутивними синтаксичними відношеннями між компонентами.

Підсумки за рік. Роман у віршах. Осідланий кінь. Взуття на зиму. Повернутися на ранок. Кинувся на допомогу. Прочитана сторінка. Гірські

вершини. Підніжжя гори. Джерельна вода. Звичка мовчати. Одяг для роботи. Поганий помічник. Виставка скульптур. Нам байдужий. Зосереджений на грі. Автобіографічне оповідання. Розлука з домом. Пожвавлений рух. Кущі смородини. Дві цукерки. Глибоким поглядом. На безлюдному подвір'ї. Скопаний город. Остання хвилина. Верхівки дерев. Дозвіл вивчати. У теплих долинах. Пісня на замовлення. Вишивка хрестиком. Теплий попіл. Швидко прочитаний. Розмова віч-на-віч. Спалювання листя. Постріл із рушниці.

6. Визначте словосполучення з об'єктними синтаксичними відношеннями між компонентами.

Надіятися на зустріч. Дуже довго. Наблизитися на метр. Перейти через вулицю. Зробити на користь. Збитий крилом. Читаючи лист. Збентежитись від несподіванки. Тремтячі руки. Експериментувати з рослинами. Цікавитись новинами. Озватися на голос. Ігнорувати поради. Намуляти ногу. Йдучи вперед. Оплатити проїзд. Знання про природу. Один із багатьох. Ближче до людей. Далеко від дому. Збирати суниці. Подякувати природі. Збудований князями. Бігати босоніж. Дати поснідати. Охочий танцювати. Чужим байдуже. Рекомендація фахівця. Місто Ужгород. Снігу меншає. Поглянути в далечінь. Розтягувати слова. Увійти без дозволу. Їхати автомобілем. Боятися блискавки. Глянути кругом себе. Гаряче сперечатися. Гра на гітарі. Податися на заробітки.

7. Визначте словосполучення з обставинними синтаксичними відношеннями між компонентами.

Швидко писати. Втомлений за день. Піти до школи. Довго збиратися. Надзвичайно талановитий. Сидіти без діла. Розповідати неохоче. Приїзд дітей. Зберігати таємниці. Вдивлятися в обличчя. Приїхати відпочивати. Мандрувати світом. Доторкнутися до руки. Прибуття потяга. Чекати годину. Мешкати неподалік. Працювати попри втому. Одужувати після застуди. Подарувати на згадку. Дуже давно. Відчувати тепло. Мистецтво перемагати. Стрибати від радості. Дім на горі. Дрімати сидячи. Шлях навпростець. Прочитаний вголос. Притихла земля. Іти стежкою. Тримаючись за скелю. Дорога ліворуч. Занадто вразливий. Утричі більший. Копати криницю. Зневіритися в людях. Стиха промовити.

Завдання для підсумкового індивідуального контролю

Із наведених речень вичленувати прості словосполучення, зробити повний синтаксичний аналіз їх, накреслити схему зв'язків слів у них.

1. В історичному музеї зібрано багато експонатів (*М. Чабанівський*).
2. Я готовий повірити в царство небесне (*В. Симоненко*).
3. Українські письменники XVII віку мали звичку зазначати свої джерела на полях книжок (*І. Огієнко*).
4. В повні права вступала довга дощова осінь (*Ю. Збанацький*).
5. На задньому сидінні старенького автобуса принішк насторожений хлопчик з валізою (*В. Дрозд*).

6. Толя недовго гостював на бабусиних хлібах (*В.Земляк*).
7. А посередині вертілася, крутилася, вибивала дрібушечки дівчина (*Ю.Мушкетик*).
8. Гори були прозорі й легкі і в ці останні дні ясного гірського літа (*О.Гончар*).
9. Сидимо було день при дні у дівочій та робимо (*Марко Вовчок*).
10. Пізньої осені та з першими сніговіями з Харкова на Полтавщину плавом попливли голодуючі (*О.Гончар*).
11. Люблю чернігівську дорогу – весною, влітку, восени (*Л.Костенко*).
12. А три покоління селянського дому Вмістились на знімках старого альбому (*М.Луків*).
13. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл (*М. Коцюбинський*).
14. Один із санітарів звернув увагу свого товариша на стіну біля вікна (*О.Гончар*).
15. Сухі губи Маланки стиснулись од болю на саму гадку (*М.Коцюбинський*).
16. Але дехто з учнів викликав у нього глибоке занепокоєння (*О.Донченко*).
17. На столі з'явилася тарілка з білими скибками солонини, сіль, хліб і зубки часнику (*Ю.Станинець*).
18. Провесняна днина розіпнула сині вітрила й на землю зійшла до сходу сонця (*І.Чендей*).
19. У доброго вчителя слова з ділами ніколи не розходяться (*В.Сімович*).
20. Я наче чую повітря крізь ці двері в прекрасний вечірній присмерк (*Ю.Яновський*).
21. Єремія закладав коло свого палацу неначе свою Січ (*І.Нечуй-Левицький*).
22. Ми тут жили ще до часів потопу (*Б.Олійник*).
23. Говорили-шепталися дві тополі гінкі (*Б.Олійник*).
24. Щасливий та веселий обід був у Сивашевій хаті другого дня (*Б.Грінченко*).
25. Жоден із них не ламав шапки перед паном (*А.Дімаров*).
26. Єремія Вишневецький рано зоставсь сиротою (*І.Нечуй-Левицький*).
27. Стало виразно чути звичний гул нічного бою (*О.Гончар*).
28. Де-не-де мигають ледь помітні огники гуцульських хат (*У.Самчук*).
29. Мала дитина почала квилить І стиха їсти в матері просить (*Леся Українка*).
30. За часів великої війни зайшли ми далеко на Україну й опинились в одному містечку (*В.Гренджа-Донський*).

Питання для підсумкового контролю з теми «Словосполучення»

1. Що таке синтаксичний зв'язок?
2. Які є різновиди синтаксичного зв'язку в межах словосполучення, простого і складного речення?
3. Які сполучення слів не належать до словосполучень?
4. У чому полягає специфіка предикативного зв'язку?
5. Яка диференційна ознака сурядного зв'язку?
6. Яка визначальна диференційна ознака підрядного зв'язку?
7. Які різновиди має підрядний зв'язок?
8. Яку ознаку покладено в основу поділу підрядного зв'язку на різновиди –

узгодження, керування і прилягання?

9. Які форми підрядного зв'язку між словами у словосполученні?

10. Який зміст поняття *синтаксична функція*?

11. Які різновиди функцій синтаксичних одиниць виділяють у сучасній синтаксичній науці?

12. Що таке член словосполучення?

13. Які термінологічні позначення є в науковій літературі для головного члена підрядного словосполучення?

14. Які типи синтаксичних словосполучень розрізняють за будовою?

15. Якого поділу узгоджень дотримується більшість авторів праць з українського мовознавства?

16. Хто з мовознавців здійснив поділ узгодження на власне граматичне, умовно-граматичне й асоціативно-граматичне?

17. Яке узгодження називається смисловим?

18. Яке узгодження називається умовно граматичним?

19. Яке узгодження називається асоціативно-граматичним?

20. Які прикметникові форми в широкому розуміння поєднуються зв'язком узгодження?

21. Який синтаксичний зв'язок називається керуванням?

22. Які частини мови найчастіше перебувають у позиції головного слова при керуванні?

23. Які є види керування?

24. Хто з мовознавців уперше запропонував правила розмежування сильного і слабого керування?

25. Який синтаксичний зв'язок називається кореляцією?

26. Який тип синтаксичного зв'язку є між прикладкою та означуваним словом?

27. Що таке граматичне значення синтаксичних одиниць?

28. Як поєднуються залежні слова з головними при приляганні?

29. Які частини мови приєднуються зв'язком прилягання?

30. У чому полягає широкий погляд на прилягання?

31. Кому з мовознавців належить термін «тяжіння»?

32. Назвіть засоби вираження синтаксичного зв'язку.

33. За яким компонентом будується парадигма підрядного словосполучення?

34. Як поділяються словосполучення за морфологічним вираженням головного компонента?

35. Які групи словосполучень за морфологічною належністю головного слова виділив Г.М.Удовиченко?

36. У чому полягає сутність синтаксичних відношень?

37. На які типи поділяють семантико-синтаксичні відношення в енциклопедії «Українська мова»?

38. Які типології синтаксичних відношень розглядаються в українській синтаксичній науці?

39. Які є засоби вираження синтаксичних відношень?

40. У яких сполуках виникають доповнювальні, або комплетивні, семантико-синтаксичні відношення?

РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ. ТИПИ РЕЧЕНЬ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Речення як основна синтаксична одиниця.
2. Співвідношення речення і судження
3. Аспекти вивчення речення.
4. Основні ознаки речення.
5. Комунікативні типи речень (за метою висловлювання). Типи речень за емоційним забарвленням, або експресією (окличні й неокличні); за модальністю (стверджувальні й заперечні).
6. Типи речень за структурою (будовою).
7. Структурно-семантичні типи простих речень: а) за складом граматичної основи (двоскладні й односкладні); б) за наявністю або відсутністю другорядних членів речення (поширені й непоширені); в) за наявністю або відсутністю усіх граматично необхідних членів (повні й неповні); г) за наявністю або відсутністю різних способів ускладнення (ускладнені й неускладнені).
8. Парадигма простого речення.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 33–49.

Вихованець, Синтаксис. С. 51–65.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 62–90.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 69–182.

СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 181–197.

СУЛМ: Синтаксис. С. 10–14; 17–28.

Шульжук, Синтаксис. С. 43–66.

Енциклопедія УМ: статті «Висловлення», «Заперечення», «Заперечні слова», «Інтоніяція», «Модальність», «Неповне речення», «Непоширене речення», «Окличне речення», «Оптативне речення», «Питальне речення», «Повне речення», «Поширене речення», «Предикативність», «Пропозиція», «Просте речення», «Речення», «Розповідне речення», «Семантична структура речення», «Спонукальне речення», «Стверджувальне речення», «Структурна схема речення», «Ускладнене просте речення».

Додаткова

Андерш Й.Ф. До питання про семантичну структуру речення. Мовознавство. 1984. № 5. С. 38–42.

Арібжанова І. Принципи моделювання простого речення. Українське мовознавство. 2014. № 1 (44). С. 42–59.

Арібжанова І. Критерії парадигмотворення простого речення. Мовні і концептуальні картини світу. Київський національний університет імені

Тараса Шевченка: Зб. наук. праць. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2014. Вип. 48. С. 36–50.

Арібжанова І. Структура простого речення (формально-граматичний аспект): Навч. посібник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 128 с.

Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: Монографія. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.

Бріцин В.М. Модальність і предикативність: лінії розмежування і протиставлення. *Мовознавство*. 2015. № 2. С. 77–85.

Бровко А.С. Аналіз будови речення. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 11. С. 17–21.

Вихованець І. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності. *Українська мова*. 2002. № 1. С. 25–31.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Радянська школа, 1983. С. 150–158.

Горпинич В.О., Горяний В.Д. Українська мова: Підручник. Київ: Вища школа, 2003. Ч. II. С. 16–22.

Грищенко А.П. Внутрішня синтаксична організація простого речення. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 14–16.

Грищенко А.П. Модальність і часова віднесеність як зовнішньо-синтаксичні ознаки речення. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 16–29.

Гуйванюк Н.В. До поняття комунікативної парадигми речення. *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 148–154.

Гуйванюк Н.В., Кульбабська О.В. Типологія наукових підходів до вивчення категорії предикації. *Мовознавство*. 2008. № 4–5. С. 55–63.

Гуйванюк Н.В., Чолкан В.А. Співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальності в реченні: Навч. посібник. Чернівці: Рута, 1997. 63 с.

Гуйванюк Н.В., Шабат С.Т. Питальні речення в сучасній українській мові: Навч.-метод. посіб. Чернівці: Рута, 2000. 66 с.

Єрмакова С.Д. Розмежування простих і складних речень. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 5. С. 23–27.

Єрмоленко С.Я. Загальна і власне синтаксична семантика речення. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 11–14.

Єрмоленко С.Я. Категорія предикативності. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 5–11.

Іваницька Н.Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 97–104.

Іваницька Н.Л. Непоширене речення в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1984. № 2. С. 31–34.

Іваницька Н.Л. Поширене і непоширене просте речення. *Культура слова*. Київ: Наукова думка, 1985. Вип. 28. С. 63–66.

Іваницька Н.Л. Синтаксична структура двоскладного речення: (Питання формально-граматичного і семантико-граматичного членування). *Українська мова і література в школі*. 1986. № 1. С. 36–41.

Іваницька Н.Л. Формально-граматичне моделювання структури простого речення. *Мовознавство*. 1986. № 11. С. 20–27.

Іваницька Н.Л. Член речення як синтаксична категорія. Теоретичний синтаксис української мови. Ч. I. Вінниця: Вінницький держ. пед. ун-т, 2002. С. 59–147.

Кадомцева Л.О. Граматичні основи класифікації простих речень. *Українське мовознавство*. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1988. Вип. 15. С. 69–74.

Кадомцева Л.О. Діалектична єдність граматичних значень речення і рівні його аналізу. *Українське мовознавство*. Київ: Вид-во Київ. у-ту, 1977. Вип. 5. С. 14–18.

Кадомцева Л.О. Синтаксис простого речення: Навч. посіб. Київ: Вища школа, 1985. 126 с.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 8–23.

Коваль Л. Інформативна недостатність повнозначного слова й аналітизм компонента формально-граматичної структури речення. *Українська мова*. 2004. № 1. С. 54–58.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 20–28.

Кульбабська О. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. 672 с.

Кульбабська О. Сучасні інтерпретації категорії предикації в мовознавстві. *Українська мова*. 2009. № 1. С. 61–73.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Київ: Радянська школа, 1951. Т. 2. С. 19–21.

Куц О. В. Проблема парадигми речення в лінгвістиці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми грам. і лексикол. укр. мови: Зб. наук. праць. Київ. 2009. Вип. 5. С. 220–223.

Масицька Т.Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей: монографія. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.

Мірченко М.В. Модальність як комунікативно орієнтована категорія речення. *Грамматика слова і грамматика мови: Зб. наук. праць, присв. ювілею проф. І.Р. Вихованця*. Донецьк: ДонНУ, 2005. С. 175–190.

Мірченко М.В. Співвідношення категорій модальності і предикативності та їх взаємодія в реченні. *Проблеми славістики: Наук. часопис*. Луцьк, 1999. № 2. С. 40–47.

Мусатова А. Парадигматика українського спонукального речення. *Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць*. Вип. 15. Донецьк: ДонНУ, 2007. С. 294–299.

Мусатова А. Статус спонукального речення в сучасній українській синтаксичній науці. *Лінгвістичні студії*: Зб. наук. праць. Вип. 11. Донецьк: ДонНУ, 2003. С. 192–198.

Навчук Г. Інтонація як засіб оформлення окличних речень. *Лінгвістичні студії*: Зб. наук. праць. Вип. 11. Донецьк: ДонНУ, 2003. С. 199–205.

Панкова М. Комунікативна будова питальних речень. *Лінгвістичні студії*: збірник наукових праць. Донецьк: ДонНУ, 2013. Вип. 27. С. 92–96. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2013_27_19.

Романюк Т.М. До питання про граматичну природу простого речення. *Проблемні питання синтаксису*: Зб. статей. Чернівці, 1977. С. 39–45.

Романюк Т. М. Парадигматика простого речення в сучасній українській мові: Автореферат дис. ... канд. філол. наук. Тернопіль, 1999. 19 с.

Ткачук В.М. Категорія суб'єктивної модальності: Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 240 с.

Харченко С.В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності. Автореф. дис. ... канд. філ. наук. Київ, 2001. 20 с.

Шабат С. До проблеми класифікації питальних речень. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 34. Слов'янська філологія. Чернівці: ЧДУ, 1998. С. 127–131.

Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці: «Букрек», 2014. 412 с.

Шабат С.Т. Речення питальної модальності в сучасній українській мові. *Мовознавство*. 2001. № 1. С. 53–58.

Швидка Н.В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції. Автореф. дис. ... канд. філ. наук. Харків, 1998. 19 с.

Шульжук К.Ф. Розмежування типів простого речення. *Українська мова і література в школі*. 1982. № 11. С. 60–64.

Ярещенко А.П. Засоби вираження наказовості в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 6. С. 32–36.

Вправи і завдання

Завдання для самостійної роботи

Законспектувати статтю: Гуйванюк Н.В. До поняття комунікативної парадигми речення. *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 148–154 або: Гуйванюк Н.В. До поняття комунікативної парадигми речення. *Гуйванюк Н.В. Слово – речення – текст*: Вибрані праці. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2009. С. 393–400.

Завдання 1. Прочитати тексти, дотримуючись відповідного інтонуювання. Виписати прості речення. Визначити структурно-граматичні типи простих речень.

А.

Нетрі. Несходимі, незміряні.

Маленький смугастий звірок, що сидів собі навпочіпки на поваленій кедрині проти сонечка і пильно, з виглядом ученого-дослідника, розглядав торішний

грибок, тримаючи його передніми лапками, раптом нашорошився. Ні. То так щось. У нетрях панує надзвичайна тиша, як у дивному храмі дивного бога. Лише рябок, засвистівши, пролетів з однієї величезної кедрини на іншу і завмер на гілці, мов сучок, нерухомо, опустивши чубату голівку вниз і витягши шию. Тиша.

На поваленій кедрині тремтіли сонячні зайчики. Смугастий звірок бурундучок почав бавитися з ними, задерши хвостика, як той драгун султана, перестрибував через них. Присідав і дивився вниз. Внизу, під кедриною, виходячи десь з бур'янів і вітрополу і зникаючи знов у бур'янах та камінним розсипу, вилась вузька стежечка, звірина доріжка, утоптана за тисячоліття. Їх немало, таких стежечок. А серед них десь й такі, на яких одвіку ще не ступала нога людська.

Бурундук зіскочив на стежечку, щось поворожив, пройшовся сюди-туди і враз, тривожно цикнувши, стрімголов вискочив на кедрину, на пень, звідти на дубок. Сховався. Визирнув. Знову сховався. Цикнув і завмер, виглядаючи з-за стовбура. Ні, таки він не помилився зразу. Щось таки добирається, щось іде стежечкою. Шелеснула суха бирка. Тріснула гілка. Посипались камінці і покотились десь, покотились униз. Щось важко, помалу йшло крутою стежкою на становик (*І.Багрянний*).

Б.

Бабиного літа нить тоненька
Тане на блакитнім полотні...
Все минає. Навіть культ
Шевченка.
Україна – вся на засланні.
Натягти шинель, у кирзу взутись,
Захалявну лірику плести...
Як нам в Україну повернутись?
І не в Канів – мертвими, як ти?
Полчища імперських істуканів
І тепер ідуть і йдуть на нас,
Де ішли дорогою на Канів
Ми колись, і з нами йшов Тарас.
Золото світило на емалі
І в поста-парубка сльозі...

Більше вже тепер на Кос-Аралі
Хлопчиків на ймення Тарасі.
Бабиного літа дощ, насійся!
Змий цей пил і змий із наших бід
В Україні дух малоросійства,
Злий бурлеск умерлих «Енеїд».
Ставте замість Леніна Шевченка,
А народ-кобзар – на засланні...
Бабиного літа нить тоненька,
Грай малим кобзариком мені.
Грай, допоки вічним небозводом
Сяє на блакиті золоте.
Ще народ повернеться народом.
І змете брехню, і все змете!
(*Д.Кремін*).

В.

Ноги потрапили на ковзьку стежку, що сповзала схилом. Внизу гуркотіла річка, стогін водоспаду заглушував виття вітру. Через хитку кладку перебрався на другий берег і знову – крок, другий... Ще б хоч трохи сили. Можливо, щось трапиться таке, що змінить все: він знайде десь оборіг з пахучим сіном. Ось там за горою... Але й за горою була ніч і дощ, дощ... Знову – бездоріжжя, кущі, вимиті водами рівчаки.

Кожен нічний звук наганяв страх, ноги самі відстрибували вбік – де й сила бралася в них! Жити! Скарідним стало життя, перетворилося в страшну муку, а відриватися від нього не було бажання. Переходив убрід набухлі струмки, і вода в них була не холодною, а навіть теплішою від повітря. В голові без угаву гули дзвони, перед очима летіли барвисті кола; безліч дрібних, як пісок, зірок мережили чорний простір землі і неба.

Сісти тут серед лісу на мокру землю... Але це означало смерть. Він більше не зможе підвестися, бо сили виллюються в землю, як виливається вода з перекинутої пляшки, – мусив тримати голову вверху. Чим далі залишалася позаду його схованка, тим хутчіш вищіджувалися з тіла сили і думка про сконання, як осіння вода, просмоктувалася в мозок. Земля тягла до себе. Почав шукати зручне місце, де б можна лягти і померти. І якщо не лягав, то лише тому, що всюди було однаково незручно і страшно. Буває час, коли й земля стає страшною!

Починало сіріти. А світ був так само мокрий, холодний, одноманітний. Дійти, дійти! Ще б оцю останню гірку, а там... Мусить же бути десь тепле, сухе місце. Але Данило вже не міг. Сперся плечима об стовбур, а сили вищіджувалися – краплина за краплиною. Залишалось зробити лише невеличке зусилля, щоб розпластатись на листя. Але Данило не спішив зробити це останнє зусилля. Посинілий, обдертий, з кривавими ногами, стояв він і водив навколо очима, повними незрозумілої туги і спокою (*Ю.Мейгеш*).

Г.

Гей! Та доки сумувати?
Доки сліз потоком лить?
Геть же, смутку, з мої хати!
Я веселим хочу жити!
Я для пісні струни строю
На новий, веселий лад.
Своїм співом, сею грою
Хочу серце вколисати.
Люлі, серце нещасливе!
Хоч на мить одну засни!
Вже заснули довгі ниви

Сном чарівної весни.
Вже заснули квіти в полі,
Луг, село, діброва спить...
Вснули верби та й тополі,
Сонна річенька шумить...
Чи також тобі спочити,
Щоб весело завтра встать,
Ясне сонце, красні цвіти
Втішно, любо привітатъ!
(*Д.Загул*).

Г

...Одійди від власної роботи,
Як сторонній, пильно подивись:
Чи не забагато позолоти?
Чи належно лінії сплелись?
Чи тонів немає де кричущих?
Чи не ріже око зайвий штрих?
Чи для успіхів скороминущих
Ти не знизив помислів своїх?
Чи твою пізнають люди руку

В кожній тіні й плямі світляній?
Чи несеш ти добру їм науку,
А не злоотруйливий напій?
Зваж усе на терезах спокою,
Твердо все обдумай до кінця
А тоді гарячою рукою –
Знов берись до пензля чи різця
(*М.Рильський*).

Завдання 2. Визначте речення розповідної, питальної, спонукальної, бажальної модальності.

1. Ой сонечко ясне, Невже ти втомилось, Чи ти розгнівилось? Іще не лягай! (В.Самійленко). 2. Вірш студента Юрія Бедрика «Рідна мова» просто вражає своїм боєм, любов'ю. Роздрукувати б його в сотнях тисяч для молоді (О. Гончар). 3. Куди ти ділась, річенько? Воскресни! (Л.Костенко). 4. Дожити до глибокої старості я раджу всім (Ю.Яновський). 5. Зберегти в собі віру в порядок і смисл серед найбільших трагедій і серед найбільших трагедій і серед найзаплутанішого хаосу буття – хіба це не обов'язок і покликання вченого? (П.Загребельний). 6. Шануй свою самостійність і свободу (М.Зеров). 7. Придивись, придивись, придивися, Богдане, – Ти немарно пришпорив коня! Не якась там Італія – Журавлі українські над нами ячать (Д.Кремінь). 8. – Не дозволяй, Іване, дітвакові, в книжках сидіти, а робити силу. Пан з нього не буде! (Ф.Потушняк). 9. Куди ви з торбинками, хлопи, Країни мої і брати? На всіх перехрестях Європи Бесаги й крисані знайти (Д.Кремінь). 10. Хай сльози ті перед тобою стануть Покутою за всі мої гріхи (В.Самійленко). 11. Чи воно на дощ оце затихло, чи на вітер? (М.Кропивницький). 12. Золота моя юносте, я тобі рад (Д.Кремінь). 13. Я хочу вірити. В цей час розлуки Невже б ти міг так скривдити мене... (В.Самійленко). 14. О боже милосердний! Захисти коханого на полі в лютім бої (В.Самійленко). 15. Та що ви дурня вдаєте? Ви мене хіба не знаєте? (В.Підмогильний). 16. Скільки весен минуло для мами на Ясенові! Скільки дивних казок наповідалося нашій мамі на Ясенові! Якою піснею наспівалася нашій мамі Ясенова! Скільки теплих літ для неї минуло на Ясенові! (І.Чендей). 17. Хто збагнути може шляхи господні? (Леся Українка). 18. Яка страшна відповідальність поетом бути у наші дні! (В.Сосюра). 19. Хай буде так. Нехай хоч раз Кассандра не скаржиться на людську неймовірність (Леся Українка). 20. Підеш до школи! Будеш учитися (Н.Кобринська). 21. – Ось вам папір, і ви на ньому все напишете... – Але ж... – Мовчати... Ось оце папір... – Але ж... – Мовчати!.. – Кутузов спочатку було говорив тихо, але за кожним разом підносив голос: – Мовчати! І ви на ньому все напишете... Все. Зрозуміло? (І.Багрянний). 22. А може б, ти, синочку, в мене зостався, га? (Г.Тютюнник). 23. А чи не годі вже того грання? Все грай та грай, а ти, робото, стій! (Леся Українка).

Завдання 3. Запишіть питальні речення, згрупувавши їх за різновидами: а) власне питальні; б) питально-риторичні; в) питально-спонукальні. Визначте засоби питальності у цих реченнях.

1. З якого року й віку стоїмо Німотно на троянським попелищі? Які були колись ми молоді! У юний світ ішли ми рано-вранці. А стали – як невільники в орді. Спливли віки вінками по воді (Д.Кремінь). 2. Мала батьківщино... Ти в кожного є. Чому ж перевізника досі нема? (Д.Кремінь). 3. Земле, ти відкриваєш своє серце? Тобі боляче, земле? (Л.Пономаренко). 4. Не жартуй наді мною, будь ласка, І, говорячи, не мовчи. Нащо правді словесна маска? Ти мовчанням мені кричи (В.Симоненко). 5. Мама налила великий кухоль незбираного молока й припрошала старого до столу. Треба ж було чимось бодай

пригостити добродія. Хіба могло спасти на гадку, що не молоком, а горілкою
гоже почастувати б? Ні, не горілкою! Чи може бути краще в світі частування
за кухоль верховинського смачного молока? (*І.Чендей*). 6. Хіба всю мудрість
не варто віддати за однісінький шматочок невеличкого поганенького пориву?
(*В.Підмогильний*). 7. Чому смуток з тобою поруч Часто ходить у світлі дні?
(*В.Симоненко*). 8. Гей, ви, зорі ясні!.. Тихий місяцю мій!.. Де ви бачили більше
кохання?.. (*В.Сосюра*). 9. Відкіль такі се гольтіпаки? Чи рибу з Дону везете?
Чи, може, виходці-бурлаки? Куди, прочане, ви йдете? (*І.Котляревський*).
10. Ви – розбойники неситі, Голодні ворони. По якому правдивому, Святому
закону І землею, всім даною, І сердешним людом Торгуєте? (*Т.Шевченко*).
11. Чи Ти мене, Боже милий, Навік забуваєш, Одвертаєш лице Своє, Мене
покидаєш? (*Т.Шевченко*). 12. А що кому дасть ваш крик? (*Р.Іваничук*). 13. А
ви де, журавлі ви мої, журавлі? (*В.Сосюра*). 14. О море радості безкрає, чи я
тебе перепливу? (*В.Симоненко*). 15. Годі! Замовчи! Тобі папонька наказав
мовчати! Чуєш? (*М.Куліш*). 16. – Дарко, а може, ти ще сьогодні зустрілася б з
Данком (*І.Вільде*). 17. Добривечір! Невже це ти й рушники подавала?
(*М.Кропивницький*). 18. – Ви – щаслива жінка? Несподівано запитав
Фернандель. – Я? Чи щаслива? Не задумувалась. – Не задумувалась? Гм... А
коли ж ви збираєтесь бути щасливою? В яку епоху? Треба звідувати щастя в
ту епоху, в яку живеш (*Є.Гуцало*). 19. По яких ще дорогах шукати причинної
долі? Перекотиполем блукати в яких степах? (*Є.Маланюк*).

Тестові завдання

1. Який аспект у розумінні поняття речення враховано у поданих визначеннях?

1. ...беручи до уваги головні ознаки речення, можу запропонувати такі окреслення речення: а) за змістом: «Словесна форма закінченої одиниці нашого мислення, що й слухач сприймає її за цілість, зветься речення»; б) окреслення граматичне: «Реченням зветься підмет і присудок, або один із них, з відповідними поясненнями чи без них, синтаксично сполучені й об'єднані закінченою інтонацією» (*І.Огієнко*. Складня української мови. Частина перша. Вступ до вивчення складні. Друкарня ОО. Василіян у Жовкві, 1935).

а) логіко-граматичний; б) структурно-семантичний; в) комунікативний; г) психологічний; г) семантичний.

2. Кожне речення характеризується тим, що в основі його лежить закінчений акт мислення і акт повідомлення (**комунікації**) про цей акт мислення. Цьому відповідає назовні граматична упорядкованість і ритмо-мелодична закінченість речення. Основний тип речення нашої сучасної мови визначається тим, що акт мислення, який лежить в основі речення, має характер **предикації**, себто приписування одному з предметів (або явищ) певної ознаки в часі і в способі, живе, активне поєднання одного поняття з

іншим (*Ю.Шерех*. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен, 1951).

а) логіко-граматичний; б) структурно-семантичний; в) комунікативний; г) психологічний; ґ) семантичний.

3. Традиційне визначення речення як закінченого виразу думки словами правильно акцентує єдність і закінченість акту мислення і акту повідомлення-комунікації, що лежить в основі всякого речення. В основі цього акту в типовому для сучасної стадії розвитку мови реченні лежить не пасивне сприймання явищ навколишнього світу (включаючи в це поняття і внутрішній стан мовця), а активне їх зв'язування, приписування одним із цих явищ певної ознаки в часі і в способі, живе поєднання одного поняття з іншим (предикація) (*Л.А. Булаховський*. Просте речення. Курс сучасної української літературної мови. Т. II. Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1951).

а) логіко-граматичний; б) структурно-семантичний; в) комунікативний; г) психологічний; ґ) семантичний.

4. ...речення – це інтонаційно і граматично оформлена за законами даної мови найменша комунікативна одиниця, що служить головним засобом формування, вираження думки, вольових почуттів і емоцій (*Б.М.Кулик*. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1961).

а) логіко-граматичний; б) структурно-семантичний; в) комунікативний; г) психологічний; ґ) семантичний.

5. ...речення можна визначити як основну знакову одиницю мовлення, яка формується з мовних знаків нижчого порядку – лексичних, фразеологічних і синтаксичних – і відзначається внутрішньою цілісністю і зовнішньою автономністю, виступаючи поза контекстом у ролі закінченого відрізка мовлення і виділяючись у контексті на єдиному рівні членування (*О.С.Мельничук*. Речення як одиниця мовлення і як синтаксична одиниця. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. Київ: Наукова думка, 1972).

а) логіко-граматичний; б) структурно-семантичний; в) комунікативний; г) психологічний; ґ) семантичний.

6. Просте речення – це таке висловлення, яке називає одну окрему ситуацію і повідомляє про неї, має граматичне значення предикативності і форму у вигляді граматичних чи семантичних моделей, їх парадигм та комунікативних варіантів з особливою інтонацією (*І.І.Слинько, Н.В.Гуйванюк, М.Ф.Кобилянська*. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. Київ: Вища школа, 1994).

а) логіко-граматичний; б) структурно-семантичний; в) комунікативний; г) психологічний; ґ) семантичний.

7. Речення – основна синтаксична одиниця, що позначає ситуацію (або взаємопов'язані ситуації), вказує на відношення повідомлюваного до дійсності, характеризується неперервністю синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а також є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки (*І.Р.Вихованець. Речення. Українська мова. Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана», 2007*).

а) логіко-граматичний; б) структурно-семантичний; в) комунікативний; г) психологічний; ґ) семантичний.

2. Знайти речення, яке випадає із поданого ряду (за комунікативним типом).

А

1. Хай кожна мить життя вам буде дорога! (*М.Вороний*).
2. Та невже ви й досі вірити не перестали в камінне щастя? (*Леся Українка*).
3. Вийди, вийди, сонечко, на бабине віконечко, на дідове полечко (*Народна творчість*).
4. Вище, маестро, голову! (*І.Світличний*).
5. Учись війни у ворогів, вивчай і вдачу їх, і зброю... (*В.Сосюра*).

Б

1. Чому невільникам думки про волю милі? (*Леся Українка*).
2. Кожен буває великим бодай раз на життя! (*П.Загребельний*).
3. Чому ж в неправди пам'яті нема? (*Д.Павличко*).
4. Але що сталося з Україною? Куди поділася її здатність до протистояння? (*Л.Костенко*).
5. Чи не краще сісти тихесенько й заплющити очі? (*М.Коцюбинський*).

В

1. Хоч би луна озвалася до мене! (*М.Вороний*).
2. Чи зуміємо зупинити цей згубний процес духовного самознищення? (*О.Гончар*).
3. Втекти б до моря голубого (*Олександр Олесь*).
4. Коли б не було дощів (*М.Коцюбинський*).
5. Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди постояти в журбі! (*Л.Костенко*).

3. Яке з поданих речень розповідне?

А

1. Ну, що ж ви на се скажете, пані? (*Є.Ярошинська*).
2. До чого ж гарно і весело було в нашому городі! (*О.Довженко*).
3. Коли б нам скоріше доробитися чого!.. (*У.Самчук*).
4. Хіба я плачу? (*Леся Українка*).
5. Вербечка картинок-спогадів обірвалася (*Р.Іваничук*).

Б

1. Ех, огірків би накрасти, та баклажанчиків, та цибульки зеленої! (*В.Винниченко*).
2. Не клич мене, весно, не чаруй і не ваб! (*Леся Українка*).
3. Як же гарно, весело вийти після такої грози надвір, дихнути чистим, духмяним повітрям (*В.Кава*).
4. І кого позву тепер на свято? І кого позвати, і коли? (*Д.Кремінь*).
5. Спинись мені. Помовч. Ні слова (*Д.Кремінь*).

В

1. Український, скіфський, рідний краю, Як мені болить буття твоє! (*Д.Кремінь*).
2. Не чіпай наші сиві минулі тривоги! (*М.Вінграновський*).
3. О мій краю, Де шлях до справедливості знайти? (*Д.Павличко*).
4. Чи невже ж у тебе серце за Україну не болить? (*В.Мова*).
5. Мужність і нахабство – це зовсім різні речі (*О.Гончар*).

4. Яке з поданих речень питальне?

А

1. Якби-то правдонька щербата не була (*Народна творчість*).
2. Та хіба був тоді час дивитись на рожеві заграви, на безкрає небо, на оці хмарки, кучеряві й рухливі! (*Ю.Збанацький*).
3. Проспівати б пісню (*І.Багряний*).
4. Якби-то батько сидів на возі (*С.Пушик*).
5. Чи знаєте ви весну на Україні? (*С.Черкасенко*).

5. Яке з поданих речень власне питальне?

1. Куди ідеш, куди від'їжджаєш, сизокрилий орле? (*Народна творчість*).
2. Невже люди говорять правду? (*М.Коцюбинський*).
3. Хіба ти вже проти науки? (*В.Підмогильний*).
4. А хіба ж я один возитиму тудою снопи (*І.Нечуй-Левицький*).
5. Чи не можна мені відпочити? (*З.Тулуб*).

6. Яке з поданих речень питально-стверджувальне?

1. Хто зрозуміє нашу ностальгію? (*Л.Костенко*).
2. Що може бути сумніше за погибель народу? (*О.Довженко*).
3. А може, й далі працюватимемо удвох? (*В.Самійленко*).
4. Що це за намітка сидить в вас за самоваром? (*І.Нечуй-Левицький*).
5. А ви чи пішли би були за мене? (*Є.Ярошинська*).

7. Яке з поданих речень риторично-питальне?

1. Ой ви, дороги мої! Чи багато вас переді мною? (*М.Томчаний*).
2. Ну, як не цвісти калині молодій? (*П.Тичина*).
3. Чи не продали б ви мені розсади трошечки? (*Марко Вовчок*).

4. Ану ж побачимо, які тут жарти вигадують пекельні мастаки! Хіба ж на це поглянути не варто? (*Ю.Клен*).
5. Чом у тебе очі сині? (*Б.Олійник*).

8. Яке з поданих речень спонукальне?

1. Чи довго ще, о, Господи, чи довго ми будемо блукати і шукати рідного краю на своїй землі? (*Леся Українка*).
2. Хоч раз хай я дихну на повні груди (*П.Тичина*).
3. О, допекла вже бруків, мурів, цегли проза! (*Б.-І. Антонич*).
4. А хто ж вам право дав одняти у народу велику гордість – пісні? (*Л.Костенко*).
5. То має бути справжня будівля – монументальна, суворо-велична й пориваюча водночас і з твердою душею, з нашою душею! (*І.Багряний*).

9. Яке з поданих речень спонукальне окличне?

1. Як гарно лузати смажені гарбузці довгими зимовими вечорами в лісниковій хатині! (*О.Донченко*).
2. О, якби пісню вдать палку, натхненну! (*І.Франко*).
3. Беру тебе, о, світе мій терновий, В обійми сонячні! (*О.Влизько*).
4. Та не для себе, а в собі будуйте Україну! (*Д.Павличко*).
5. Хай же щастям завжди ясніє некрива твоя краса (*В.Симоненко*).

10. Яке з поданих речень бажальне (оптативне)?

1. Чому невільника думки про волю милі? (*Леся Українка*).
2. Та невже ви й досі вірити не перестали в камінне щастя? (*Леся Українка*).
3. Чи зуміємо зупинити цей згубний процес духовного самознищення? (*О.Гончар*).
4. Хай ми на них подивимось і поглузуємо з підлих боягузів (*Ю.Яновський*).
5. Коли б не було дощів (*М.Коцюбинський*).

11. Яке з поданих речень просте?

А

1. Здавалось, ці люди не знали ніяких хвороб і дух їхній ніколи не відав занепа́лості (*О.Гончар*).
2. Юнак хоче бути досвідченим і старішим, а одержавши це все, жагуче бажає повернути наївні, дурні дні (*Ю.Яновський*).
3. Доля звичайно тих найвище підносить, кого думає найнижче зіпхнути (*І.Франко*).
4. І вже нема в цілому світі тих кам'яниць і світлиць, які могли б потьмарити світло рідної хати, нехитрий затишок і щедротність у ній (*І.Чендей*).
5. Але як швидко побіля вогню не бігай – все рівно обпечешся (*Г.Тютюнник*).

Б

1. А дні пливуть – мелодія в блакиті (*Є.Маланюк*).
2. На церковних банях стриміли розпечені, мовби в чорнилі, чотири хрести,

п'ятий – на високій дзвіниці (*Б.Харчук*).

3. Сонце вже перекотилося за верби й осоки і чітко малювало рухливі верховини у знов поминілому небі (*Дніпрова Чайка*).

4. І нічого дивного – колись такі прояви ходили вільно по світу навіть удень (*Р.Іваничук*).

5. Коли я погляд свій на небо зводжу, – нових зірок на ньому не шукаю... (*Леся Українка*).

В

1. В історичних і краєзнавчих музеях України зберігається багато прикрас і предметів розкошів, які відображають побут і художні смаки стародавніх східних слов'ян – від початку нашого літочислення до утворення великої східнослов'янської держави – Київської Русі (IX століття) (*Д.Степовик*).

2. Найбільшу дерев'яну святиню Києва і всієї держави випхнули з потоку Ручія на широке плесо Дніпра і аж до порогів нижньої течії ріки стежили, щоб вона не прибилася до берега, щоб не виловили її люди, які гірко оплакували зганьбленого бога (*Д.Степовик*).

3. Минуло з годину, коли Василь важко піднявся й оглянувся (*І.Чендей*).

4. Улітку, саме серед дня, Пустуючи, дурне Ягня Само забилося до річки Напитися водички (*Л.Глібов*).

5. У парку збилися засмаглі вечорові холодки й змагалися з присмерками, що десь ніби за рогом чекали слухної нагоди (*М.Івченко*).

Г

1. Небо – як скошений луг, тільки що копиць не видно (*С.Васильченко*).

2. Ні шелесне лист, ані ворухнеться травинка (*І.Багрянний*).

3. Сучасники називали його [Огієнка] людиною енциклопедичних знань, праці й обов'язку, і це не випадково (*М.Тимошик*).

4. Над Варшавою небо випогодилось і засяло чистими блискучими блакитними фарбами, неначе оповилось найдорожчим голубим м'яким шовком з золотистими сутінками (*І.Нечуй-Левицький*).

5. Галки щовечора на пустирях здіймали такий галас, наче їх із школи випускали (*І.Багрянний*).

12. Яке з поданих речень випадає із ряду (за структурним типом)?

А

1. Дурно Маланка збирала насіння, дурно плекала надії (*М.Коцюбинський*).

2. Чого, подумаєш, на світі не буває (*Л.Глібов*).

3. А Кирило Тур мов і не чув його сміху, смутно похилив голову, ніби й забув за товариша, да й почав собі читати напам'ять із Єремії (Петро, слухаючи, аж здивовався) (*П.Куліш*).

4. І ти поїдеш із людьми, а тоді повернешся назад (*Г.Тютюнник*).

5. Поратися з випіканням хліба – теж було таїнство в хаті, що скидалося на цілий обряд (*І.Чендей*).

Б

1. Темними напівпрозорими руками вечір саме настирливо пробував загасити сонце, та тільки обпікся (*Люко Дашвар*).
2. І так, борсаючись у тумані, зближались мати і син до свого хутора (*У.Самчук*).
3. А сорок козацьких чайок, – по двадцять і по тридцять запорожців у кожній, вже мерехтіли веслами навперейми орді (*М.Вінграновський*).
4. Марчук досить швидко розібрався у механізмах рекламної справи, роззнайомився зі строкатою публікою, яка населяла офіс (*В.Гужва*).
5. Вітер, наскрізь пропахлий димом із горіхового листя, залетів до нас на подвір'я (*Н.Бічуя*).

13. Котре із речень випадає із ряду (за способом вираження предикативної основи)?

1. Першим ділом Максима було тепер – обійти всі становища і оглянути добре своє положення (*І.Франко*).
2. Людська душа – чутлива (*М.Томчаний*).
3. Найкраща країна – правда (*О.Гончар*).
4. Кіномистецтво дійшло апогею (*Ю.Яновський*).
5. Йому ж мали робити операцію (*В. Шкляр*).

14. Котре із речень випадає із ряду (за способом вираження предикативної основи)?

1. Виноград збирали на схилі жовтня, в останні сонячні дні (*А.Тютюнник*).
2. Вночі на Андрія хлопці в селі бешкетують (*С.Лірник*).
3. Професія мого сина – писання книжок (*Ю.Яновський*).
4. Тупого болю не заглушиш Розпачливим криком вночі (*В.Еллан*).
5. Тепер мені видно нікчемність мешканців міста (*Ю.Яновський*).

15. Яке з поданих речень непоширене?

А

1. Стояла люта зима (*Панас Мирний*).
2. Відсповідавсь. Відплакала душа (*Л.Горлач*).
3. Кругом життя, і праця, й клопіт, і борня, і радість, і кохання (*Дніпрова Чайка*).
4. Найкраща ти з усіх жінок на світі (*Леся Українка*).
5. Тепер ніч мовби розполовинилася (*П.Загребельний*).

Б

1. Настав довгий тривожний час чекання (*М.Івченко*).
2. А голуб був чудесний (*В.Винниченко*).
3. Рік минув від того дня (*І.Франко*).
4. Франко – це частина історії нашої землі (*В.Сімович*).
5. І зробився я знову незримий (*Т.Шевченко*).

В

1. Які то тяжкі були місяці! (*П.Загребельний*).
2. І, нарешті, туман розходиться (*У.Самчук*).
3. Хай у небо всюди линуть радісні пісні! (*М.Руденко*).
4. Ліси скутані хмарами (*У.Самчук*).
5. Але тоді таке військо було необхідним (*Р.Іваничук*).

16. Яке з поданих речень поширене?**А**

1. Письменники не можуть бути пророками (*П.Загребельний*).
2. Капітан надто балакучий (*П.Загребельний*).
3. Хай цвітуть троянди (*М.Руденко*).
4. Справа починала бути поганою (*М.Коцюбинський*).
5. Степ став звужуватися (*П.Загребельний*).

Б

1. Уже хіба тільки два-три чоловіка сиділо, курило (*А.Тесленко*).
2. Дехто з старшини почав плакати (*І.Нечуй-Левицький*).
3. Мірошник паном діло жив (*Л.Глібов*).
4. Мене приваблював порт (*Ю.Яновський*).
5. Не ті часи. Не той театр (*Л.Костенко*).

17. Яке з поданих речень повне?**А**

1. На шибках – зимових мережок зірчасто-білий візерунок (*В.Еллан-Блакитний*).
2. В кишені у старого піпа з китицею та капшук на тютюн з бойтами (*П.Потушняк*).
3. Ми – за сонце і за весни (*В.Сосюра*).
4. Залишити свою практику старий нотар не мав кому (*А.Кокотюха*).
5. Тепер найбільший клопіт з матеріалом (*В.Самійленко*).

Б

1. Високе небо в зорях (*Н.Зборовська*).
2. І відстані майже нема Між зіркою в небі і мною (*Л.Талалай*).
3. Дощ за вікном лив як із відра. Крізь сіру пелену – дві постаті під сухою вербою (*В.Дрозд*).
4. Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишем кров'ю на своїй землі. Ми пишем плугом, шаблею, мечем, піснями і невірницьким плачем (*Л.Костенко*).
5. Заболю, затужу, заридаю... в собі, закурличу, А про очі людські засміюсь, надломивши печаль (*Б.Олійник*).

18. Яке з поданих речень неповне?

А

1. Хто мене поставив сторожею серед руїн і смутку? (*Леся Українка*).
2. Загазовані хімконцернами вітри не мають кордонів (*П.Загребельний*).
3. Істини живуть незалежно від нашого знання й наших зусиль (*П.Загребельний*).
4. Ми, буває, прощаєм неточні слова, Та неточність у слові – ніколи (*Б.Олійник*).
5. Петро Петрович тільки що скінчив університет і ще не мав ні посади, ні сталої роботи (*В.Самійленко*).

Б

1. Зелено, любо усюди! Наче стоять на землі свята зелені, клечальна неділя! (*Олександр Олесь*).
2. А вечір уже туго пов'язав на гори, наче на стару вдову, синю хустину, висіяв на гладенькій оранці неба мідні зерна (*Ю.Мейгеш*).
3. Ще все не скоро. Й спогаду нема. Нехай душа у тиші відпочине (*Х.Керіта*).
4. Будуччина – у Бога. В Тебе – тільки труд Виснажений, безустанний і відданий (*Ю.Липа*).
5. Отак кожен з давніх сільських вожаків дістав своє (*І.Чендей*).

19. Яке з поданих речень неускладнене?

А

1. Нам трьом давали консультації (лекціями це не назвеш) з радіотехніки (*П.Автомонов*).
2. Я звернувся до Добровського, однак не був у силі промовити до нього (*О.Турянський*).
3. Далеко-далеко там, на краю світа, вузьенькою ниточкою засвітилось море... (*Х.Алчевська*).
4. Засідання відбувається у високому мурованому костьолі, біля базару (*З.Тулуб*).
5. Перш усього мені треба вигадати ім'я своїй газеті (*В.Самійленко*).

Б

1. За островом, аж до самісінького небокраю, виблискувала під останніми сонячними променями неозора просторінь дніпровської води (*В.Рутківський*).
2. Під час зливи через завжди відчинені балконні двері в дім залазять пастушки (*Г.Пагутяк*).
3. З нагоди переїзду ввечері мало відбутися святкове дійство з піснями і танцями (*У.Самчук*).
4. Треба мати несамовите бажання рухатися кудись, куди завгодно, долаючи опір тіла й здорового глузду (*Г.Пагутяк*).
5. Мрійлива, змішана з болем усмішка лягла на його широке, добре обличчя (*Ю.Мейгеш*).

20. Яке з поданих речень просте ускладнене?

А

1. З Києвом зв'язували мене далекі згадки з дитячих літ (*В.Самійленко*).
2. Бджоли в солодкій утомі Нижче і нижче гудуть (*Є. Маланюк*).
3. Літак усе плив і плив над засніженими лісами, луками і полями, над селами і хутірцями (*П.Автомонав*).
4. По цеглу вже їхати не треба – навозили поки що вдосталь (*В.Малець*).
5. У композиції «Мойсей» – як вибагливий у своїй симетрії близькосхідний килим (*Ю.Шерех*).

Б

1. Раптом з-під воріт долинає якийсь зітхання (*В.Малець*).
2. Потім звуки завмерли – всі пішли до хати (*В.Малець*).
3. Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила золотую арфу (*Леся Українка*).
4. Перші дні було зовсім спокійно і досить мирно (а таких днів було три) (*І.Багряний*).
5. Ночувати господар пішов у кошару – він боявся, щоб у нього не забрали овець (*О.Гончар*).

Завдання 4. Дайте характеристику синтаксичної структури текстів. Запишіть речення у такій послідовності: 1. розповідні, питальні, спонукальні; 2. неокличні, окличні; 3. стверджувальні, заперечні; 4. двоскладні, односкладні; 5. непоширені, поширені; 6. повні, неповні; 7. неускладнені, ускладнені.

А

Був сонячний теплий вересневий день. Ми сиділи на баштані і з присьорбом хрумкали кавуни.

Ви не були на нашому баштані? О-о! Тоді ви нічого не знаєте. Такого баштана нема ніде. Точно! Кінця-краю не видно. Од обрію до обрію. І кавунів – тисячі, мільйони... І всі смугасті. Як тигри. Тисячі, мільйони тигрів. Я живих бачив у цирку. В Києві. Але то хіба тигри? От дід Салимон – баштанник наш – ото тигр! Ох же ж і б'ється! Як влупить своєю кістлявою рукою по штанях – два дні чухаєшся. Він чогось не любив, як ми крали кавуни з баштана. Він любив, щоб ми просили. А ми не любили просити. Воно не так смачно.

Коротше, ми сиділи на баштані і хрумкали кавуни. Крадені. Діда не було. Не було й близько. Він пішов у сільмаг по цигарки. Ми бачили. І ми були спокійні (*В.Нестайко*).

Б

О... це ви? – сором'язливість знову перепинала Яричевському бесіду. – А я того... чесно кажучи, не сподівався... Вибачте, що того... розруху таку застали... Пакуюся. Сідайте, – висунув з-під столу розхитану табуретку. – Або... колекцію мою огляньте.

Його колекції міг позаздрити будь-який музей. Чого тут тільки не забрано: амфори цілі й мастерно реставровані, горнці, жбани, кам'яні жорна, монети боспорські, візантійські і рідкісні херсонські мідяки, татарські кинджали, мотики, наконечники стріл. Зрештою, усього не перелічиш. Десятки інших речей старий порозтикав по всіх закутках, порозвішував на стінах, розклав на підставках, етажерках і навіть на печі.

– Я присвятив цьому все життя, – пояснював Теофан Петрович. – Це моє багатство. Горбатий татарин Алім шукав золота... а я скрізь – череп'я. Кожному своє... Оці два жбани пізньоантичні я за пачку махорки виміняв у Алімового сина... під тинном у нього мокли. Скурив Алімів син батькову лелію про скарби... з димом пустив. А тепер ось мій син... – Пальці Теофана Петровича тремтливо обмацували кожну річ, гладили, мов живу істоту, і з цих дотиків було видно, що вони, речі, йому дорожчі за всі скарби на світі. – Гадав я, що вмру поміж цими витворами стародавніх майстрів, гадав, що колись знайду на Теп-сені білінгви, які вимовлять ім'я забутого города...

У голосі старого бринів відчай.

На порозі кімнати тим часом появився юнак, плечистий, удвічі вищий од Яричевського (*Р. Федорів*).

Питання для підсумкового контролю з теми «Речення та його основні ознаки. Типи речень»

1. Де вперше в українському мовознавстві вжито термін *речення*?
2. Чому речення є основною синтаксичною одиницею?
3. Чому питання про природу речення належить до одного з найбільш дискусійних питань синтаксису і не має загальноприйнятого витлумачення?
4. Назвіть основні ознаки речення.
5. Що таке предикативність?
6. Які функції інтонації в реченні?
7. Які речення не є судженнями?
8. Які категорії думки, крім судження, можуть виражати речення?
9. Яких одиниць більше – речень чи висловлень?
10. Яку кількість визначень речення назвав І.Ріс?
11. Що таке об'єктивна модальність речення?
12. Що таке суб'єктивна модальність речення?
13. За якими принципами виробився поділ простих речень у синтаксичній традиції?
14. Назвіть комунікативні типи речень.
15. Який комунікативний різновид речення найпоширеніший?
16. Які речення називають розповідними?
17. Які найважливіші ознаки розповідного речення?
18. Які типи речень за інтонацією, за функцією виділялися в «Курсі сучасної української літературної мови» за ред. Л.А.Булаховського?
19. З якого часу у працях із синтаксису фігурують такі типи речень за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні?
20. Назвіть засоби оформлення питальності у питальних реченнях.

21. У чому полягає комунікативна мета питальних речень?
22. Які різновиди питальних речень виділяють в енциклопедії «Українська мова»?
23. Яке питання називається альтернативним?
24. У чому полягає комунікативне завдання бажальних речень?
25. Що можуть виражати спонукальні речення?
26. Назвіть засоби вираження спонукальності.
27. Які речення називаються емоційно нейтральними?
28. Якими ознаками характеризуються емоційно забарвлені речення?
29. Які комунікативні типи речень може супроводжувати оклична інтонація?
30. За яким критерієм речення поділяють на стверджувальні і заперечні?
31. Які речення називаються загальнозаперечними?
32. Які речення називаються частковозаперечними?
33. Які структурні типи речень виділяють залежно від кількості граматичних основ?
34. За якою ознакою виділяють прості і складні речення?
35. Скільки мінімальних структурних схем речення виділяють у сучасному українському мовознавстві?
36. На які різновиди поділяються речення за особливостями вираження предикативного зв'язку та граматичної основи речення?
37. Яке речення називається двоскладним?
38. Яке речення називається односкладним?
39. Що таке парадигма речення?
40. Що становить синтаксичне значення членів речення?
41. Що таке мінімальна структурна схема речення?
42. Яка структурна схема речення називається розширеною?
43. Які типи речень виділяють за наявністю / відсутністю другорядних членів?
44. Які типи речень виділяють за наявністю / відсутністю необхідних для розуміння змісту членів?
45. Які типи речень виділяють за наявністю / відсутністю ускладнювальних елементів у простому реченні?
46. Які є типи ускладнення простого речення?

ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ. ПІДМЕТ, ЙОГО ТИПИ І СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ. ПРОСТИЙ ПРИСУДОК І СПОСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Загальна характеристика складу простого речення.
2. Визначення двоскладного речення.
3. Член речення як синтаксична категорія. Морфологізовані та неморфологізовані форми членів речення.
4. Підмет. Структурні типи підмета.
5. Простий підмет та способи його вираження.
6. Складений підмет та способи його вираження.
7. Присудок. Структурні типи присудка.
8. Простий присудок та способи його вираження.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 50–54.

Вихованець, Синтаксис. С. 66–94.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 91–101.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 92–120.

СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 193–206.

СУЛМ: Синтаксис. С. 149–157.

Шульжук, Синтаксис. С. 67–75.

Енциклопедія УМ: статті «Двоскладне речення», «Морфологізовані і неморфологізовані члени речення», «Підмет», «Присудок», «Просте речення», «Речення».

Додаткова

Арібжанова І.М. Структура простого речення (формально-граматичний аналіз): Навч. посіб. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 128 с.

Арібжанова І. Зв'язок головних членів речення. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика, 2002. С. 107–111.

Арібжанова І. Зміст і форма члена речення. Українське мовознавство. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2010. № 40. С. 48–56.

Арібжанова І. Питання про критерії розрізнення спеціалізованих і неспеціалізованих форм членів речення. Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2007. Вип. 1 (23). С. 29–33.

Арібжанова І. Принципи моделювання простого речення. Українське мовознавство. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2014. № 1 (44). С. 42–59.

Вихованець І. Студії про члени речення: прислівники. *Українська мова*. 2005. № 3. С. 22–26.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. С. 162–166.

Вінтонів М.О. Місце присудка у структурі речення. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 2. Донецьк: ДонДУ, 1996. С. 38–40.

Вінтонів М.О. Типологія форм присудка в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філ. наук. Дніпропетровськ, 1997.

Городенська К.Г. Статус компонента зі значенням статичної локалізації у двоскладних реченнях з нульовою формою *бути*. *Українська мова на осі часу*. *Василеві Васильовичу Німчукові* / Ін-т укр. мови НАН України: упорядн.: Г.В. Воронич, Н.В. Пуряєва. Київ: КММ, 2017. С. 151–157.

Городенська К., Годз О. Проблема двоскладного прислівникового речення в сучасному мовознавстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Лінгвістика»: зб. наук. праць. Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. Вип. VIII. С. 35–41.

Горяний В.Д. Предикативи в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1982. № 3. С. 40–42.

Грищенко А.П. Проблема підмета. *Українське мовознавство*: Міжвід. наук. зб. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, 2004. Вип. 31. С. 43–48.

Грозан Н.Ф. Змістове наповнення терміна «член речення». *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Вип. 22–23. Черкаси, 2017. С. 43–50.

Демський М.Т. Синтаксичні функції фразем. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 11. С. 70–72.

Заборна М. Просте речення: Складні випадки аналізу: Навч. посіб. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. С. 5–21.

Іваницька Н.Л. Будова простого речення з інфінітивним підметом. *Українська мова і література в школі*. 1977. № 8. С. 30–37.

Іваницька Н.Л. Взаємна зумовленість форм головних членів двоскладного речення. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 10. С. 28–33.

Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ: Вища школа, 1986. 167 с.

Іваницька Н.Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка. *Мовознавство*. 1985. № 1. С. 39–46.

Іваницька Н.Л. Речення з дієсловом «бути» в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 12. С. 9–13.

Іваницька Н.Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу: Навч.-метод. посібник. Київ: Вища школа, 1989. 63 с.

Іваницька Н.Л. Синтаксична структура двоскладного речення (Питання формально-граматичного і семантико-граматичного членування). *Українська мова і література в школі*. 1986. № 1. С. 36–41.

Іваницька Н.Л. Синтаксична структура простого речення. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 1. С. 27–36.

Іваницька Н.Л. Складні випадки розмежування членів речення. *Українська мова і література в школі*. 1978. № 3. С. 25–35.

Іваницька Н.Л. Член речення як синтаксична категорія. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 5. С. 25–33.

Іваницька Н.Л. Член речення як синтаксична категорія. *Іваницька Н.Л. Теоретичний синтаксис української мови*. Вінниця, 2002. Ч. I. С. 59–85.

Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. Київ: Вища школа, 1985. 127 с.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 23–44.

Коваль Л. Інформативна недостатність повнозначного слова й аналітизм компонента формально-граматичної структури речення. *Українська мова*. 2004. № 1. С. 54–58.

Козачук Г.О. Багатослівні члени речення. *Українська мова і література в школі*. 1990. № 12. С. 52–59.

Козачук Г.О. Підмети, виражені словосполученням. *Українська мова і література в школі*. 1982. № 1. С. 36–39.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 31–37.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Київ: Радянська школа, 1951. Т. 2. С. 21–38.

Кульбабська О.В. Інфінітив як засіб предикації у структурі простого речення. [Електронний ресурс] Режим доступу: file:///C:/Users/Hp/Downloads/Kulbabska.com--Infinitiv_ak_zasib_predikacii_u_strukturi_prostogo_recenna_2007.pdf

Москаленко Н.А. Підмети, виражені словосполученням. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 9. С. 23–33.

Недбайло Л.І. Структура підмета. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 46–59.

Предикат у структурі речення: монографія / за ред. акад. НАПН України В.І.Кононенка. Київ; Івано-Франківськ; Варшава, 2010. 408 с.

Різник С. Граматичні форми суб'єкта в семантико-синтаксичній структурі речення. *Українське мовознавство: міжвідомчий наук. зб.* Київ: ВПК «Київський національний університет», 2022. № 1 (52). С. 44–53.

Слинько І.І. Парадигматика простого речення української мови: (двоскладне речення). *Мовознавство*. 1978. № 3. С. 23–30.

Тимкова В.А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові: Монографія. Київ: Кондор, 2005. 134 с.

Чолкан В. Частки як засіб модально-експресивного ускладнення присудка. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 9. Слов'янська філологія. Чернівці: ЧДУ, 1996. С. 115–120.

Явір В.В. Складні випадки визначення членів речення, виражених словосполученням. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 5. С. 27–30.

Вправи і завдання

Завдання для самостійної роботи

Законспектувати: Слинко І.І. Парадигматика простого речення української мови: (двоскладне речення). *Мовознавство*. 1978. № 3. С. 23–30.

Завдання 1. Дати структурно-семантичну характеристику наведених речень речень, виписати з кожного речення головні члени речення, визначити їх структурний тип та способи вираження. Накреслити схеми зв'язків членів речення.

Порядок синтаксичного аналізу простого речення (головні члени двоскладного речення)

1. Записати речення.
2. Визначити граматичну основу.
3. Дати загальну характеристику простого речення:
 - 3.1. Речення просте.
 - 3.2. Тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне).
 - 3.3. Тип речення за емоційно-експресивним забарвленням (окличне, неокличне).
 - 3.4. Тип речення за характером предикативних відношень (стверджувальне, заперечне: загальнозаперечне, частковозаперечне).
 - 3.5. Тип речення за складом головних членів (двоскладне; односкладне: означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне).
4. Головні члени речення. Визначити структурний тип головних членів речення. Дати морфологічну характеристику підмета і присудка.

Зразок 1

Народ не бачить краси в руїнах (О.Довженко) – речення просте, розповідне, неокличне, заперечне, загальнозаперечне, двоскладне.

Головні члени речення:

Народ – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, називний відмінок, II відміна, тверда група).

Не бачить – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, перехідним, активного стану, дійсного способу, теперішнього часу, 3-я особа однини.

Зразок 2

На поваленій кедрині тремтіли сонячні зайчики (І.Багряний) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне.

Головні члени речення:

Сонячні зайчики – підмет, простий, виражений нерозкладним лексичним сполученням.

Тремтіли – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, неперехідним, активного стану, дійсного способу, минулого часу, множина.

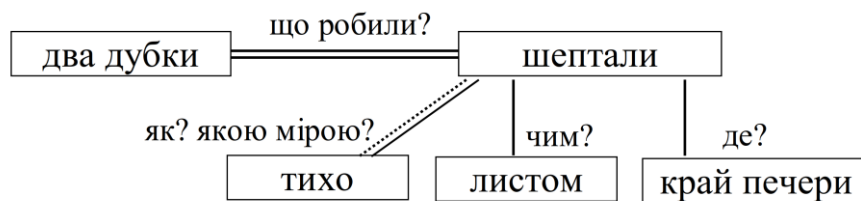
Зразок 3

Тихо листом край печери два дубки шептали (С.Руданський) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне.

Головні члени речення:

Два дубки – підмет, складений, виражений словосполученням із кількісним значенням: іменником *дубки* (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, називний відмінок, II відміна, тверда група) і числівником *два* (кількісний, власне кількісний, простий, називний відмінок).

Шептали – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, неперехідним, активного стану, дійсного способу, минулого часу, множина.

Зразок 4

Царю Латине неправдивий! Ти слово царськеє зламав (І.Котляревський) – виділене курсивом речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне.

Головні члени речення:

Ти – підмет, простий, виражений займенником (особовий, 2-га особа однини, називний відмінок).

Зламав слово – присудок, простий, виражений фразеєю зі значенням «відмовлятися від раніше сказаного; відступатися від обіцяного; не виконувати обіцянки».

Речення для аналізу

А

1. Пішов би я в Україну, пішов би додому... (Т.Шевченко).
2. Жоден з братів не проговорив і слова (І.Чендей).
3. А потім довго будуть затихати десь на печі дитячі голоси (Л.Костенко).
4. То звідки ж явилась «звізда Полин»? (О.Гончар).
5. Старий підбадьорював своїх дітей енергійними вигуками (О.Гончар).
6. Я його давно маю на оці (І.Франко).
7. Вісім крижаків отакених сиділи біля крякухи (Остан Вишня).
8. Валом валять парубки в хату (К.Гордієнко).
9. Він їхав на розвідку і мав надію знайти лісникову хату (Ю.Яновський).
10. Вірите, сокира в мене в руках сама собі тільки – стриб! стриб! стриб! (Остан Вишня).
11. Для самієвського полку це «там» зникало десь за річкою (О.Гончар).
12. Гаркуша був на сьомому небі (О.Гончар).
13. «Запрягайте, хлопці, коні» – лине в небо молоде (П.Тичина).
14. Нехай мої пісні літають по рідній, коханій моїй стороні (Леся Українка).
15. Один із санітарів звернув увагу свого товариша на стіну біля вікна (О.Гончар).
16. Багато людей сидять на килимках і п'ють з великих піал чудовий напій з маринованих черешень (О.Гончар).
17. Так і наш засідатель Марко Побийпич не виведе кінців... (Г.Квітка-Основ'яненко).
18. І чим же, чим ви будете карати моє смутне, зацьковане дитя? (Л.Костенко).
19. У свідки більш ніхто не зголосився (Л.Костенко).
20. А ми ж про це не мали й гадки (Л.Костенко).

Б

1. Жменька рицарів не піддавалася сотням тисяч султанського війська (П.Загребельний).
2. Жоден з нас не говорив і слова (С.Склярєнко).
3. Розумний іде вперед і оглядається назад (Народна творчість).
4. А всі падали зі сміху (Н.Кобринська).
5. Ах, скільки струн в душі дзвенить (Олександр Олесь).
6. Ой три шляхи широкії докупи зійшлися (Т.Шевченко).
7. А я тобі у великій пригоді стану (О. Сторожєнко).
8. Хоч би боги взяли нас під опіку! (Л. Костенко).
9. Багато козаків і сила хлопів zostались за ворітьми (І.Нечуй-Левицький).
10. Два хитрих мудрого не переважають (Народна творчість).
11. У місто всі троє ви поки що ходити не будете (П.Автомонов).
12. Татарське зілля витика поруч з води ясно-зелені гострі мечі (М.Коцюбинський).
13. Завітало до Івана Петровича гостей чималенько (Остан Вишня).
14. Майбутнє і минуле Влились в сьогодні (П.Філіпович).

15. Вулицею проїхало чоловіка з тридцятьоро драгунів у синіх кашкетах, з рушницями за плечима (*С.Черкасенко*).
16. На колодах біля церкви сиділо кілька дідів (*З.Тулуб*).
17. Але дехто з учнів викликав у нього глибоке занепокоєння (*О.Донченко*).
18. Півдесятка німецьких підбитих машин тепер стояло в балці перед самою дамбою (*О.Гончар*).
19. Ой ви, білі лебедоньки, голосні пісні, Ви літайте, ви шугайте в рідній стороні (*М.Рильський*).
20. Згряя крижнів крізь туман прозорий Пролетіла колесом живим (*М.Рильський*).

В

1. В близькому селі відбувалася служба Божа (*І.Багрянний*).
2. Засніженим полем по ледве помітній дорозі вітром летіло кілька упряжок (*Ю.Збанацький*).
3. Довго Микола Михайлович не міг одірвати зачарованого погляду від цього величного краєвиду (*Я.Гримайло*).
4. Багато думок промайнуло у матері (*О.Довженко*).
5. Знову замовкли обоє (*Панас Мирний*).
6. Поетів ніколи не був мільйон (*Л.Костенко*).
7. Але невідомий не дбав про поміч Настасі (*П.Загребельний*).
8. На зріст він був високий, тілом міцно збудований і смуглий на обличчі (*В.Підмогильний*).
9. В ті пущі не заходила ніколи ні одна жива душа (*І.Нечуй-Левицький*).
10. Павло терпів, терпів і раптом – брязь легіня в пику (*У.Самчук*).
11. У всіх тих штуках Гершко Гольдкремер здавна, як то кажуть, з'їв муху (*І.Франко*).
12. Бути справжнім художником – означає вибрати тяжку долю (*П.Загребельний*).
13. Багато справ ще у моєї долі (*Л.Костенко*).
14. Оцих тополь приречених кортеж довічно супроводить Україну (*Олександр Олесь*).
15. Але весь мій план полетів сторчака (*Б.Антоненко-Давидович*).
16. Гурточок хлопчиків у кожущках сидять навколо столу й пильно вслухаються до голосу вчителя (*У.Самчук*).
17. Старий зовсім розгубився й з одчаю раптом просто, без манівців і натяків перейшов до самої суті (*Б.Антоненко-Давидович*).
18. Червоніє круглолиций, горить, а не сяє (*Т.Шевченко*).
19. Багато хто з повстанців добре уже знав цей махновський спосіб руйнування залізниць (*О. Гончар*).
20. Сам султан урочисто виводив військо із Стамбула (*П. Загребельний*).

Завдання 2. Визначити засоби ускладнення простого присудка у поданих реченнях.

1. Співала, співала пташечка та й затихла (*О.Стороженко*).

2. Коли як вискочать з двору дві собаки (*І.Нечуй-Левицький*).
3. Малесенька ластівка зранку мені Співає-щебече пісні весняні (*Олександр Олесь*).
4. Був собі Горщик золотий, Хороший, дорогий (*Л.Глібов*).
5. А вгорі на високій брамі Самотній місяць Грає-виграває (*Я.Савченко*).
6. На Великдень, на солomé, Протип сонця, діти гралисъ собі крапанками (*Т.Шевченко*).
7. Падав і не падав перший сніг... (*Л.Костенко*).
8. Я схопився та давай спересердя стукати в двері (*І.Нечуй Левицький*).
9. А я взяла та й вигадала свято – Тебе, моя поезіє, тебе! (*Г.Світлична*).
10. Утекти від ворога ми завжди утечем (*І.Багряний*).
11. Максим ніби втопився в блаженному забутті (*І.Багряний*).
12. Виноград цвіте-буяє, Любу пахощ розливає (*А.Кримський*).

Завдання 3. Вибрати правильну форму числа присудка. Пояснити вибір.

1. Душ з п'ять хлопців мостил(о,и)ся коло столу з книжками (*С.Васильченко*).
2. Оружних їхал(о,и) на конях пар із п'ять (*І.Франко*).
3. Сто тридцять орлів налетіл(о,и) на німецько-гайдамацький загін (*О.Довженко*).
4. І рій дітей привітненьких на той горбок нес(е,уть) вінок з фіалочок блакитненьких (*Л.Глібов*).
5. Тижнів зо три зоставал(о,и)ся ще до весілля (*І.Нечуй-Левицький*).
6. Сиділ(о,и) нас чоловіка з вісім (*А.Тесленко*).
7. У яру вовтузил(о,и)ся душ із двадцятеро чи й усі тридцять робів і челядників під наглядом гладкого тивуна Малка (*І.Білик*).
8. Три пари очей на матусю дивил(о,и)ся... (*П.Амбросій*).
9. Гуля(в,ли) у небі орел і ворона, Висоти в них різні і різна жага (*М.Подольн*).
10. Скільки юних безсмертно на ратному полі упал(о,и) (*В.Ткаченко*).

Завдання 4. Виписати прості двоскладні речення. Визначити структурні типи і морфологічне вираження головних членів у цих реченнях.

I. Сонце вже високо піднялося. В повітрі літає бабине літо. З полів чути спів пастухів. З села долітає бамкання великого дзвону. На городі видно великі гарбузи, дині... Непорушно стоять високі, пожовклі соняшники. Зернятка їх повидзьобували птахи... Лишилися порожні, широкі, мов решета, голови (*У.Самчук*).

II. У новорічних снігах село здається врочистим і святковим. Над розкиданими по схилах хатами легенькими стовпами один за одним спливають у ранкові небеса дими. Від кожного обійстя вибігають на вулицю прометені стежини і вітаються одна з одною. Над горою Віщункою почав поволі засвічуватися туман, і невдовзі з нього виринуло кволе новорічне сонце. І хоч воно було зовсім бліде, на обличчях снігів засяяли лагідні посмішки, і світ повеселів (*Д.Кешеля*).

III. Перш за все хлопці заходилися вивчати острів. Він виявився значно більшим, ніж видавалося вчора, і значно зеленішим. Від плавнів його відділяла широка протока з лататтям. Лише в тому місці, звідкіля приплив Барвінок, вода була чиста й прозора. В глибині острова між двох дубів заховався курінь. Либонь, він стояв не перше літо, бо зарості ожини й глоду вкрили його так, що й угледіти було важко. Трохи осторонь, біля гранітної брили, була коптильня. Тут таки на палях висіло кілька окостів і низки в'яленої риби. В самому курені хлопці надибали на три барильця. Два з них виявилися порожніми, а третє було наполовину заповнене медом. У кутку валялося кілька старих арканів і щербата сокира з коротким держаком. За куренем на гіллі сушилася рибальська сіть і кілька ятерів (*В. Рутківський*).

IV. Височезні сосни колихали на кронах небо, що дитину в люльці. Ліс скрізь, на кілька кілометрів довкруг. Полудень. Віддаля озвалася самотня пташка й одразу вмовкла. Тихо. Ворушиться павук у сховку, сновигають поміж суничних острівців мурахи, по обидва боки просіки дрібніша комашня гріється на сонечку. Безлюддя. Ліс та й ліс, а віддаля дороги хатина притулилась, як вросла між стовбурів двох сосен, – ніби є й ніби нема. Дах мохом вкрився, німічний димар набакир сповз, дерев'яні стіни лушилися на сонці, наче міняли шкіру. Пустка. Ані душі. Й стежина стоптана... аж до порога... (*О. Печорна*).

V. Степ же! Омріяний, історичний степ!.. То дарма, що він поораний і розмежований давно. Він пустив у мандри небуття своїх завзятих пестунів, а сам, подоланий віками, ліг, старий, відпочити; заснув непробудним сном у легенді. Давно вже осіли на ньому невідомі приходьки, круто повернула в нове річище безугавна ріка життя, а він усе ще спить, усе ще марить... Такий чудний наш степ, такий чудний і химерний! Серед нових днів він немовби здорожився і заблудився серед одвічних манівців (*Б. Антоненко-Давидович*).

Завдання 5. Запишіть подані речення у такій послідовності:
а) з підметом, вираженим іменником; б) з підметом, вираженим займенником; в) з підметом, вираженим прикметником; г) з підметом, вираженим числівником; ґ) з підметом, вираженим дієприкметником; д) з підметом, вираженим прислівником; е) з підметом, вираженим інфінітивом.

1. Було всіляке: і любов безмірна, і сніг розлуки, і сонливі дні (*П. Скунець*).
2. Вийшли і сини. Молодший почав запрошувати людей до своєї хати, побудованої нижче города (*Ю. Станинець*).
3. Все ж таки в автора цієї розповіді, мабуть, якась хвороблива пристрасть до історії (*П. Загребельний*).
4. На серце неначе хто насипав попелу (*Н. Королева*).
5. На роздумування не лишалося ані хвилини (*В. Шкляр*).
6. В дозвільну часину старий збирав щавель і ведмежий часник, сік їх до страви (*М. Дочинець*).
7. Майбутнє щодня стає минулим (*Л. Костенко*).
8. Я вважав тебе за свого найбільшого ворога (*І. Франко*).
9. Кожний тільки й мав на думці помститись (*І. Нечуй-Левицький*).

10. В обідню пору подорожні почали з'їздити з великої гори до Дніпра (*А.Кащенко*). 11. Сміх не розбирається, не визнає ні звань, ні посад (*П.Загребельний*). 12. Поранені виходили з бою, підтримуючи один одного (*О.Довженко*). 13. На чудній тачанці сиділо четверо (*Ю.Яновський*). 14. Багатші могли виміняти віск, мед, сушені гриби в галицькій стороні на гречку (*М.Дочинець*). 15. Одне сьогодні краще двох завтра (*Народна творчість*). 16. Звичайно, подорожувати, спостерігати життя у всіх проявах – річ прекрасна для письменника (*М.Рильський*). 17. А поки земля трясеться від пропасниці. А поки ми вслухаємося в тупі прогнози, бо ніхто, ніхто сьогодні вже не знає, що буде завтра. І чи буде завтра (*Л.Пономаренко*). 18. Убити – це невідклична потреба і надзвичайно важливе завдання (*І.Багрянний*). 19. Кошовий нині, видимо, вдоволений, хоч і мовчить (*Р.Іваничук*). 20. У небі ніхто не літав. Навіть літаки (*М.Вінграновський*). 21. У рівчаку причаїлося двоє (*В.Шкляр*). 22. Дехто почав сперечатися за місця в машинах (*Ю.Яновський*). 22. Гріх шарудінням ніг полошити чари ночі (*І.Вільде*).

Завдання 6. Запишіть подані речення у такій послідовності: а) з присудком, вираженим дієсловом у способовій формі; б) з присудком, вираженим аналітичною формою майбутнього часу; в) з присудком, вираженим відмінюваною формою дієслова відносного вживання; г) з присудком, вираженим дієслівною фраземою; ґ) з присудком, вираженим дієслівно-іменним зворотом; д) з присудком, вираженим незмінною усіченою формою дієслова; е) ускладненим простим присудком.

1. Хто знак подасть? Хто голос піднесе? (*Д.Павличко*). 2. Ну чого ж ти, лелеко, Утікаєш від мене? (*М.Руденко*). 3. А всі піймали облизня, гарбузової каші скуштували! (*Є.Гуцало*). 4. Німчуки в селі поводили себе мирно (*М.Матіос*). 5. Над водою неслися запахи Карпат і свіжозрубаних ялиць (*М.Томчаний*). 6. І вовіки стане слава, Преподобним слава (*Т.Шевченко*). 7. До чого наш чоловік не звикне... (*Ю.Станинець*). 8. У давнішій за часом «Думі про Данила» впадає в вічі своєрідне поєднання вельми оригінальної прози з віршованою розповіддю і з елементами драми (*М.Рильський*). 9. Стоять на височеньких протилежних берегах дерева і ніби вітаються між собою, простягаючи одне одному зелені віти-руки (*Остан Вишня*). 10. Щодня в подвір'я наше заліта Упертий дятел. Сяде на колоді – І стук та й стук, що й переслухать годі (*М.Рильський*). 11. Сидить собі під горіхом, на горбочку край села, смочче свою піпу (*О.Маркуш*). 12. Лекція професора справила враження (*І.Багрянний*). 13. Один лиш вечір запашний страшні всі спогади з душі моєї стер би (*Ю.Клен*). 14. Та в прекраснім житті важкому Будуть завжди сіять мені В душу, повну вітрів і грому, Сіруватих очей вогні (*В.Симоненко*). 15. Недобрий жарт зіграла з нами доля (*Л.Костенко*). 16. То, може, будемо самі писати вірші й відповідати за них самі? (*В.Шевчук*). 17. Тільки про трьох легінів не сказала [мати] досі ні поганого, ні доброго слова (*О.Маркуш*). 18. Впадає в око культура поведження, культура людських взаємин (*О.Гончар*). 19. Куліш йому підспівував, проте несміло, ніби не знав ні слів, ані мелодії. А може, просто не мав до співу хисту (*В.Шевчук*). 20. Свято на Хортиці – 500-

ліття козаччини – перевершило всі сподівання. Брало участь, кажуть, до мільйона чоловік (була ж неділя!) (О.Гончар). 21. Ти знов прийшла, моя печальна музо. Не бійся, я не покладаю рук (Л.Костенко). 22. В кожному разі, я свою роль детектива грала досить погано (В.Винниченко).

Тестові завдання

1. У якому реченні підмет – простий?

А

1. На розстеленому в тіні від колиби конопляному рушнику лежить гора холодного токану (І.Чендей).
2. «Еге» вирвалося само собою (Є.Гуцало).
3. Півдесятка німецьких підбитих машин стояло в балці (О.Гончар).
4. Десятки учнів вітали широкоплечого чоловіка років сорока, одягненого в сірий костюм (М.Трублаїні).
5. Решта людей стояла з хитрою, прихованою усмішкою на устах (Ю.Яновський).

Б

1. Пара високих вичесаних і гладких з блискучою шерстю коней підбігає до ганку (М.Івченко).
2. Мою появу на фабриці мало хто помітив (Ю.Яновський).
3. Чи тоді співав хто з вас у хорі? (І.Вільде).
4. Обабіч на схилах гір розсипалися отари кіз та овець (О.Гончар).
5. Невеличкі гуртки гайвороння з криком перелетять з місця на місце, тривожачи осінню тишу (М.Івченко).

В

1. Це ж скільки там нового, дивовижного (Л.Костенко).
2. Який же я у біса декадент?! (І.Франко).
3. У затінених вологих місцях тихо коливались білі, воскові чашечки конвалій (О.Донченко).
4. Три постаті закам'яніли одна за одною (В.Винниченко).
5. Тижнів зо три зоставалося ще до весілля (І.Нечуй-Левицький).

2. Указати речення з неморфологізованими членами.

А

1. У всіх моїх фільмах є розлука (О.Довженко).
2. Купив Захарій сінця, тільки що накошеного (Г.Квітка-Основ'яненко).
3. Для нас «учора» вже було давно (Л.Костенко).
4. І тоді тебе мовби немає (П.Загребельний).
5. Убога стилістика найчастіше є породженням убогої думки (О.Гончар).

Б

1. Облудне мусиш повело Сашка з обдуреним загоном (М.Рильський).
2. А журавлі летять собі на той бік ключами (Т.Шевченко).

3. І хіба замінить вірш про дрозда пісню дрозда? (*М.Луків*).
4. Од переляку на його лобі виступив холодний піт (*І.Нечуй-Левицький*).
5. На столі з'явилася тарілка з білими скибками солонини, сіль, хліб і зубки часнику (*Ю.Станинець*).

В

1. Богдан один був без документів (*Ю.Яновський*).
2. Голодний у степу знайшов Мішок з шагами (*П.Гулак-Артемівський*).
3. Провесняна днина розіпнула сині вітрила й на землю зійшла до сходу сонця (*І.Чендей*).
4. До школи я ходив двоякої: школи науки і школи життя (*Ю.Станинець*).
5. І козаки піднялись як один чоловік (*І.Нечуй-Левицький*).

3. У якому реченні підмет виражений субстантивованим прикметником?

1. Що за золота у вас дитина! (*А.Тесленко*).
2. Кожний хотів їхати в першу чергу (*Ю.Яновський*).
3. І час настав. І сталось вічне (*Є.Маланюк*).
4. Обраний кошовий, за звичаєм, відмовляється двічі, на третій раз бере булаву (*М.Вінграновський*).
5. А яка вода в Осколі! Лагідна, ласкава, м'яко-шовкова! (*Остан Вишня*).

4. У якому реченні простий підмет виражений числівником?

1. Один з верхівців, старший, бородатий, зігнувся, важко дихав, безупинно хапався за груди і натужно заходився хрипким кашлем (*В.Малик*).
2. Дві верби схилились У яру зеленім. Дві журби спинились Прямо коло мене (*Г.Чубач*).
3. Раптом декілька, менших від інших, чайок закосили вітрилами і подалися брати галеру (*М.Вінграновський*).
4. Обоє, і писар, і старшина, вивалилися з саней у сніг (*С.Васильченко*).
5. До «школи» Тичини приходило і приходять чимало поетів (*Т.Салига*).

5. У якому реченні інфінітив виконує синтаксичну роль підмета?

1. Остаточо посваритися їм не дав телефон (*П.Загребельний*).
2. Із потворного й дурного посміятися не гріх (*П.Глазовий*).
3. А тепер поспішаю заспокоїти вас щодо вашої справи кишенькової (*В.Самійленко*).
4. Олексій Кирилович усією своєю постаттю виказував намагання змаліти, змізерніти, стати, може, й зовсім непомітним (*П.Загребельний*).
5. Я просив би утриматися від оцінок моїх думок (*П.Загребельний*).

6. Котре речення випадає із ряду (за способом вираження підмета)?

1. А ти – як птиця у світах: То на землі, а то у небі, А то вже на семи вітрах (*В.Крищенко*).
2. Кожен норовить розумніше батька стати (*К.Гордієнко*).

3. Умовив я таки бабусю їхати до Києва (*Остан Вишня*).
4. Учитель не мав сили дочитати листа до кінця (*Д.Макогон*).
5. Турбаївські козаки були зразковими воїнами, брали участь у багатьох походах на турків, звитяжно стояли за рідну землю (*О. Гончар*).

7. У якому реченні підмет виражений лексикалізованим сполученням?

1. Волоська челядь дуже красна та делікатна, а що вже пишно убрана! (*Ю.Федькович*).
2. Бабине літо на почесьт осені снувало срібну вуаль по золотистій млаці, по стернянках опустілих полів (*Ю.Станинець*).
3. Пан Мартос понуро й мовчки розглядав княгиню (*М.Лазорський*).
4. Справді, я звичайний бізнесмен з Середнього Заходу і справді на все це дивлюся з погляду купівлі-продажу (*П.Загребельний*).
5. Чужа душа – то тихе море сліз (*Л.Костенко*).

8. У якому реченні підмет випадає із ряду (за структурним типом)?

1. Кожен з присутніх напинав вітрила уяви і плив од будення далеко, далеко... (*І.Чендей*).
2. Другого дня рано Корній з матір'ю вернулися додому (*Леся Українка*).
3. І знов «курли» щемливо-журавлине До серця лине кличем висоти (*В.Калашник*).
4. Незабаром у небі просвістів невеликий гурт качок (*М.Івченко*).
5. Обидва Наливайкові полки – по двадцять сотень у кожному – стали півколом за наметами на майдані (*М.Вінграновський*).

9. Указати речення зі складеним підметом.

А

1. Дід Горобець мовби кремінь (*М.Чабанівський*).
2. Вже настала глупа ніч (*І.Нечуй-Левицький*).
3. До кузні вийшло старе і мале (*М.Вінграновський*).
4. Вибиватися в люди – справа зовсім не проста (*М.Сингаївський*).
5. Потроху коло парубка збирається ціла валка заробітчан (*В.Винниченко*).

Б

1. Може б, хто послухав казки? (*Леся Українка*).
2. Тяжко з горем в серці жартувати і сміятись (*І.Франко*).
3. Петрів батіг примружив сине око (*Л.Талалай*).
4. Диво дивнеє на світі з тим серцем буває! (*Т.Шевченко*).
5. І при всьому цьому мимоволі вабили око кілька пучків засушених квіток і зеленої трави коло образів (*М.Івченко*).

10. Указати речення зі складеним підметом, вираженим словосполученням із кількісним значенням.

А

1. Велика зграя журавлів кружляла невисоко і плавно над землею (*М.Рильський*).
2. Про втечу ніхто з них і не думав (*Б.Лепкий*).
3. «З людьми і для людей» – се був девіз його життя (*І.Франко*).
4. Лишився клубочок болю (*Л.Костенко*).
5. Ми з Віталієм пасли кіз на луках і пускали в небо стріли (*В.Кава*).

Б

1. І кожен з нас ніхто уже нікому (*О.Пахльовська*).
2. Ми з Петром невідривно дивимось на це ув'язнене в клітку диво природи (*О.Гончар*).
3. До хору записалося понад сто чоловік (*Ю.Збанацький*).
4. За кілька хвилин надійшли Рудик з заспаним Савченком (*М.Коцюбинський*).
5. Дмитрик з Гаврилком вчепились ззаду за сани і причаїлися (*М.Коцюбинський*).

11. Указати речення зі складеним підметом, вираженим словосполученням зі значенням вибірковості.

А

1. Павло Жмут із найстаршим сином Миколою вернувся доволі вчасно з поля додому (*О.Кобилянська*).
2. Скільки днів пролетіло над нами! (*В.Сосюра*).
3. Були в мене в торбинці і два калачі пшениці плетені, і пляшка вина доброго (*Ю.Федькович*).
4. Спинились ми з тобою на хвилину (*А.Кащенко*).
5. Багато хто з людей нашого краю, навіть із числа городян, тримали у плавнях свої огороди, баштани... (*О.Гончар*).

Б

1. Загін комунарів ішов уже вільно, не додержуючись рядів (*Б.Антоненко-Давидович*).
2. Все ж, незважаючи на попередження, чимало люду простувало саме по стежці, ігноруючи безпечну, але довшу доріжку (*В.Лис*).
3. Але ми із вами – від Землі і Неба... (*П.Скунць*).
4. Багато, багато щасливих сьогодні Зустрілось тобі і мені (*П.Скунць*).
5. Один із них [вояків] взяв від візника поводи і батіг (*Ю.Станинець*).

В

1. Гора книжок лежала на столі (*Ю.Яновський*).
2. Дехто з Андрієвого загону втік (*Ю.Яновський*).
3. Та паном хлібного роду був, мабуть, коврій. Величезна паляниця-колесо з діркою. Пекли його на весілля (*М.Дочинець*).

4. Безліч зір віддзеркалювалося в темній воді (*Ю.Яновський*).
5. Тим часом на майдан потяглася вервечка піших (*В.Шкляр*).

12. Указати речення зі складеним підметом, вираженим словосполученням зі значенням сумісності.

А

1. В невеликім, чистенькім і зі смаком прибранім салоні дві дами зайняті живою розмовою (*І.Франко*).
2. Багато справ ще у моєї долі (*Л.Костенко*).
3. Кілька смуг ранкового сонця слабим сьйвом заслали землю, озолотили краплини роси (*М.Івченко*).
4. Було в минулому житті моїх батьків багато плачу, темряви й жалю (*О.Довженко*).
5. Бутерброди ми ділили з старенькою мамою та сестрою (*М.Івченко*).

Б

1. Багато оленів-рогачів і чорногривих турів лягло головами від стріл і ратищ боярських (*І.Франко*).
2. У доброго вчителя слова з ділами ніколи не розходяться (*В.Сімович*).
3. Молода пара людей проходжувалась повільним ходом по кручених стежках городу (*Н.Кобринська*).
4. У яру вовтузилося душ із двадцятєро чи й усі тридцять робів і челядників під наглядом гладкого тивуна Малка (*І.Білик*).
5. Невже задарма стільки серць горіло до тебе найсвятішою любов'ю? (*І.Франко*).

13. Указати речення зі складеним підметом, вираженим семантично неподільним словосполученням.

А

1. Череда виснажливих днів і ночей тяглася безконечно (*М.Дочинець*).
2. Невже пустив тебе назад «Той, що в скалі сидить»? (*Леся Українка*).
3. У саях сиділи дві закутані, запорошені снігом постаті (*С.Васильченко*).
4. Ніби віддавши окраєць В теплі дитячі долоні, Грається сонячний заєць Сам із собою у кроні (*Л.Талалай*).
5. Федір з сім'єю перейшов жити у колишній панський будинок (*Ф.Потушняк*).

Б

1. У палацах пишних – не в печері – варвари з космічної доби мріють дати людству на вечерю атомні опеньки та гриби (*В.Симоненко*).
2. Виділяється двоє-троє крикливих голосів (*Дніпрова Чайка*).
3. На обвітреному лиці мого пана лежала печать спокою (*М.Дочинець*).
4. Клуні однієї вулички великого подільського села заповнили поранені й хворі (*В.Бобинський*).

5. В особистому речовому мішку було сотні три патронів до автомата, кілька гранат-лимонок, бинти, дещо з медикаментів і харчі (*П.Автомонов*).

14. У якому реченні присудок – простий?

А

1. За шофера ми поставили Серьогу, на прізвище Півень (*Ю.Яновський*).
2. Я аж ніяк не хочу тут кидати суцільну тінь на нашу критику, на наше літературознавство (*М.Рильський*).
3. Школа теж дихала на ладан (*Ю.Збанацький*).
4. Справді, Ганна здавалася тут багатьом білою вороною (*О.Гончар*).
5. І вже ніхто з нащадків наймудріших царського ймення прочитати не може (*Леся Українка*).

Б

1. Соломія усе старалася оддячити циганам за рятунок і захист (*М.Коцюбинський*).
2. Чи довго ще, о, Господи, чи довго ми будемо блукати і шукати рідного краю на своїй землі? (*Леся Українка*).
3. Ніхто не наважувався починати розмову (*М.Коцюбинський*).
4. Вечір був прекрасної прозорості й липневої щедрості (*Ю.Яновський*).
5. А який урочистий, величний сьогодні дід! (*У.Самчук*).

В

1. За кілька днів до вересня ми з мамою подалися в село (*І.Чендей*).
2. Ніч на якийсь час перетворилась на день, на страшний, вогненний, з вогненным і камінним дощем день... (*Д.Мордовець*).
3. Може, я міг би вам допомогти? (*О.Гончар*).
4. А спів стає все дужчий та чутніший (*В.Винниченко*).
5. Світ був несправжнім і дуже реальним водночас (*Н.Бічуя*).

15. У якому реченні простий присудок виражений фразеєю?

А

1. Хто стане слово слухати невчене? (*І.Франко*).
2. Отут наш пан писар проковтнув душу і зібрався брехати (*Г.Квітка-Основ'яненко*).
3. Решта врожаю пріла на пні (*О.Гончар*).
4. Другого дня було Маковія (*С.Васильченко*).
5. У найтріскусіші морози наспіли свята (*Б.Харчук*).

Б

1. І ще двоє людей не поділяло сьогодні радості присутніх (*О.Кобилянська*).
2. Хлопчик вступив у ділову розмову з командиром (*Ю. Збанацький*).
3. Перекладав, перекладав я, а потім думаю собі... (*Остап Вишня*).
4. Сувора дійсність скоро розкрила їм очі (*О.Довженко*).
5. В житті мене ти знать не знаєш, Ідеш по вулиці – минаєш... (*І.Франко*).

В

1. Грицько вибив собі ногу і мусив сидіти вдома (*Б.Грінченко*).
2. Люди обминали це поле десятою дорогою (*Ю.Збанацький*).
3. Лопатка був за вчителя в цій школі з самого її початку (*О.Слісаренко*).
4. Сусід не виявляв особливого бажання так швидко зникнути (*П.Загребельний*).
5. Ми вже не мали сил і сміятися (*В.Шкляр*).

16. У якому реченні простий присудок виражений некоординованими дієслівними формами?

1. Такі балачки виводили мене з терпіння (*В.Шкляр*).
2. Ухопила [Оксана] віник та давай хату мести (*Г.Квітка-Основ'яненко*).
3. Наші предки колись задля краю свого Труд важкий підіймали на плечі (*В.Самійленко*).
4. Деякі годували волів на ходу, з рук (*О.Гончар*).
5. Хвилястий вітер пелехатий Мені спокою не дає (*В.Бобинський*).

17. Указати речення з простим ускладненим присудком.

А

1. Напередодні шлюбу з'їхалися в аул сусіди допомагати готуватися до весілля (*З.Тулуб*).
2. Деревя ніколи не будуть старими (*О.Пахльовська*).
3. Подорожній дивився вдумливими очима на широкий краєвид (*М.Коцюбинський*).
4. Мою увагу тим часом привертає дорога, образ її (*О.Гончар*).
5. Жив-поживав козак заможний Клим (*Л.Глібов*).

Б

1. Василь із сином заорали ранок на сході, у степу, і сіли під возом снідати (*Г.Косинка*).
2. То знявсь був вітер (*Є.Маланюк*).
3. Час перед осінню віє вітром і пахне половою (*С.Осока*).
4. Восени світ іде своїм шляхом (*В.Яворівський*).
5. Може, діти іще не послули і плачуть, і плачуть (*Л.Пономаренко*).

В

1. Дванадцяттеро мужів громадських і тридцяттеро наших чур козацьких не ступили ступнем на хортицю (*П.Куліш*).
2. Не я один духовну спрагу маю (*О. Гончар*).
3. Василь Григорович забив собі баки голосними та приголосними і наполягав на речівники (*Б.Антоненко-Давидович*).
4. А дівчина собі стоїть, Неначе вкопана, під гаєм і сумтно, сумно позирає На той широкий божий став (*Т.Шевченко*).
5. Так Майка вдруге ввійшла в ту саму річку (*Люко Дашвар*).

18. У якому реченні простий присудок виражений відмінюваною формою дієслова відносного вживання?

1. Старий не кинувся одразу читати листа (*М.Дочинець*).
2. Люд увесь в тім краю мусив узнавать його за пана (*Леся Українка*).
3. Весь день на дротах коливається дощик, Затихне і знову журитись почне (*П.Филипович*).
4. Зібраний із десятків підземних жил і струмків, потік тут ширшав і повнів, обертався боком і правив просторе річище на село (*М.Дочинець*).
5. Кругом виноград обвиває веранду тугим супокоем (*Л.Пономаренко*).

19. У якому реченні простий присудок виражений лексикалізованим сполученням?

А

1. Грицько й нічого. Йде. Зайде на поріг, потупцюється трохи, вирлами страшними пороззирається довкола, та й назад (*С.Осока*).
2. Ні в кого більш в усьому селі лелеки чогось не жили, а до Параски кожної весни летіли (*С.Осока*).
3. Народні молитви ніколи не старіють (*О.Гончар*).
4. Ми, вислухавши тоті точки, просто баньки витріщили та роти пороззявляли (*І.Франко*).
5. Колись Шевченко доклав багато сил, щоб видати букваря, одного-однісінького букваря для народу (*П.Тичина*).

Б

1. Понад вечір прийшов Юра до пам'яті і намагався встати (*Ю.Станинець*).
2. Стамбул напружено очікував коронування нового султана і був напружено тихим (*Р.Іваничук*).
3. Того серпневого надвечір'я ніщо не віщувало біди (*В.Шкляр*).
4. Юра з Василянкою справляли весілля (*Ю.Станинець*).
5. Осінь на той час втратила геть усі риси осені, але ще не набула рис зими (*С.Осока*).

20. У якому реченні присудок випадає із ряду (за структурним типом)?

А

1. Він заховував од стороннього ока свої буденні звички і свій звичайний людський побут (*О.Слісаренко*).
2. На листя впали перші краплини благого дощу. Але ніхто з людей не звернув уваги (*Ю.Мейгеш*).
3. Зовсім розгублений сів я пити чай з помаранчевим варенням (*Ю.Яновський*).
4. Хата перетворювалася в казково затишний куточок (*Ю.Мейгеш*).
5. Провідник усе розрахував до найменшої деталі (*А.Кокотюха*).

СКЛАДЕНИЙ І СКЛАДНИЙ ПРИСУДКИ, ЇХНІ РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Визначення складеного присудка. Різновиди складеного присудка.
2. Функції і семантика зв'язок у структурі складеного присудка. Різновиди зв'язок.
3. Дієслівний складений присудок.
4. Іменний складений присудок. Форми вираження при зв'язкового компонента в іменному складеному присудку.
5. Складний (дво- і триелементний) присудок та його структурні різновиди.
6. Координація присудка з підметом.
7. Пунктуація у реченнях із нульовою зв'язкою.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 54–61.

Вихованець, Синтаксис. С. 222–230.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 101–106.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 120–127.

СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 207–216.

СУЛМ: Синтаксис. С. 157–179.

Шульжук, Синтаксис. С. 75–84.

Енциклопедія УМ: статті «Двоскладне речення», «Допоміжні дієслова», «Зв'язка», «Присудок», «Просте речення», «Члени речення».

Додаткова

Арібжанова І.М. Структура простого речення (формально-граматичний аналіз): Навч. посіб. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 128 с.

Вихованець І.Р. Називний, орудний і знахідний відмінки у функції присудка. Українська мова і література в школі. 1973. № 8. С. 23–33.

Вихованець І. Студії про члени речення: прислівники. Українська мова. 2005. № 3. С. 22–26.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. С. 165–168.

Гандзюк С.П. Дієслівна валентність та іменний присудок. Мовознавство. 1978. № 3. С. 62–65.

Гнатюк Г.М. Синтаксичні функції дієприкметників у сучасній українській літературній мові. Мовознавство. 1980. № 4. С. 18–27.

Демський М.Т. Синтаксичні функції фразем. Українська мова і література в школі. 1986. № 11. С. 70–72.

Дзюбишина Н.Я. У якій формі вжити присудок? *Культура слова*. Київ: Наукова думка, 1986. Вип. 30. С. 44–49.

Заборна М. Просте речення: Складні випадки аналізу: Навч. посіб. Тернопіль, 2002. С. 29–54.

Іваницька Н.Л. Взаємна зумовленість форм головних членів двоскладного речення. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 10. С. 28–33.

Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ: Вища школа, 1986. 168 с.

Іваницька Н.Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка. *Мовознавство*. 1985. № 1. С. 39–46.

Іваницька Н.Л. Складений присудок як синтаксична структура. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 59–84.

Іваницька Н.Л. Трьохелементний присудок в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 1. С. 16–24.

Каленич В. Одновалентні дієслівні предикати у двоскладних реченнях української мови. *Українська мова*. 2005. № 3. С. 46–52.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 29–42.

Коваль Л. Інформативна недостатність повнозначного слова й аналітизм компонента формально-граматичної структури речення. *Українська мова*. 2004. № 1. С. 54–58.

Козачук Г.О. Багатослівні члени речення. *Українська мова і література в школі*. 1990. № 12. С. 52–59.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 38–52.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Київ: Радянська школа, 1951. Т. 2. С. 38–52.

Мановицька А.Я. Узгодження присудка з однорідними підметами. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 3. С. 76–78.

Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності: монографія. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 1988. 208 с.

Піскун Г.О. Складний присудок і його структурні типи. *Синтаксична будова української мови*. Київ: Наукова думка, 1986. С. 73–83.

Томусяк Л.М. Пропозитивна структура речень з дуплексивами. *Мовознавство*. 1988. № 2–3. С. 52–57.

Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. § 161, I, п. 1, прим. 1–7; п. 2; п. 3.

Христіанінова Р. Подвійний присудок у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць*: наук. журнал на пошану члена-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця. Луцьк, 2015. № 2 (4). С. 237–249.

Христіанінова Р. Типологія присудків у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць*: наук. журнал. Луцьк, 2016. № 1 (5). С.

182–201. Режим

доступу: https://typologia.at.ua/index/tipologija_prisudkiv_u_suchasnij_ukrajinski_j_movi/0-189

Чумак В.В. Дієслівно-іменний складений присудок із зв'язкою бути. *Мовознавство*. 1977. № 2. С. 33–38.

Явір В.В. Складні випадки визначення членів речення, виражених словосполученням. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 5. С. 27–30.

Вправи і завдання

Завдання 1. Дати синтаксичну характеристику наведених речень, визначити в них головні члени, їхні структурні типи та способи вираження. Накреслити схеми зв'язків членів речення.

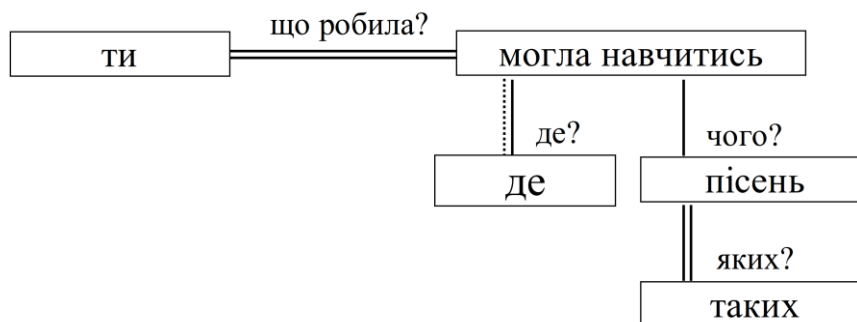
Зразок 1

Де ж ти могла пісень таких навчитись? (Леся Українка) – речення просте, питальне, неокличне, двоскладне.

Головні члени речення:

Ти – підмет, простий, виражений займенником (особовий, 2-га особа однини, називний відмінок).

Могла навчитись – присудок, складений дієслівний, виражений сполученням модального дієслова *могла* (недоконаний вид, неперехідне, активний стан, дійсний спосіб, минулий час, жіночий рід, однина) та неозначеною формою дієслова *навчитись* (доконаний вид, перехідне, зворотно-середній стан).

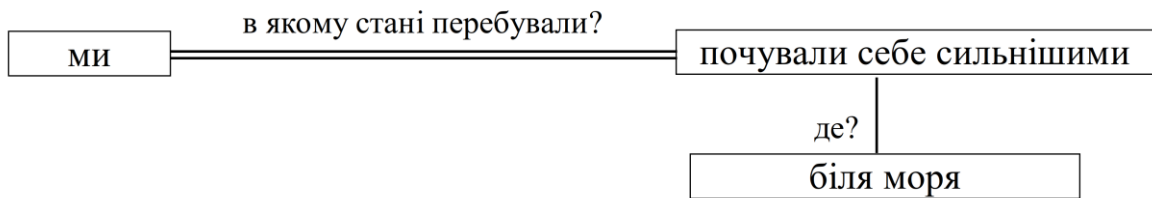
Зразок 2

Біля моря ми почували себе сильнішими (Ю.Яновський) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне.

Головні члени речення:

Ми – підмет, простий, виражений займенником (особовий, 1-ша особа множини, називний відмінок).

Почували себе сильнішими – присудок, складений іменний, виражений дієслівною зв'язкою – сполученням дієслова *почували* (недоконаний вид, неперехідне, активний стан, дійсний спосіб, минулий час, множина) із зворотним займенником *себе* – та іменною частиною (призв'язковим членом) – прикметником *сильнішими* (якісний, вищий ступінь порівняння, множина, орудний відмінок).

Зразок 3

У невідоме дорога найближча (В.Стус) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне.

Головні члени речення:

Дорога – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, називний відмінок, I відміна, тверда група).

Найближча – присудок, складений іменний, виражений дієслівною зв’язкою (нульовою) та іменною частиною (прив’язковим членом) – прикметником *найближча* (якісний, найвищий ступінь порівняння, жіночий рід, однина, повна, стягнена форма, називний відмінок).

Зразок 4

Серед усіх задоволених одна лиш мати зосталася ображеною (Г.Хоткевич) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне.

Лиш мати – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, називний відмінок, III відміна), ускладнений обмежувальною часткою *лиш*.

Зосталася ображеною – присудок, складений іменний, виражений дієслівною зв’язкою – напівповнозначним дієсловом *зосталася* (доконаний вид, неперехідне, зворотно-середній стан, дійсний спосіб, минулий час, жіночий рід, однина) та іменною частиною (прив’язковим членом) – *ображеною* (прикметник дієприкметникового походження, жіночий рід, однина, орудний відмінок).

Речення для аналізу:

А

1. Я хочу слухать річ твою урочу (*Леся Українка*).
2. Ти другом, братом і сестрою сіромі стала (*Т.Шевченко*).
3. Посміхатися й бути в доброму гуморі було його основною властивістю, критерієм його ставлення до світу (*В.Підмогильний*).
4. Притчею во язицех був свого часу фразеологічний словник Дубровського (*М.Рильський*).
5. Наталка прибігла сердита, задихана (*О.Гончар*).
6. І вже ніхто з нащадків наймудріших царського ймення прочитати не може (*Леся Українка*).
7. Там над водою купка людей лагодилась сідати в човен (*М.Коцюбинський*).
8. На людях вона завжди готова вступитися за войовничого мічурінця (*О.Гончар*).

9. Найкращі качани ще лишилися досягати на городі (*О.Донченко*).
10. Чорні жилаві руки були наче з заліза (*М.Коцюбинський*).
11. Та невже ви й досі вірити не перестали в камінне щастя? (*Леся Українка*).
12. Мій дім скляний не з казки, лиш правдивий (*Б.-І.Антонич*).
13. Найкращою рибою дід вважав лину (*О.Довженко*).
14. Яка то сила – розум тямущий та людська невсипущість (*О.Гончар*).
15. Він навіть пробував щось говорити хриплим та здушеним голосом (*М.Коцюбинський*).
16. Дід чомусь став маленький, меншенький від мене (*О.Довженко*).
17. Поет всюди залишається господарем свого настрою... (*О.Гончар*).
18. Справа починала бути поганою (*М.Коцюбинський*).
19. Ясько за пастушка був саме того літа... (*М.Рильський*).
20. Убити його – це невідклична потреба, це надзвичайно важливе завдання (*І.Багряний*).

Б

1. Після хвороби я цілком вбрався в силу і мусив приступити до служби (*М.Івченко*).
2. Дітям приїзд офіцерів, видно, був за свято (*О.Гончар*).
3. Казкою видається повість про давні часи і давніх людей (*І.Франко*).
4. Я був молодий, здоровий і міг працювати не втомлюючись (*О.Довженко*).
5. Уже хлопчиком він мусив був почати студіювати право (*В.Домонтович*).
6. Всі заборони й каземати виявились безсилими перед поетовим словом, перед його всепроникаючою правдою (*О.Гончар*).
7. Природа була ніби в змові з подіями і попереджала нас своїми грізними знаками (*О.Довженко*).
8. Тим часом першою прийшла до себе господиня дому (*Г.Хоткевич*).
9. Котрийсь із парубків зненацька починав голосно співати коломийку до танцю (*Т.Масенко*).
10. Вони мусять випити гірку чашу до дна разом з усіма (*І.Багряний*).
11. Не такий уявлявся їй Гордій Раденко (*Б.Грінченко*).
12. Стала я дівкою і найнялася за наймичку в багатого (*І.Нечуй-Левицький*).
13. Молодиця звалася Чайчиха Горпина (*Марко Вовчок*).
14. Квіти роблять людину кращою (*М.Рильський*).
15. Шевченко був з новаторів новатор (*М.Рильський*).
16. Я майже байдужий до хороших оцінок (*О.Гончар*).
17. Як відомо, Коцюбинський [...] мріяв написати повість про Довбуша... (*П.Тичина*).
18. З начальством Хома тримався гідно і був мастак побалакати (*О.Гончар*).
19. Ніхто мене не може присилувати жити на хуторі (*І.Тобілевич*).
20. Та дядько Масич був про це іншої думки (*О.Гончар*).

В

1. Нехай кожен із нас пізнає себе (*Ю.Мушкетик*).
2. Я ніхто для тебе. І дарма до твоїх долоней серце лине (*В.Крищенко*).

3. Хворий повинен беззастережно вірити своєму лікареві (Ю.Шовкопляс).
4. Прізвище київського меліоратора було Безлюдний (П.Загребельний).
5. Негідно бути речником юрби (Л.Костенко).
6. Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм (О.Довженко).
7. Хіба наш батько ласий був на гроші? (Л.Костенко).
8. Мовчали всі. Не зголосився жодний. У книзі писар буковки низав (Л.Костенко).
9. Товариші сиділи після бою здивовані й ніжні (О.Довженко).
10. Там не самотній був би з нею й я (Т.Шевченко).
11. Парадний трап був вистелений широкою килимовою доріжкою (П.Загребельний).
12. Одна лише людина могла витримати бій... (О.Довженко).
13. Мудрість і хоробрість – дві людські доблесті (Ю.Мушкетик).
14. Дамо ми вам знати козацьку вольність (П.Куліш).
15. Я вам цей борг ніколи не залишу (Л.Костенко).
16. Цей кабінетик був невеличкий та тісний (І.Нечуй-Левицький).
17. Старий був гострий на язик (О.Стороженко).
18. Втішати мене ніхто не може (П.Загребельний).
19. Поля й толоки лежали покриті грубою верствою снігу (М.Коцюбинський).
20. Березовим соком я любив гоститися ще з пастушого дитинства (М.Дочинець).

Завдання 2. У поданих текстах схарактеризуйте присудки. Випишіть речення у такій послідовності: речення зі складеними дієслівними присудками; речення зі складеними іменними присудками; речення зі складними присудками.

А. Старість не може бути щастям, радістю. Це тільки невігласи вигадали слова «Щаслива старість». Старість може бути спокоєм або горем. Спокоєм вона стає тоді, коли її шанують. Горем її робить забуття і самотність. Не перетворюй в горе старості – дідуся і бабусі, матері й батька (В.Сухомлинський).

Б. Умій дякувати вчителів. Вислухавши слова похвали, дякуй за науку. Вислухавши гіркі, суворі слова, теж дякуй за науку. І ти будеш людиною! (В.Сухомлинський).

В. Тільки точне виконання кожним загоном свого завдання могло забезпечити загальний успіх. Тому з загонами і окремими групами пішли навіть штабні офіцери. Вони повинні були, як штурмани на літаках, весь час орієнтувати бійців: у цих міжгір'ях, особливо вночі, дуже легко було заблудитись. Кожен гребінь уночі мав кілька собі подібних. Перший батальйон залишався на місці, щоб атакувати перевал з фронту. Другий батальйон ішов вліво у гори, третій – вправо у гори. Перший батальйон залишався на місці, щоб атакувати перевал з фронту. За добу вони мали перевалити хребет, зробити кожен по півсотні кілометрів, а надвечір

наступного дня вийти з двох боків у тилу ворога і непомітно осідлати шосе. По серії зелених ракет мала початись нічна атака (*О.Гончар*).

Г. Ми переходимо до нової тактики. Досі ми билися з ворогом у степах і на рівнинах, в лісах і болотах. Віднині ми будемо битися з ним високо в горах. Будемо битися частіше не вдень, а вночі. Наша мета – захопити перевал, захопити дорогу. Війна в горах, як бачите, це насамперед війна за шляхи. Але ми, піхота, гвардія, не можемо приковувати себе до шляхів. Ми повинні вміти добре маневрувати в горах, по пересіченій місцевості. Тоді оці пустинні кряжі, оці непролазні хащі перетворяться з наших ворогів на наших друзів. Німці вважають їх нездоланими. А ми їх здолаємо. Німці їх бояться, а ми їх переможемо. Бо наша тактика гнучкіша, сміливіша, ніж прусська (*О.Гончар*).

Г. А ще нам не вистачає часу слухати. Ми намагаємося вибалакатися. Говоримо й говоримо без кінця і ніколи не слухаємо. Слухаємо тільки в школі. Та й то тільки для того, щоб згодом почати говорити самим. Що далі, то більше говоримо і менше слухаємо (*П.Загребельний*).

Д. Бо ж у вченого серце повинно бути, як лютня [...]. Все серце своє повинен він вложити в улюблену працю й її, як пісню офірну, повинен з вірою й любов'ю нести на вітвар людства. Без любові, юний мій друже, нічого не варта ані наука, ані все життя!.. (*Н.Королева*).

Е

Я хочу любити, весь світ цілувати,
Я жити бажаю на волі!
Я хочу радіти, співати, літати
З вітрами буйними по полі.
Гей, що мені тамки князі і престоли?
Їх час в порошину оберне...
Загине їх слава, і щастя поволі
Загине і більше й не верне!..
А ми – до життя, до життя та роботи!
Розсіймо пісні по долині!
Покиньмо щоденні плачі та турботи!
Не плакати, а жити нам нині!.. (*Д.Загул*).

Завдання 3. Запишіть наведені речення у такій послідовності: а) з абстрактною зв'язкою у складі присудка; б) із зв'язкою – дієсловом зі значенням перетворення, виникнення, виявлення, перебування; в) із зв'язкою – фазовим дієсловом; г) із зв'язкою з модальним значенням.

1. Між людей почали ширитися дивні вістки (*Ю.Станинець*). 2. Тільки накинувшись на плечі вилянула шинеля могла нагадувати людям її власника (*Ю.Станинець*). 3. Ми вирішили знімати двома камерами одночасно (*М.Вінграновський*). 4. Самотність людина ще може подолати, але покинутість

і сирітство ніколи й нізащо (*П.Загребельний*). 5. Аби як жити я більше не хочу (*Л.Костенко*). 6. Кожен день в містечку був схожий на попередній (*В.Лис*). 7. Батько таки надумав зробити з Євгенового українства родинну трагедію (*Б.Антоненко-Давидович*). 8. Ніч була місячна, а наша дорога з ешеленом чорною (*І.Чендей*). 9. Колись тепле, веселе родинне гніздо обернулося в пустиню (*Ю.Станинець*). 10. Частіше стали снитися мені Степи, засмагли в рідній стороні (*М.Нагнибіда*). 11. А ще через день почав пролітати легенький сніжок (*В.Шкляр*). 12. Не стане він від першої хвилини знову гризтися з братом на межах (*Ю.Станинець*). 13. Олекса хотів знову зжитися зі своїм селом, зі своїми людьми, з рідними звичаями (*Ю.Станинець*). 14. Від напруги навіть Ходя перестав жувати стеблину й косував зизим оком у бік покинутих продзагонівцями возів, навантажених мішками з борошном, крупами та ще невідомо яким добром (*В.Шкляр*). 15. Дух згарища не могли пересилити навіть пахощі весняного вечора (*В.Шкляр*). 16. Я вам, либонь, здаюся давнім. Та сам я впевнений чомусь: Колись я був на світі Травнем і ним із вами залишусь (*П.Скунць*). 17. Чесний, богобоязний козацький народ став розпаношуватись: заздрити дурницям, бундючитись своїм марнотратством, лютувати та соромитись свого святого діла – хліборобства (*М.Лазорський*). 18. Та Козак ладен був усе забути, потрапивши в обійми Дніпра (*П.Загребельний*). 19. Гола дійсність не могла заспокоїти його (*Ю.Станинець*). 20. Прийшла любов непрохана й неждана – ну як мені за нею не піти? (*В.Симоненко*). 21. Зробився я Остапом Вишнею та й почав писати (*Остап Вишня*).

Завдання 4. У поданих реченнях розставте, якщо потрібно, розділові знаки і поясніть їх.

1. Вчитель одна з найдостойніших пошани постатей на землі (*М.Рильський*).
2. Тиха вода завжди глибока (*Народна творчість*).
3. Мода в мистецтві і нове слово в мистецтві це зовсім різні речі (*М.Рильський*).
4. Стрімкий дах то була не просто видумка майстра, то була доцільність! (*І.Чендей*).
5. Хліб та вода то козацька їда (*Народна творчість*).
6. Найбільше добро в кожного народу це його мова (*Панас Мирний*).
7. Усякий труд почесний (*Народна творчість*).
8. Степ як море (*Л.Глібов*).
9. Мелодійний спів пташки був немов насичений світлом (*Є.Гуцало*).
10. Верба мов чорний покруч ікебани (*Л.Костенко*).
11. Молодість річ умовна (*М.Рильський*).
12. Сила народу непереборна (*П.Тичина*).
13. Ніч наче озеро в берегах неба (*М.Рильський*).
14. «Захар Беркут» і досі дуже читана книжка (*В.Сімович*).
15. Душа народу не сліпа, вона стоока (*М.Рильський*).
16. Найдовша з цих доріг дорога твого приходу (*Д.Павличко*).
17. Я чоловік значний на селі і в громаді маю великий голос (*С.Васильченко*).
18. Народ нужденний, прибитий, понурий, супроти чужих несмілий і недотепний (*І.Франко*).

19. Любов це, люди, діло неосудне (*Л.Костенко*).
20. «Повість минулих літ» першооснова вивчення історії нашого народу (*Д.Степовик*).

Завдання 5. У яких реченнях тире поставлено між підметом і присудком?

1. Україна – в Азії Європа. А в Європі Азія – ми всі (*Д.Кремінь*).
2. Українець – сам собі планета. Малорос – він сам собі манкурт (*Д.Кремінь*).
3. Місце наших таємних зборів – дуб у гущавині лісу, кучерявий, рясний (*С.Васильченко*).
4. Лови на грубого звіра – то не забавка, то боротьба тяжка, не раз кровава, не раз на життя і смерть (*І.Франко*).
5. Попереду ішов у підіпнутих під коліна штанях землемір, за ним ступав його помічник – молодий, світловолосий, кучерявий юнак (*І.Чендей*).
6. В полях – озера талої води (*М.Лукив*).
7. Бути хресним батьком чи мамою – висока честь і довіра! (*І.Чендей*).
8. Усе життя – перед очима (*Л.Талалай*).
9. Доспівана вже пісня до кінця; Останній такт – і вмре журливий спів (*П.Карманський*).
10. День без мислі, без читання, без розумового напруження – даремно прожитий день. Не губи часу! (*Г.Сковорода*).
11. Рипнули в стіні глухі комірні двері, і півень миттю опинився за ними – тільки крильми в повітрі докірливо тріпотнув Маріці (*І.Чендей*).
12. Під сонцем нам удвох уже замало місця – З одного боку – тінь, А з другого – пільма... (*Л.Талалай*).
13. На кульбабу (крихітний близнюк сонця) подуєш – і цілий рій пуху розлетиться на всі боки (*М.Дочинець*).
14. Наш день – вогонь, наш прапор – кров, Наша борня за всіх! (*Д.Загул*).
15. Пісня – то спомини щастя колишнього (*Д.Загул*).
16. Твоя мова – співучий струмок (*П.Тичина*).
17. Стояти над своїм життям – це велика честь (*В.Симоненко*).
18. Мені довелося бачити найвидатніших поетів світу – всі вони були не естрадники, а страдники (*Л.Костенко*).
19. Горизонт піднімає багряним плечем день – як нотну сторінку вічності (*Л.Костенко*).
20. Гонець від Шахая передав наказа – бути напоготові (*Ю.Яновський*).
21. Мені здається, музика – космічна (*Л.Костенко*).
22. Поле – що безкрає море (*Панас Мирний*).
23. Плинуть хвилини – за хвилею хвиля, Час набіга – за сльозою сльоза (*Л.Талалай*).
24. Яке то щастя – свій народ У світлі бачити! (*Д.Павличко*).
25. Час – найліпший лікар на всі хвороби, на всі недуги (*Ю.Станинець*).
26. Крик, галас, рев верблюдів, іржання коней, лайка і вигуки численних горлянок – неймовірні (*Д.Мордовець*).
27. Ми – діти землі нашої й повинні дихати з нею одним диханням (*В.Шевчук*).

28. Перекопська рівнина, таврійський степ – були полем великого бою перед Кримом (*Ю. Яновський*).

29. Навіть грудка землі, камінчик, пилинка, темна пуста безодні – вони мають якусь ціль і призначення (*О. Турянський*).

30. Українські думи та історичні пісні – одна з найважливіших складових частин української народної творчості (*М. Рильський*).

Тестові завдання

1. Укажіть речення з простим присудком.

А

1. Того дня мало бути велике свято для жителів острова (*М. Трублаїні*).
2. Горпина була у всім дому хазяйка і усьому господарству голова (*Г. Квітка-Основ'яненко*).
3. Він рицар був високої мети, він ворог був лукавства і облуди (*М. Рильський*).
4. Буде шарпати буря вітрила, пожене геть по темному морю (*Леся Українка*).
5. Вечір був зоряний, пісенний (*О. Гончар*).

Б

1. У понеділок вранці сонця вже був повен двір (*Т. Осьмачка*).
2. Картинками старих дитячих літ здається далеч (*М. Рильський*).
3. Єсть у нас могутні люди (*П. Тичина*).
4. Образа притаманна слабким (*Г. Тютюнник*).
5. У дев'ять років Марія почала самостійно жити (*У. Самчук*).

В

1. Ви тут не герой і навіть не людина, а всього лише дірка від бублика (*І. Багряний*).
2. Я наче чую повітря крізь ці двері в прекрасний вечірній присмерк (*Ю. Яновський*).
3. Прожитого безмірність ніяка смерть не в силі нам узять? (*І. Франко*).
4. Грицько був чесний, не якийсь бабій (*Л. Костенко*).
5. В кіно я не був новий (*Ю. Яновський*).

2. Укажіть речення зі складеним присудком.

А

1. Горить собі червоний глід в ярах, По вибалках, по балках в павутині (*М. Вінграновський*).
2. Веселий місяць травень добігав кінця (*Г. Сагайдак*).
3. Село наче пливе під низьким вітрилом (*Є. Гуцало*).
4. Вдома, в родині, Іван часто був свідком неспокою і горя (*М. Коцюбинський*).
5. І хто Поезію-царицю Посміє кинуть у в'язницю? (*М. Вороний*).

Б

1. У книзі писар буковки низав (*Л. Костенко*).
2. Левко був хліборобський син (*М. Рильський*).

3. Докія постановила сих м'ясиць невідмінно доньку заміж віддати (*О.Кобилянська*).
4. А старий Чюрей навчив людей рот замикати (*Л.Мартович*).
5. Історія твориться не на безлюдних просторах (*П.Загребельний*).

В

1. Текла собі Тур'я, текла невесела (*П.Скунць*).
2. А тим часом нічний гість продовжував свою розповідь (*Ф.Потушняк*).
3. А ліс дає мені зелене світло, довірливо впускає – і стоїть (*П.Скунць*).
4. Полковник не встрявав у розмову, лише вряди-годи черкав щось до блокноту (*М.Лазорський*).
5. У хуртовині наших днів ми вже з тобою не одні (*Г.Чубач*).

3. Укажіть речення з дієслівним складеним присудком.

А

1. По службі село перемінилося в мурашник (*Ю.Станинець*).
2. Дорога в цих місцях стає справді високою, схожою на дамбу (*О.Гончар*).
3. Повинність вища над родинні зв'язки (*Леся Українка*).
4. А тепер Микола заліз у клопоти й ніяк звідти не виб'ється (*М.Івченко*).
5. Лелека, мабуть, і не думає злітати (*Є.Гуцало*).

Б

1. Тут на radoщах Бертольдо всіх бійців казав зібрати (*Леся Українка*).
2. Бути чабаном – це не прогулюватись з герлигою по степу та їсти кашу чабанську (*О.Гончар*).
3. Зненацька він почав виявляти на фронті дивовижну хоробрість, пояснену від товаришів звичкою до бойових обставин (*В.Підмогильний*).
4. Тиша стояла якась неспокійна (*О.Гончар*).
5. Моя девіза – йти за віком і бути цілим чоловіком (*М.Вороний*).

В

1. З усіх людей найбільше я щасливий, будую білий калиновий міст (*Б.-І.Антонич*).
2. Світле безмежжя здавалось крихким (*О.Гончар*).
3. Приклад – не з полювання, правда, а з близької до нього сфери – із рибальства (*М.Рильський*).
4. Ти хочеш удавати мудрого? (*В.Канівець*).
5. Бути мудрішим за себе – от завдання (*О.Гончар*).

Г

1. Іван Виговський був дуже обережний (*І.Нечуй-Левицький*).
2. Все більше сутеніло, почав накрапати дощ (*О.Гончар*).
3. Кожен крок нашого піхотинця здається подією, вартою літописів (*О.Гончар*).
4. Виговський вернувся в Чигирин щасливий, веселий, вдоволений (*І.Нечуй-Левицький*).

5. Чому ж людина здатна на дисгармонію, на руйнування? (Ю.Станинець).

4. У якому реченні неозначена форма дієслова входить до структури присудка або головного члена?

А

1. Мачуха звеліла Докії горщики поперемивати (Б.Грінченко).
2. А це вміння розмовляти й слухати дуже важливе для письменника (М.Рильський).
3. Мовчанки комісара ніхто не наслідовався порушити (Ю.Яновський).
4. Гріх пташці хіба восени Хоч день політатъ на волі? (Дніпрова Чайка).
5. Але турки примушували своїх бранців жити далі (П.Загребельний).

Б

1. Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб (Л.Костенко).
2. Ввечері крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика (Г.Тютюнник).
3. Багато бур і небезпек негоди збороти мусять наші кораблі (Ю.Клен).
4. Стоїть отаман та напівжартом наказує чумакам зібрати побитих розбійників та скласти на вози (М.Коцюбинський).
5. Туга від даремних спроб писати віродилась в нім з цього приводу (В.Підмогильний).

В

1. Мавра все ще добре нічого не розуміє, але слухає й намагається встати (О.Кобилянська).
2. І задумався тяжко ткачик молоденький та й пішов шукати по світах усюди доброї поради, певної науки (Дніпрова Чайка).
3. Спочатку в мене була думка одмовитись і вмерти (О.Довженко).
4. Як школяр із ощипком в тайстрині Побіжу з усіх сил по горбу Привітати ключі журавлині І погладить плакучу вербу (І.Колос).
5. Я пішов писати конституцію і писав її з тиждень (Ю.Яновський).

Г

1. Якась сила вабила його піти геть із зали з тими дивними людьми (Б.Антоненко-Давидович).
2. А через рік маму віддали служити до попа (М.Вінграновський).
3. Потім з години на годину починало тепліти, припікати, а далі – немилосердно пекти і парити (Д.Кешеля).
4. Бертольдові й на хвилику не прийшла в голову думка – вийти назустріч гостям, приєднатись до братів (Н.Королева).
5. Я піду в ліси, в густі діброви. Буду в горах променисті ранки Зустрічати і весняні зливи (О.Ольжич).

5. У якому реченні зв'язка у структурі складеного присудка виражена модальним дієсловом?

1. З ким я почну коротати похмурі осінні дні? (Д.Загул).

2. Як мало кожен з нас життю оддати встиг (*П.Карманський*).
3. Другого дня молодий рицар не міг діждатись вечора (*І.Нечуй-Левицький*).
4. Юнак зробився ще пильнішим, ще зосередженішим (*Б.Харчук*).
5. Місце справді було вигідне для переправи (*М.Коцюбинський*).

6. У якому реченні модальну зв'язку в структурі складеного присудка становить описова дієслівно-іменна сполука?

А

1. Данько готовий був зараз іти куди завгодно (*О.Гончар*).
2. Вже й імення царські почали западати в непам'ять (*Леся Українка*).
3. Савченко з Рудиком навіть задля такого незвичайного дня не мають охоти поступатися своїм апетитом (*М.Коцюбинський*).
4. Довго я не хотіла коритись весні (*Леся Українка*).
5. З виду дід був древній, столітній, хоч ще кремезний (*Панас Мирний*).

Б

1. В усі часи місцеве населення складали різночинці всіляких мастей, торгівці золотою херсонською пшеницею, повітові лікарі й землеміри (*Г.Гусейнов*).
2. Я вже не міг далі витримувати цього пильного, пронизливого погляду й повернув убік голову (*Б.Антоненко-Давидович*).
3. Раз засіяна думка вже не давала спокою (*Р.Федорів*).
4. Чорний Іванко був у курсі всіх бабиних клопотів (*Р.Федорів*).
5. Стешенка я мав можливість спостерігати у різні моменти його життя (*П.Тичина*).

7. Укажіть речення з іменним складеним присудком.

А

1. Не владен відвести від своєї Тоні удар (*О.Гончар*).
2. Гуси – це був перший і обов'язковий етап нашої освіти (*Остап Вишня*).
3. Кожний чоловік умів збудувати хату, обробити поле й пошити теплий одяг та чоботи (*Л.Пономаренко*).
4. Великі поети не вмюють писати віршів (*Л.Костенко*).
5. Панібратство шкодить і доброго нінащо зводить (*Л.Глібов*).

Б

1. Квіти роблять людину кращою (*М.Рильський*).
2. Доброї слави не може не бажати добрий поет (*М.Рильський*).
3. Наш Остап Вишня теж був справжнім мисливцем і справжнім поетом (*М.Рильський*).
4. Ще би я вас об одній речі красенько просила (*Леся Українка*).
5. В таке безсмертя й я привикла вірить (*Леся Українка*).

В

1. Дні Марії добігали кінця (*У.Самчук*).
2. Поле лежало перед обличчям Володька, зоране, опоране, обведене дбайливо

межами (*У.Самчук*).

3. Один з них підвів був чубату голову, кліпнув сонними очима на сотника, відвернувся й знов захрип (*М.Лазорський*).

4. Стояти над своїм життям – то велика честь (*В.Симоненко*).

5. Я зовсім не хочу відчувати себе романістом (*Ю.Яновський*).

Г

1. Ревом ревла над Десною всю ніч (*О.Довженко*).

2. Тривога почала опановувати тухольців (*І.Франко*).

3. Умови для мого розвитку були підходящі (*Остан Вишня*).

4. Зніяковілий Гриць все ще тримав в руках книгу розгорнутою (*Г.Косинка*).

5. Говорили-балакали дві верби за селом (*Б.Олійник*).

8. У якому реченні іменну частину присудка становить прикметник?

А

1. Осип Копанка був позакулісовий володар усього села. Всі в його були запозичені, навіть староста (*К.Гордієнко*).

2. Лавра тих часів була дуже відмінна від сучасної (*З.Тулуб*).

3. У штатному розкладі людства посади пророків і апостолів не передбачені (*П.Загребельний*).

4. Івоніка був нині сам не свій (*О.Кобилянська*).

5. Тільки ми давно уже не ті. Одійшло. Минуло. Одіснилось... (*М.Лукив*).

Б

1. Побудована церква більше трьохсот років тому без жодного гвіздочка (*Ю.Станинець*).

2. Коли він так змінився? Чи, може, він такий і зроду був? (*Л.Костенко*).

3. А холодне обличчя єврейки повне задуми й смутку (*Х.Алчевська*).

4. Юра мов помахом блискучої шаблі поранений (*Ю.Станинець*).

5. Залишалось необробленим четверте дерево – модрина (*М.Дочинець*).

9. У якому реченні іменну частину присудка становить дієприкметник?

1. Усі хати обвішані важкими вінками достиглого золота – кукурудзи (*Ю.Станинець*).

2. Юра був малослівним (*Ю. Станинець*).

3. Тимків дід-небіжчик був знаменитим садоводом (*Ю.Збанацький*).

4. Час – найліпший лікар на всі хвороби, на всі недуги (*Ю.Станинець*).

5. Колись навіть вважалося нечемним надрукувати приватний лист на машинці (*Л.Костенко*).

10. У якому реченні фразема становить компонент складеного присудка?

А

1. Нехай же рук не опускає ніколи і ніхто із нас (*Б.Лепкий*).

2. Молодиці аж лягали від сміху (*М.Коцюбинський*).

3. Вибачай! Я справді щось не до ладу сказала (*Леся Українка*).

4. Я був увесь на голках (*В.Шкляр*).
5. А хто ж був для цієї «системи» упродовж десятиріч білою вороною? (*О.Гончар*).

Б

1. А хто ж вам право дав одняти у народу велику гордість – пісні? (*Л.Костенко*).
2. Наш вік є переважно віком великих винаходів (*В.Самійленко*).
3. Горобенко довго не міг зібрати докупі свої думки (*Б.Антоненко-Давидович*).
4. Жарту або якогось іншого радого та щирого слова не чув від неї [Лесихи] ніхто. Кожному, аби хто, вміла дотяти острим язиком (*І.Франко*).
5. Такий хлопець кидати слів на вітер не буде (*Ю.Збанацький*).

В

1. Така чутка збила з пантелику судових і громаду (*Панас Мирний*).
2. Ну, вчителі ставлять до мене «особливі вимоги». Всі в одну дудку грають. Викликають мало не щодня (*Б.Сорока*).
3. – А, чортова халера! – вже цілком поважно лютує дядько, – забрався на чуже і ще буде з тебе кпини робити! (*У.Самчук*).
4. Даг виявився стріляним вовком, вмілим політиком, освіченим (*Л.Дмитерко*).
5. У Івана мороз пішов поза шкурою при сих бабиних словах (*І.Франко*).

11. У якому реченні присудок складний (ускладнений)?

А

1. Хитрий Метелиця навмисне ставив своїх молодих супротивників у невігідне становище (*В.Малик*).
2. Навіть уночі я жив думками про свою майбутню службу (*П.Автомонов*).
3. Не гідна ти дочкою зватись! (*Леся Українка*).
4. Душа складала свій тяжкий екзамен (*Л.Костенко*).
5. На другий день місце стоянки обернулося на калюжу (*Ф.Потушняк*).

Б

1. Оце ж я нібито маю в Італію їхати (*Леся Українка*).
2. Чистою-чистою, білою-білою Рання зима була (*Р.Лубківський*).
3. Злі не можуть бути письменниками (*П.Загребельний*).
4. Можливо, через те прийшла мені до голови аж зовсім несподівана думка (*В.Шевчук*).
5. Приміщення колишньої церкви перетворилося на факультетську бібліотеку з читальнею (*В.Барка*).

В

1. І хіба ж могла рибальська душа Петра стерпіти і не закинути вудку раз, другий, а потім і третій, п'ятий, десятий... (*В.Малець*).

2. І ми з тобою вже не в силі бути нещасливими удвох (В.Симоненко).
3. Собор усе ще мов на долоні (О.Гончар).
4. Сади обтяжені яблуками і сливами (У.Самчук).
5. З боку степу каховські околиці уже як в облозі (О.Гончар).

12. У якому реченні присудок випадає із ряду (за структурним типом)?

1. А там легенький туман став підноситися вгору (Б.Лепкий).
2. Кожен день тут проходить пустельний і легкий (Є.Маланюк).
3. Я, природно, не бажав би зв'язувати себе такою обіцянкою (М.Куліш).
4. Майстром корабля мала бути жінка (Ю.Яновський).
5. І кожен з нас може переказати довгу низку отаких пригод із свого життя (А.Кримський).

Завдання для індивідуальної самостійної роботи

Прочитати текст. Виписати прості речення. Підкреслити граматичні основи. Дати повну характеристику головних членів.

А. Бігунцева хаща

То був собі невеликий буковий лісок на пригорку недалеко від нашої хати... Коли навесні зеленів молодим листом, уже було тепло-тепло.

Великі буки якимось дивом збереглися серед садів і садиб нашої околиці на крутому узбіччі – з заходу його край височів кучерявим гребенем на тлі блакитного овиду. Бігунцева хаща – так називали її всі тому, бо хазяїном її був наш дядько по маминій сестрі Анні – Бігунець Василь. Ми знали його як доброго косаря, – у валку обганяв парубків, знали як мовчазного і мудрого, на слові завжди дотепного, трудягу з трудяг...

Певно, тому ще видавався нам господарем дбайливим, бо лісок свій оберігав і любив, як люблять прекрасне на землі, добре пам'ятаючи: потрібні довгі літа, щоб дерево виростило, зеленіло і дивувало красою весен, осеней і зим, достатньо ж зовсім якої-небудь часинки, аби воно впало велетом на груди землі, щоб по нім плакала сама мати земля, даючи силу корінню марно...

Бігунцева хаща була окрасою нашого верховинського села!..

І в ній наш вуйко Василь був справді поетом, творцем...

Мені здається нині, що саме з того букового ліска на Бігунцевім полі починалося моє пізнання дерев, живої природи.

Ще лист не зеленів, бо тільки брость випукувала, бубнявіла, а лісок уже дивовижно гудів бджолами.

Бо у лісі росла велика верба. Якого клону, якої відмінності була – не знаю. Знаю тільки одне – таких котиків, як на тій вербі, не приходилося бачити ніде ніколи більше. Великі, жовті і запашні, вони ніби світилися чистим золотом перед великоднем. Принадна, гордо-пишна верба стояла на схилі між деревами, немов щедра красуня зібрала на віче довкола себе подруг, щоб повідати їм про весну-красну, про птахів з вирію, про теплі полонинські вітри і лагідні дощі...

В сонячні дні цілі бджолині рої перелітали по гілках: їм тут справді вистачало перги для медозбору. Наш батько піднімався на вербу, нарубував

недовгих гілок-одноліток, щоб вербною неділі перед великоднем освятити. Нізвідкіль ніхто до церкви не приносив таких чепурних та гарних вербових гілок, як наш батько з Бігунцевої хащі. І цим теж хаща могла пишатися!..

З самої весни і до пізньої осені я завжди знаходив у ліску для себе чимало не тільки для того, аби відкривати світ. Гриби-сироїжки з терпким молочком, ожина і черешні, дикі грушки-давлячки, горішки бука і ліщини, ягоди шипшини і чорного терну, калини і глоду – все, все тут рясніло, милувало красою.

А що то була за казка причаїтися під товстим, порослим сивим лишайником і зеленим мохом стовбуром бука й виглядати пташок у кронах, слухати спів!

Тут усе жило своїм потаємним і таким загадковим буденням весни і літа!

А коли наставала пора дощів, у лісі можна було не тільки слухати, а й заслухуватися в лопотіння великих краплин. Вони падали з листа на лист рясно, коли дихав ледь помітний вітерець і гілки колисалися, лопотіли краплі поважно і розмірено по одній, як було тихо, тихо.

Осінь стелила під дерева пухнасту ковдру, а небо мережилося оголеними гілками. Тут-там ще помутнілим мідяком висів лист, та лишень налітав вітер, коли той лист зривався, кружляв і стелився на землю. Стелився з ледве помітним шурхотом, і в цьому теж була дивна краса, було своє життя...

Певно, пісню про красу лісок на схилі співав і самому господарю. Бо які літа не видавалися скупі і бідні на заробіток, вуйкові Василеві і на гадку не спадало той лісок продати на дрова. Якими холодними зими до нас в село не приходили з полонин і високих гір, ніхто і не думав датися до Бігунцевого ліска, щоб крадькома зрубати деревину для палива.

І в цьому була певна цнота, був освячений літами сільської порядності в господаря до господаря закон.

Тому лісок узимку білів великими патлами снігу по конарах, убирався в іній так, ніби наряджався для великого свята, що буває раз на рік, всього один раз на рік... І нам уже здавалося, що той лісок не тільки живе, але й відчуває, думає, розуміє... Що він і сам знає вагу своєї достоїнності й краси...

Завше, завше, як тільки я повертався додому, на рідні околиці, піднімався до ліска по схилі. Я піднімався, щоб порозмовляти з самим собою, щоб п'яніти і впиватися далеким блакитним овидом понад батьківською оселею...

Навіки в моїй душі моїй рясний зелений шум, осінній золотий гомін, казковий зимовий іній букового ліска недалеко рідної хати!.. *(І. Чендей)*.

Б.

Панський двір був розташований на чудесному місці. Такими маєтками володіли лише старі шляхетські родини, які ще в давнині мали можливість вибирати під свій осідок будь-які місця, аби їм було до вподоби.

Будинок стояв на південному видовженому схилі пагорба. З півночі до самих дверей підступала алея могучих дерев, серед яких були й сторічні дуби. Посередині алеї – криниця, біля неї – дві лавиці з березових гілок і невелика статуя німфи. Зі сходу тягнувся аж до села чудовий сад, багатий на різні

фруктові дерева. З західної сторони – рівна площа, далі – горбок, а ще далі – долина, що спадає в широке болото, утворене річкою. Восени і навесні воно вкрите водами, а взимку льодами, які всіма барвами блищать на сонці. Осідок був обведений муром, місцями ровами.

На всьому лежав відбиток якогось ніжного смутку, особливо ввечері після дощу, коли сонце блищало в водах і вигравало на шибках. Будинок був старовинний, невеликий, але міцний, весь з каменю, багатокутний, як кристал, з таким же багатокутним дахом, вкритий малою червоною черепицею. Давність будови надавала їй особливої принади.

Правда, тепер майже всі шибки були повибивані сільською діворою, а де-не-де й віконні рами поламані. Дикий виноград, що оповив будинок знадвору, у багатьох місцях стягнутий зі стін, вхідні двері зірвані з завісів.

У кімнатах стояли старовинні меблі, такі тяжкі, що їх ніхто не міг винести. Та й не потрібні вони були селянам. Лише все поперекували, поперекидали, дверцята виважили або скло побили. Стіни і особливо підлоги у кімнатах та коридорах забруднені, запорошені – тут хазяйнували солдати, лазили і робила, що хотіла, дівора. Особливе неприємне враження справляли зяючі вікна і розбита кухня. Льох також був запаскуджений.

Ще більше потерпіли хліви, де колись стояла панська худоба та коні. Тут, крім верху і стін, нічого не лишилося. Понищеними були й комори та амбари (Ф.Потушняк).

Завдання для підсумкового контролю до теми «Головні члени двоскладного речення»

Дати структурно-семантичну характеристику наведених речень речень, виписати з кожного речення головні члени речення, визначити їх структурний тип та способи вираження. Накреслити схеми зв'язків членів речення.

1. Хтось мусить протистояти ворогові (І.Багрянний).
2. Курей тим часом із десятків прийшло напитися воли (Л.Глібов).
3. На колодах біля церкви сиділо кілька дідів (З.Тулуб).
4. Василько з матір'ю стомленою ходою ішли додому (Ю.Збанацький).
5. Скільки було спроб відновити стиль стародавніх греків! (П.Загребельний).
6. Малювання було моєю пристрастю з дитинства (О.Довженко).
7. Цю ніч ніхто й на хвилину не склепив очей (Ю.Збанацький).
8. Скільки часу, скільки енергії витрачається на різні святкування (Л.Горлач).
9. Гей, хто нам посміє шляхи позамикати? (В.Еллан-Блакитний).
10. Рано-вранці біля сільської ради юртувалося десятків два підвід (Г.Тютюнник).
11. Отець Терентій у свої шістдесят із гаком був ще легкий на ногу й не забарився (В.Шкляр).
12. Не іграшки, не жарт – В зубах собачих побувати (Л. Глібов).
13. Поруч на долівці парували ще два казани з окропом (В.Шкляр).
14. З роками пам'ять стає пронизливішою, виразнішою (П.Загребельний).

15. Ось чоловік опинився в становищі трохи неприємнім (*П.Загребельний*).
16. Хай марші лунають бадьорі й гучні! (*В.Еллан-Блакитний*).
17. Врешті півсотні галер переплили Босфор під грім усієї артилерії (*Р.Іваничук*).
18. У темному коридорчику штовхалося чоловік тридцять людей (*Г.Тютюнник*).
19. О, якби хоч сорока на хвості принесла Василькові в човник ці вісті!.. (*Ю.Збанацький*).
20. Сміх завжди вважався категорією безкордонною і безрелігійною (*П.Загребельний*).
21. В середині острова над чималою глибокою бухтою розташувалося чотири десятки рибальських хат (*М.Трублаїні*).
22. Є слова мовлені і слова писані. Для тих і для інших існує властивий час, означуваний і визначуваний чи то законами людської поведінки, а чи й законами самого буття (*П.Загребельний*).
23. Навіть незначна дрібниця може зробити двох гуцулів смертельними ворогами (*У.Самчук*).
24. Подвір'я Якова вже повне людей (*У.Самчук*).
25. Ми ладні звинувачувати в усьому цілий світ, але не самих себе (*П.Загребельний*).
26. А молоді ідуть собі плаєм, нічирк (*Ю.Федькович*).
27. А місяць так і сіяє понад горами, понад красними та високими нашими горами! (*Ю.Федькович*).
28. Організаторами можуть бути лише розумні люди (*П.Загребельний*).
29. Кожен день тут проходить пустельний і легкий (*Є.Маланюк*).
30. Чмелиха вже давно збиралася попідпирати стовпами та кілками хату та полатати покрівлю (*Л.Дем'ян*).

Питання для підсумкового контролю з теми

«Двоскладне речення. Головні члени двоскладного речення»

1. Який традиційний поділ членів речення зберігається у шкільній і вишівській практиці?
2. Які ознаки враховуються при визначенні членів речення?
3. Які терміни пропонуються в українському мовознавстві замість терміна *член речення*?
4. Як визначаються члени речення?
5. Які різновиди членів речення розрізняють за формою?
6. Що є критерієм протиставлення членів речення за формою?
7. На які структурні типи поділяються члени речення?
8. Який критерій лежить в основі протиставлення *простий – складений член речення*?
9. Де вперше в українському мовознавстві вжито термін *підмет*?
10. Який член речення називається підметом?

11. Які властивості підмета як структурно-семантичного компонента простого речення?
12. За якими критеріями класифікують підмети?
13. Які різновиди підмета виділяються за формальною будовою?
14. Які різновиди підмета виділяються за способом морфологічного вираження?
15. Який засіб вираження підмета в українській мові є найтиповішим?
16. Чим пояснюються різні підходи у визначенні простого і складеного підмета?
17. Які різновиди синтаксично неподільних словосполучень становлять складений підмет?
18. Які структурні моделі підмета, вираженого словосполученням із кількісним значенням?
19. Які структурні моделі підмета, вираженого словосполученням із значенням вибірковості?
20. Які структурні моделі підмета, вираженого словосполученням із значенням сумісності?
21. Який підмет має назву соціативного?
22. Де вперше в українському мовознавстві вжито термін *присудок*?
23. Який член речення називається присудком?
24. Яка ознака є основною функціональною ознакою присудка?
25. На які питання відповідає присудок?
26. Типова позиція присудка у двоскладному реченні.
27. Які основні семантичні і формальні ознаки властиві присудкові?
28. Які принципи виділення типів присудка обґрунтовано в історії синтаксичної науки?
29. Які типи присудків виділяють за морфологічними параметрами?
30. Які різновиди присудка виділяють за структурним принципом?
31. Які різновиди присудка виділяють залежно від способу вираження модально-часових значень?
32. У чому полягає основна відмінність простого присудка від складених і складних?
33. Яка форма присудка двоскладного речення є найбільш типовою?
34. Які форми є спеціалізованими для вираження простого присудка?
35. Які неспеціалізовані форми виділяються для вираження простого присудка?
36. Які форми простого присудка є координованими?
37. Які форми простого присудка є некоординованими?
38. Якими додатковими граматичними засобами може бути ускладнений простий присудок?
39. Який присудок називається складеним?
40. Які різновиди складених присудків виділяються за морфологічним оформленням основної частини?
41. У якій частині складеного присудка виражається лексичне значення?

42. У чому полягає головна функція допоміжної частини складеного присудка?
43. Яку специфічну семантику має допоміжна частина складеного дієслівного присудка?
44. Якими типами лексем виражається допоміжна частина складеного дієслівного присудка?
45. Які дієслова виражають фазове значення?
46. Які дієслова виражають модальне значення?
47. Якими частинами мови з модальним значенням (крім модальних дієслів) може виражатися модальне значення у допоміжній частині складеного дієслівного присудка?
48. Яким інфінітивом може виражатися призив'язковий компонент у структурі складеного дієслівного присудка?
49. Які структурні частини становлять складений іменний присудок?
50. Якими морфологічними формами може виражатись призив'язковий компонент складеного іменного присудка?
51. Які функції виконує дієслово-зв'язка у складеному іменному присудку?
52. Які є різновиди зв'язок у складеному присудку?
53. Які форми вираження іменної частини складеного іменного присудка є найтипівішими?
54. Які терміни є в науковій літературі для позначення складного присудка?
55. Які структурні моделі виділяють у межах трикомпонентних присудків?
56. Яким граматичним зв'язком пов'язується підмет і присудок?

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ОСОБОВІ ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ: ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ, НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ, УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Поняття про односкладні речення.
2. Класифікації односкладних речень. Структурно-семантичні різновиди односкладних речень.
3. Головний член односкладного речення.
4. Означено-особові односкладні речення.
5. Неозначено-особові односкладні речення.
6. Узагальнено-особові односкладні речення.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 89–96.

Вихованець, Синтаксис. С. 66–70; 94–98.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 130–144.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 182–185.

СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 216–219; 237–240.

СУЛМ: Синтаксис. С. 232–244.

Шульжук, Синтаксис. С. 112–120.

Енциклопедія УМ: статті «Неозначено-особове речення», «Односкладне речення», «Означено-особове речення», «Просте речення», «Узагальнено-особове речення».

Додаткова

Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 1982. С. 3–65.

Брицин В.М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 81–87.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. С. 174–175.

Городенська К. Предикатно-валентна основа елементарного односкладного речення. *Українська мова*. 2001. № 1. С. 69–73.

Городенська К. Проблема двоскладності-односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису. *Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів / Відп. ред. В.Німчук*. Київ: Пульсари, 2002. С. 51–55.

Городенська К. Проблема статусу зв'язок в українському мовознавстві. *Українська мова*. 2003. № 3–4. С. 38–45.

Горяний В.Д. Синтаксис односкладних речень: Посіб. для вчителів. Київ: Радянська школа, 1984. 128 с.

Загнітко А. Проблема односкладного речення у сучасній лінгвістиці. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 3. Донецьк: ДонДУ, 1997. С. 17–27.

Заборна М. Просте речення: Складні випадки аналізу: Навч. посіб. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. С. 55–62.

Іваненко З.І. Односкладні речення як синонімічні паралелі двоскладних. *Українська мова і література в школі*. 1985. № 8. С. 38–43.

Іваницька Н.Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу: Навч.-метод. посіб. Київ: Вища школа, 1989.

Іваницька Н.Л. Синтаксична структура простого речення. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 1. С. 27–36.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 110–113.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 82–89.

Коваль Л.М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові: [монографія]. Вінниця: ФОП Корзун, 2015. 320 с.

Коломийцева В.В. Проблема синтаксичної кваліфікації означено-, неозначено- та узагальнено-особових речень. *Studia Linguistica*: збірник наукових праць. Вип. 2. Київ. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. С. 195–200.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 1966.

Мірченко М. Категорія недиференційованого головного члена речення. *Наукові записки*. Вип. 31. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2001. С. 136–140.

Скорейко-Сікорська І. Аналіз статусу односкладного речення у сучасній лінгвістиці. *Мандрівник*. 2006. № 6. С. 72–75. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Mandriv/2006_6/Skorejko_Sikorska.pdf.

Слинько І.І. Парадигматика простого речення української мови: (односкладне речення). *Мовознавство*. 1980. № 3. С. 22–29.

Слинько І.І. Чи є односкладні речення? *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 48–53.

Вправи і завдання

Завдання для самостійної роботи

Законспектувати статті: *Слинько І.І.* Чи є односкладні речення? *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 48–53; *Брицин В.М.* Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 81–87.

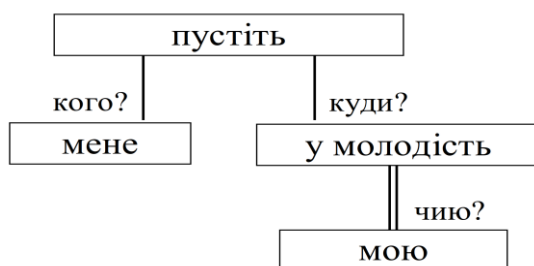
Завдання 1.

Дати семантико-структурну характеристику наведених речень, виписати з них головний член і визначити спосіб його вираження. Накреслити схеми зв'язку слів у 1–5 реченнях.

Зразок:

Пустіть мене у молодість мою (В.Стус) – речення просте, спонукальне, неокличне, стверджувальне, односкладне, означено-особове.

Пустіть – головний член, простий, виражений дієсловом доконаного виду, перехідним, активного стану, наказового способу, 2 особи, множина.

Речення для аналізу:

А

1. Сміло гляньмо долі в очі (П.Грабовський).
2. Весною в селі встають рано (Гр.Тютюнник).
3. Вчись не до старості, а до смерті (Народна творчість).
4. Принесли світло і поставили на невеличкому столику в одному кутку хати (Панас Мирний).
5. За правду й за народ ставай життям! (Д.Павличко).
6. Стою – мов скеля непорушний (П.Тичина).
7. Гната забрали ще того самого вечора (У.Самчук).
8. Гей, рясно всипте цвітом шлях, у дзвони задзвоніте! (П.Тичина).
9. Після сніданку мене запрошують на веранду й ставлять широке крісло-качалку (М.Івченко).
10. Люби природу не для себе, люби для неї (М.Рильський).
11. Учітєся, читайте, і чужому научайтєся, й свого не цурайтєся (Т.Шевченко).
12. Ранком вивели їх з казарми на двір, розставили лавами (Панас Мирний).
13. Первоцвітом виникаю з веснами на світ (П.Воронько).
14. Сюди Василя привезли після нещасного випадку в польоті (П.Загребельний).
15. Крилосника на селі поважають як найкультурнішого чоловіка на світі (П.Міговк).
16. Стою, дивлюсь на вас з докором... (Олександр Олесь).
17. З щастя не мруть (Народна творчість).
18. Мабуть, над цим і ламають голову по той бік Бродів (І.Багрянний).
19. Цих пустомолотів голими руками не візьмєш (О.Гончар).
20. Найду собі чорнобриву в степу при долині (Т.Шевченко).

Б

1. Полонених женуть через річку вбрід (Д.Мордовець).
2. Сядєш собі під дубочком та й гадку гадаєш (Народна творчість).

3. І долину, і криницю На пам'ять назвали Москалевою (*Т.Шевченко*).
4. Золотих не хочу лаврів, з ними щастя не здобуду (*Леся Українка*).
5. Про щастя втрачене даремно не гадай (*Олександр Олесь*).
6. Нас зустрічають хлібом-сіллю (*Леся Українка*).
7. Не вчи орла літати (*Народна творчість*).
8. Любіть життя, шануйте кожен день. Робіть йому коштовні подарунки (*М.Вороний*).
9. Здоровенькі будьмо та себе не гудьмо (*Народна творчість*).
10. Не обіцяй в біді згадати друга, А просто другом будь йому завжди (*М.Карпенко*).
11. Назриваю в гаю запашного зілля, запашного зілля, вибуялих трав (*В.Чумак*).
12. За що, не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм (*Т.Шевченко*).
13. Шукайте цензора в собі (*Л.Костенко*).
14. Посадили над козаком явір та калину (*Т.Шевченко*).
15. Для добрих друзів відчиняю дім і маю серця щирю нагороду (*А.Малишко*).
16. Потім мене переносили вже зовсім сонного на піч (*О.Довженко*).
17. Мене почнуть шукати по різних місцях (*М.Коцюбинський*).
18. Від добра добра не шукають (*Народна творчість*).
19. Не спокушайте мене гласністю (*Л.Костенко*).
20. Давніх друзів не забувають, а при горі споминають (*Народна творчість*).

Завдання 2. Прочитайте текст. Випишіть односкладні речення. Визначте структурно-семантичний тип односкладних речень. Дайте характеристику головних членів особових односкладних речень.

Поговорімо про мовну стійкість українців.

Згадується Стефаникове: або зробимо народ, або ... впадемо.

Впадемо? Ні, цю варіацію, незважаючи на новітні берестечка, категорично слід відкинути. Скільки бо разів, ба', скільки віків падали! І особливо в новітньому часі. Тепер же, кажучи словами Ліни Костенко, у нас – *немає часу на поразку*. Тобто на остаточну поразку.

Отже, зробити народ – це тільки залишається. Досформувати свідому своєї місії, самошанобливу та дужу, модерну українську націю.

Мова – першоматеріал для виконання цього історичної ваги завдання. Без здійснення його наша присутність на землі втрачає сенс.

Не покладаймося для утвердження мови на мудрі програми, спеціальні товариства й комітети та й навіть на значні кошти.

Та і на владу теж нині не розраховуймо, адже її – як українську, національну – мусимо ще лише виборювати.

Тому і необхідний чин кожного, кому Україна дорога. Зробити ж власний чин для української мови – то означає найпростіше: без жодних компромісів, упевнено та самошанобливо повсюдно нею спілкуватися. У принципі, на такий чин здатен кожний.

Мусимо спільними, поєднаними зусиллями відродити зруйновану мовну ауру нашої землі.

Мусимо повернути природність її звучання саме в українській лексиці.

Мусимо утвердити свою мову в обсязі, який відповідає щонайменше нашій етнічній присутності в країні.

Кожне слово, сказане не по-українськи, – це видаток з української скарбниці, який до неї ніколи вже не вернеться. Так було сказано свого часу М. Драгомановим. Тож пильнуймо свою мовну поведінку. Пам'ятаймо: мовних видатків зі своєї скарбниці нами упродовж століть вже стільки зроблено, що невдовзі – така реальна загроза – вже й видавати не буде чого.

Зупинімось. Досить зраджувати своїй мові. Досить власною недбалістю та безпринципністю поширювати знову зросійщення нашої землі.

Перефразувавши згадану вище думку, тривко запам'ятаймо: кожне щире слово, вимовлене по-українськи, – то поповнення нашої української скарбниці, то примноження нашої національної честі і гідності.

Зсолідаризуймося у цьому переконанні, адже достоту пекло може почекати, якщо ми візьмемося за руки.

Народ творить мову, але мова, у свою чергу, формує націю. З допомогою своєї мови мусимо стати сильними (*А. Погрібний*).

Завдання 3. Запишіть подані речення у такій послідовності: а) односкладні означено-особові; б) односкладні неозначено-особові; в) односкладні узагальнено-особові; г) двоскладні неповні з опущеним підметом.

1. Прізвиськами, як правило, нагороджували за характером, подібністю, звичками, а часом і необачно кинутим словом (*Д. Кешеля*). 2. По неділях їмо тут білий хліб із пахучими білими ковбасками (*М. Дочинець*). 3. В штабі корпусу теж зволікали (*Б. Антоненко-Давидович*). 4. Ти полюбив осінь. Покохав осінь і зненавидів весну (*Г. Михайличенко*). 5. Не пустимо ворога в наш край! (*Ф. Потушняк*). 6. Нараз вдарили у дзвона, вдруге, втретє (*М. Лазорський*). 7. За хвилину вже їздець пірнув у зелений присмерк старого лісу. Перевів кінський алюр на спокійний чвал і прислухався (*Н. Королева*). 8. На Трійцю завжди пекли пиріжки й варили борщ у печі (*С. Осока*). 9. Почуваю себе засмиканим з усіх боків (*Л. Костенко*). 10. Вхід до землянки зробили під великим горіховим кущем (*Ю. Збанацький*). 11. Не питай старого, а бувалого (*Народна творчість*). 12. Цілий Божий день ловлю італійцям жаб (*М. Вінграновський*). 13. І за доброї години очідай лихої днини (*Народна творчість*). 14. Ні старий, ні юнак не спробували прилягти. Міркували все про одно й під ранок прийшли до несподіваного відкриття (*Н. Королева*). 15. По лісі блукаю та плачу, Стрічаю дрозда в вишині (*А. Кримський*). 16. Не поклавши, не бери (*Народна творчість*). 17. Одразу за дітьми несли великий, дбайливо завітчаний рушниками й гірляндами барвінку портрет Шевченка (*Б. Антоненко-Давидович*). 18. До безтями ненавиджу казенну, патентовану, відгодовану мудрість (*В. Симоненко*). 19. Для приятеля нового не пускайся старого (*Народна творчість*). 20. Поживемо ще, потерпимо ще за гріхи наші на сім світі (*Г. Квітка-Основ'яненко*).

Тестові завдання

1. Котре з речень є односкладним?

А

1. До кузні вийшло старе і мале (*М.Вінграновський*).
2. Чутно було з лісу бадьоре цокання дерев (*М.Івченко*).
3. Три радості у мене неодіймані: Самотність, труд, мовчання (*В.Свідзинський*).
4. Мисливець із Жори був, ну, так собі (*М.Вінграновський*).
5. Єдине щастя нам за всі страждання – Торкнутися до рідної землі (*С.Черкасенко*).

Б

1. А який дивний степ уночі! (*Г.Косинка*).
2. Вже зо два тижні минуло (*М.Коцюбинський*).
3. Люби свій виноград і заступ свій дзвінкий (*М.Рильський*).
4. Чарівний своєю природою зоосад і в травні, і в червні, і кожного місяця (*Остан Вишня*).
5. Навкруги пильна, запопадлива українська весна (*У.Самчук*).

В

1. Одночасно пробитися всім підводам – неможливо (*О.Гончар*).
2. Скільки доріг пролягло саме селом рідним і з села рідного в світ! (*І.Чендей*).
3. На нашому південному морі дуже мало островів (*М.Трублаїні*).
4. Раз у раз доводилось спотикатися, намацувати дорогу, падати, чіплятись за клунки і знов спотикатися (*М.Коцюбинський*).
5. Гриб і ягода – може, єдиний капітал лісовика (*М.Дочинець*).

2. У котрому односкладному реченні головний член за формою – простий?

1. В душі молодої мандрівниці робиться холодно і неприємно (*Х.Алчевська*).
2. Йому раптом захотілося висловити свої почуття у віршах (*Л.Горлач*).
3. А від ран, завданих нашій планеті, не порятуєшся ніяким розпачливим оптимізмом (*П.Загребельний*).
4. Сонця було повно скрізь (*Б.Антоненко-Давидович*).
5. Однак про двобій не йшлося (*В.Шкляр*).

3. У котрому односкладному реченні головний член – простий дієслівний?

1. Окрему квітку вивчити мені Нелегко між квітучих краєвидів (*М.Руденко*).
2. Не стало на Тур'ї останнього тура (*П.Скунць*).
3. Прапорщиківі заманулось нараз писати вірші (*Б.Антоненко-Давидович*).
4. У дивізійній громаді було людно (*Б.Антоненко-Давидович*).
5. До панської економії від станції було далеченько (*Б.Антоненко-Давидович*).

4. У котрому односкладному реченні головний член за формою – складений?

1. О, не словами уст, але словами рук співати будем пісню на життя порозі (Б.-І.Антонич).
2. А в пісні можу виспівати все (Л.Костенко).
3. Обозові не було ні кінця ні краю (П.Загребельний).
4. В кого нема увесну роботи? (Ю.Федькович).
5. У ніс йому вдарило духом засушених троянд (Г.Епик).

5. У котрому односкладному реченні головний член – складений дієслівний?

1. Без тьми незнайому людину знайдено в лісі (Ю.Станинець).
2. Зразу хочеться йому позакривати всі двері, позачинювати вікна і... запалити хату над собою (Ю.Станинець).
3. Ах, коли б ще хоч раз вийти на поле, поглянути на цілу ширінь його, поглянути у далечінь і згадати минуле (У.Самчук).
4. І все це бачу раптом у часі й просторі, проникаючи одночасно в минуле і майбутнє, незбагненне для мене дотеперішнім способом думання (Ф.Потушняк).
5. У хліві коло вуйка Тимка було добре (М.Дочинець).

6. У котрому односкладному реченні головний член виражений фраземою?

1. Днів зо три не можна було дати ради дитині (С.Васильченко).
2. Юрі язик врешті розв'язався (Ю.Станинець).
3. Може, й усьому світові для нормального функціонування нестачає ніжності й любові (П.Загребельний).
4. Порожнечу справді нелегко замінити чимось (В.Симоненко).
5. Багато слів страшних тут наговорено (Л.Костенко).

7. Котре з речень є особовим односкладним?

1. Снігом віконечко наше забило... Завірюха... (П.Куліш).
2. Як повійнуло свіжістю надворі!.. (М.Зеров).
3. Біля нас як заgrimить (В.Шевчук).
4. Швидше в рай потрапим (Л.Костенко).
5. Ні, голубчику, сього ніколи не буде (Г.Квітка-Основ'яненко).

8. Котре з речень є означено-особовим?

А

1. Тоді ще сіль із Солотвина на бокорах везли в долину (Ю.Станинець).
2. Уночі його вели на розстріл (Є.Плужник).
3. Старого горобця на полові не обдуриш (Народна творчість).
4. Люблю передосінні надвечір'я (І.Качуровський).
5. Ліниво посипало снігом (І.Чендей).

Б

1. В кабінеті стиха гомоніли, про щось радились, до чогось готувалися (*Я.Баш*).
2. Не бий на сполох в невідлтий дзвін (*Л.Костенко*).
3. Вчителя й дерево пізнають по плодах (*Народна творчість*).
4. На Аскольдовій могилі Поховали їх – Тридцять мучнів українців, Славних, молодих (*П.Тичина*).
5. Чужого не хочу, свого не дам (*Народна творчість*).

9. Котре з речень є неозначено-особовим?

А

1. Мушу випити келих до краю – полиновий мед самоти (*Є.Маланюк*).
2. До того всього, сказали, видадуть перегодом ще сірі шинелі з солдатського сукна і шапки (*Гр. Тютюнник*).
3. Немає нічого страшнішого, ніж необмежена влада в руках обмеженої людини (*В.Симоненко*).
4. Серйозної розмови в Євгена з Мариною таки не вийшло (*Б.Антоненко-Давидович*).
5. На деякий час у вагоні затихло (*Ю.Станинець*).

Б

1. По святах, як водилося, ніколи не робила (*І.Чендей*).
2. Мені хочеться якихось особливих подій (*М.Матіос*).
3. Михайла хоронили у чудову місячну ніч (*О.Кобилянська*).
4. Сполохані пострілами чайки злетіли у небо. Швидше замахали крилами, тривожно закружляли над ущелиною (*І.Чендей*).
5. Ідеш отак у доброму косарському товаристві і бачиш, ідучи, й вечірне небо, і ясну зорю (*О.Довженко*).

10. Котре з речень є узагальнено-особовим?

А

1. Божевільних коней спіймали між тополями, очистили сани від снігу і поклали на них поранених (*Г.Тютюнник*).
2. Спадаю дзвінко з темних скель у повне гулу плесо (*Д.Павличко*).
3. Не гнівайтесь на мене, діти (*М.Рильський*).
4. Біжіть, коні, по рідній дорозі. Несіть мене під стріху батька (*У.Самчук*).
5. Завжди думаєш, завжди змагаєшся з обмеженістю, з затурканістю, з глупотою (*П.Загребельний*).

Б

1. Голубими дощами сто раз над тобою заплачу (*Л.Костенко*).
2. Йшлось не про лаври (*О.Гончар*).
3. О ні! Не копійки брудні! Дайте копійки щирости! (*Є.Плужник*).
4. Штани мені пошили нові з довгими холошами і повели до школи (*О.Довженко*).

5. Швидко робить, та переробляє довго (*Народна творчість*).

11. У котрому рядку обидва речення – однакові за структурно-семантичним типом?

А

1. Покину, покину Чужую чужину Та на Україну соколом покину (*П.Куліш*).

За один раз не зітнеш дерева враз (*Народна творчість*).

2. Ловили коней добрих півдня, ловили їх по ярах і лісосмугах, за кущами глоду і на трасі (*М.Вінграновський*). Читав колись промови знаменитих російських адвокатів (*Л.Костенко*).

3. На хвилину світ затягло мороком (*М.Дочинець*). Від товариша ще не одвикли, до пана-добродія ще не звикли (*Л.Костенко*).

4. Пахло гнилою рибою з лиману і прілим виноградом з поля (*М.Вінграновський*). Цього разу теж довелося продиратися крізь терновий живопліт (*М.Дочинець*).

5. Хотілося музики, снігу і голосів нашої пам'яті. Натомість по телебаченню крутили печерний римейк «Ніч перед Різдром» (*Л.Костенко*).

Б

1. Їхню ягоду завжди брали охоче (*М. Дочинець*). Зрідка у мене за плечима сипало морозом (*М.Вінграновський*).

2. У нас на кожду проблему можна лягти і заснути (*Л.Костенко*). Вийди, кохана, працю зморена, хоч на хвилиночку в гай (*М.Старицький*).

3. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше (*Народна творчість*). Зроби добро людині і забудь (*О.Підсуха*).

4. Ходімте в сад (*М.Вінграновський*). Що було набігаєшся, нагуляєшся з хлопцями по тих горах, по тих долинах!.. (*І.Нечуй-Левицький*).

5. Але тепер доведеться Юрові урвати свою мовчанку (*Ю.Станинець*). Дощем поплачеш по мені сьогодні (*І.Драч*).

12. У котрому рядку головні члени в обох реченнях – однакові за формою?

1. Вечоріти почало скоро (*В.Шкляр*). На Січі пахло весною і далекими походами (*Ю.Мушкетик*).

2. По дорозі до сільбуду не видно було й лялечки (*Гр.Тютюнник*). Ось чи давно в самого старшини стіг сіна спалено (*К.Гордієнко*).

3. Ні на чиєму боці ще не почувалося переваги (*Ю.Яновський*). Дарці відібрало вже не тільки спів, але й людську мову (*І.Вільде*).

4. Люблю тебе. Боюсь тебе. Дивлюсь Високим срібним поглядом на тебе (*М.Вінграновський*). Треба більше, більше дорожити словом! (*О.Гончар*).

5. Хіба минуле з молотка продати? Хіба на честі приторгуєш честь? (*Б.Олійник*).

БЕЗОСОБОВІ ТА ІНФІНІТИВНІ ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Визначення безособового речення як синтаксичної одиниці.
2. Засоби вираження головного члена в безособовому реченні.
3. Розмежування безособових речень із дієслівними формами на **-но**, **-то** в позиції головного члена речення та двоскладних речень.
4. Безособові речення з головним членом – дієсловом буття, наявності, існування.
5. Визначення інфінітивного речення як синтаксичної одиниці.
6. Структурно-семантичні різновиди інфінітивних речень.
7. Інфінітивні речення та безособові речення з інфінітивом у структурі головного члена.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 96–101.

Вихованець, Синтаксис. С. 81–83; 98–100; 228–231.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 144–160.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 185–239.

СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 231–236.

СУЛМ: Синтаксис. С. 244–257.

Шульжук, Синтаксис. С. 120–128.

Енциклопедія УМ: статті «Безособове речення», «Інфінітив», «Інфінітивне речення», «Односкладне речення», «Предикативи», «Просте речення».

Додаткова

Арполенко Г.П. Структурні типи інфінітивних речень. Українська мова і література в школі. 1977. № 3. С. 43–51.

Арполенко Г.П. Інфінітивні речення. Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 1982. С. 3–65.

Болюх О.В. Власне-семантична і формально-граматична інтерпретація безособових речень. Мовознавство. 1992. № 3. С. 44–49.

Борщ Е.Г. Безособовість як особлива властивість граматичної особи. Українська мова і література в школі. 1973. № 11. С. 34–39.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. С. 175–177.

Горяний В.Д. Синтаксис односкладних речень: Посіб. для вчителів. Київ: Радянська школа, 1984. 128 с.

Заборна М. Просте речення: Складні випадки аналізу: Навч. посіб. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. С. 62–83.

Іваненко З.І. Односкладні речення як синонімічні паралелі двоскладних. *Українська мова і література в школі*. 1985. № 8. С. 38–43.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 113–124.

Кобченко Н. Структурно-семантична типологія речень з прономінативно-інфінітивним комплексом в українській мові. *Українська мова*. 2012. № 1. С. 39–51.

Коваль Л. Предикатна основа головного дієслівного компонента безособових речень в українській мові. *Українська мова*. 2014. № 1. С. 76–85.

Коваль Л. Про синтаксичний статус односкладного речення із предикативним заперечним словом *нема* (*немає*) в структурі головного компонента. *Граматичні читання*. Х. Матеріали науково-теоретичної конференції. Донецький нац. ун-тет ім. Василя Стуса, 2019. С. 39–42.

Коваль Л.М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові: [монографія]. Вінниця: ФОП Корзун, 2015. 320 с.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис / 2-е вид., перероблене і доповнене. Київ: Радянська школа, 1965. С. 90–101.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Київ: Радянська школа, 1951. Т. 2. С. 52–69.

Матвеев С.Б. Семантична специфіка українського безособового речення з модальним предикатом. *Мовознавство*. 1997. № 4–5. С. 27–32.

Харченко С.В. Проблема дієслівного зв'язкового компонента *бути* у структурі речення з предикативом на *-но*, *-то*. *Українська мова*. 2011. № 2. С. 44–56.

Чабаненко В.А. Структурно-стилістичні особливості інфінітивних речень. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 201–212.

Чирва Г.М. Безособові речення. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 3. С. 22–34.

Чирва Т.М. Предикативна основа безособового речення. *Студії з мовознавства*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 185–193.

Вправи і завдання

Завдання для самостійної роботи

Законспектувати: Чабаненко В.А. Структурно-стилістичні особливості інфінітивних речень. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 201–212.

Завдання 1. У поданих реченнях підкреслити граматичні основи. Виписати односкладні речення. Указати безособові речення.

1. Вранці – сонце і небо чисте, і пташині радісні хори (*О. Ольжич*).
2. Сувора в незвичайній весняній красі закарпатська природа (*І. Чендей*).
3. Все більше нікому писать мені листи (*І. Драч*).
4. А що таке життя? (*Л. Костенко*).

5. Не злічити мені тих зірок (*В.Сосюра*).
6. З поганої трави доброго сіна не виходить (*Народна творчість*).
7. Ізнову беремо євангеліє, філософію, поетів (*П.Тичина*).
8. Волієш ти птицею стати, у небо злетіти, у вись? (*Леся Українка*).
9. Коли б хоч з чоловіком словечко промовити (*Марко Вовчок*).
10. Мені так тісно на землі (*Д.Загул*).
11. Ні меду, ні ласки, ні пристані тихої (*А.Малишко*).
12. Ні, не забудь тих днів щасливих (*В.Сосюра*).
13. Через нестатки та злидні мусило хлоп'я перестати ходити до школи (*А.Тесленко*).
14. Немає там ні горя, ні зітхання (*Леся Українка*).
15. Було нам тоді не до сміху (*Л.Костенко*).
16. Хлопцям у мисливстві спершу хотілося завоювати увагу (*І.Багрянний*).
17. Тяжко з горем в серці Жартувати і сміятись (*І.Франко*).
18. Селянам нашим байдуже Про ласку й нагороди... (*Леся Українка*).
19. Та мені сьогодні щось не повелось з полюванням (*Б.Антоненко-Давидович*).
20. Остапові хотілося гукнути на всі легені словами пісні (*М.Коцюбинський*).

Завдання 2. Прочитати тексти. Визначити безособові речення. Якими засобами виражено головні члени у цих реченнях?

I. Давно це діялось. Забув, котрого року, навесні, напередодні паски, повідь була така, якої ніхто, ані дід наш, ні дідова баба не знали.

Вода прибувала з дивовижною швидкістю. В один день затопило ліси, сінокоси, городи. Стало смеркати, розгулялася буря. Ревом ревло над Десною всю ніч. Дзвонили дзвони. У темряві далеко десь гукали люди, жалібно гавкали пси, і шуміла й лящала негода. Ніхто не спав. А на ранок усі вулиці були під водою, а вона ще прибуває. Що робити? (*О.Довженко*).

II. Не хотілось рухати ні рукою, ні ногою. Не хотілось думати. Хотілось лежати й лежати. Вічність лежати так. І хай шумлять високі кедри. І нехай розповідають під синім небом хмаркам удень і зорям уночі, як один хоробрий і сміливий... І хай слухають вивірки... Як один хоробрий і сміливий п'ять разів перемиг смерть, видерся з пащі дракона і, гнаний буйною радістю, доніс свою голову аж сюди, доганяючи щастя, а знайшов – смерть... Чужинець. Далекий-далекій чужинець. Чужак... Пробив нетрі грудьми і ліг тут, між корчами, доніс свою голову аж сюди, за кілька тисяч кілометрів, аж на край землі... (*І.Багрянний*).

III. Обрано на селі найбільшу і найчепурнішу хату. Над ворітьми устромлено прапор. Вітер ламле написані там слова. На підвір'ї серед гарб поставлено гармату. На ній сидять два козаки, поволі крають сало і хліб великим ножом та, не хапаючись, ковтають це приємне сполучення. Це – штаб. Всередині хати повно народу. Отаман сидить біля столу. На столі стоїть миска з недоїденою картоплею. Отаман мовчки ссе люльку й уважно слухає, що

каже йому сотник першої сотні, стрункий хлопець із дівочими блакитними очима (*В.Підмогильний*).

IV. Надворі йшов дрібний осінній дощ. Темрява. Небо заволочене. На розі вулиці одинокий ліхтар одбивався в калюжі сумною жовтою плямою. Вітер бив дощем у лице. Вогко, мокро, смутно. Люди плакали, і небо плакало (*Леся Українка*).

Завдання 3. Дати семантико-структурну характеристику наведених речень, виписати з них головний член і визначити спосіб його вираження. Накреслити схеми зв'язку слів.

А

1. Для серця немає чужої біди (*Л.Талалай*).
2. За місяць пощастило переглянути майже весь репертуар театру (*П.Автомонов*).
3. Її не прохано на сватання (*М.Коцюбинський*).
4. Не злічити мені тих зірок (*В.Сосюра*).
5. Роботящим умам, роботящим рукам Перелого орать, Думать, сіять, не ждуть і посіяне жать (*Т.Шевченко*).
6. Нема рятунку ворогам (*Леся Українка*).
7. Йому ніби ще й досі не вірилось (*О.Гончар*).
8. Та хіба ж гостями Нині вас годиться називать? (*М.Рильський*).
9. А серце шпачине усе мимоволі тягне на північ (*Дніпрова Чайка*).
10. Кинути таку хорошу дівчину! Проміняти зозулю на яструба! (*О.Гончар*).
11. Вечоріло. В хатинці було холодно, вогко й темнувато (*В.Винниченко*).
12. Ну, людей небагато було (*А.Тесленко*).
13. Сумно було Дмитрикові, жалко недужої матері (*М.Коцюбинський*).
14. Словами серденька не одурити (*Леся Українка*).
15. Сидіть би вам тільки на печі та жувать калачі (*Т.Шевченко*).
16. Спати такої ночі не годиться (*У.Самчук*).
17. Не стало прекрасного села (*О.Довженко*).
18. І мені заспівати хотілось лебедину пісню собі (*Леся Українка*).
19. Колючим дощем обсипало її гаряче обличчя (*О.Гончар*).
20. Тепер нашій Ївзі прийшло хоч крізь землю йти (*Г.Квітка-Основ'яненко*).

Б

1. Одного разу неподалік Сосниці довелось бачити на сіножаті косарів (*О.Гончар*).
2. У тихому морі темніє (*Леся Українка*).
3. В чистому повітрі запахло смалятиною, важким духом вареної та печеної страви (*І.Нечуй-Левицький*).
4. До тебе вже шляхів не напитати і в ніч твою безсонну не зайти (*В.Стус*).
5. Через місяць після початку війни мене вже поранило (*О.Гончар*).
6. Дивне місто проти сонця. Всі взолочено віконця (*П.Тичина*).
7. Лаврінові стало жаль молодої жінки (*І.Нечуй-Левицький*).

8. Маяк уже погашено (*Ю.Яновський*).
9. Треба слухати доброї ради (*М.Коцюбинський*).
10. А про Назара нема й чутки (*Марко Вовчок*).
11. І на другий день листа не було (*М.Коцюбинський*).
12. Довкруг – обрізано жалі, обтято голосіння (*В.Стус*).
13. Обсіялись. Притихло до пори (*О.Гончар*).
14. Йому навіть не спадало на думку дотягнутися до неї [шаблі] рукою. Вийняти з піхов... (*М.Руденко*).
15. Холодно надворі! Бігти! Тікати! (*С.Скляренко*).
16. Заходилося надворі на грозу (*Л.Горлач*).
17. Все втрачене. Не стало опертя (*Л.Горлач*).
18. Треба ївзі купити дві в'язки бубликів і піти з ними до судді (*Г.Квітка-Основ'яненко*).
19. Не чути на селі ні гомону, ні співу (*С.Васильченко*).
20. Стало виразно чути звичний гул нічного бою (*О.Гончар*).

В

1. Мені приємно і світло на душі (*Леся Українка*).
2. Святі ворота взято на ланцюг (*Л.Костенко*).
3. Чи вистачає вам на прожиток? (*І.Нечуй-Левицький*).
4. Ніколи розмовляти з тобою (*М.Коцюбинський*).
5. В хаті зовсім посутеніло (*Б.Лепкий*).
6. Їй хотілось усе сказати Іванові (*І.Франко*).
7. Сіро і сумно ставало на заході сонця (*М.Коцюбинський*).
8. Дітям спочатку було дуже чудно (*І.Нечуй-Левицький*).
9. Лукії чогось не співається (*О.Гончар*).
10. Ще осені такої не було (*Л.Костенко*).
11. Страшно поглянути людям у вічі (*С.Васильченко*).
12. Не співати вже малим соловейкам (*О.Довженко*).
13. Нема коли писати отих маленьких літер. Немає чим писати. Нема писати де (*Л.Костенко*).
14. На вигоні стає дедалі людніше й шумливіше (*В.Винниченко*).
15. У лузі пахне вогкою травою (*О.Гончар*).
16. Не стало ні хат, ні садів, ні добрих веселих людей (*О.Довженко*).
17. Гарно тобі, любо, весело (*Панас Мирний*).
18. У кімнаті нікого нема (*О.Кобилянська*).
19. Та не судилося Марії вберегти дітей (*О.Довженко*).
20. Лише сильним дано право на безсмертя (*О.Довженко*).

Завдання 4. З'ясуйте синтаксичну роль дієслова *бути* у наведених реченнях. Випишіть безособові речення, де головний член містить безособову форму дієслова *бути*.

1. Не рук було йому шкода, а часу (*М.Дочинець*).
2. Та було у матері чотири сини (*Б.Олійник*).
3. Базарний гармидер було чути здалеку (*Р.Іваничук*).

4. За Прутом була Туреччина (*М.Коцюбинський*). 5. Тривалий час він був на лікарняному, то їздив десь у відрядження, то брав відпустку (*В.Шкляр*). 6. В грубому полотняному рушнику був загорнений краєць хліба, добрий шматок шинки, ще шматок вудженини й пляшка золотистого вина (*Н.Королева*). 7. Може, цього року буде добрий рік? (*О.Кобилянська*). 8. Не було кому поскаржитися, до кого йти на пораду (*Ю.Станинець*). 9. А він, старий, був онуком того лісового майстра (*М.Дочинець*). 10. Було вже по великодні (*О.Кобилянська*). 11. Та за мною лишиться право До кінця тобі вірним будь (*В.Симоненко*). 12. Повітря було напоєне запахом болотних трав, грибами й холодною м'ятою (*Н.Королева*). 13. В кімнаті було чимало людей (*О.Кобилянська*). 14. В таку ніч можна було сподіватись появи істот неживих (*Н.Королева*). 15. Вечір перли вам до ніг казкові Буде сипать росами на діл (*В.Симоненко*). 16. [Муштрований убогий розум]. Він буде завжди вірити прогнозам. На все життя складать наївні плани (*В.Симоненко*). 17. Десантні групи вже були неподалік, за спинами у розвідників (*О.Гончар*). 18. Була колись Гетьманщина, та вже не вернеться!.. (*Т.Шевченко*). 19. Був собі одважний лицар. Нам його згадать до речі (*Леся Українка*). 20. А зараз треба було підняти козакам настрої (*В.Шкляр*).

Завдання 5. Випишіть безособові речення у такій послідовності: а) з головним членом у формі власне безособового дієслова; б) з головним членом у формі особового дієслова, вжитого у значенні безособового; в) з головним членом, вираженим безособовою формою на -но, -то; г) з головним членом у формі предикативного прислівника; ґ) з головним членом у формі предикатива; д) з головним членом у формі предикативного слова *нема*; е) з інфінітивом у складі головного члена.

1. Звісно, сотні на полчище нападників було замало (*В.Рутківський*). 2. Історії листування на Україні ще не написано (*Ю.Шерех*). 3. Так, нема нічого в світі кращого за малярство! Коли на полотні відбито увесь світ! Але не всім дано творити! (*Є.Кононенко*). 4. О, як мені юно було! О, як мені дуже боліло! (*Д.Кремінь*). 5. Чи ж неповторне можна повторити? (*Л.Костенко*). 6. Запахло сонцем, воском і зелом (*В.Стус*). 7. Навіть коників-стрибунців не було чути (*В.Нестайко*). 8. Бесіди тепер не буде. Але це на сьогодні не буде ніякої бесіди (*М.Матіос*). 9. І, на жаль, людської доброти часом у житті таки замало (*Д.Луценко*). 10. Мені потрібно тільки олівця, Паперу, хліба, тихої оселі І, може, ще блакитної форелі, Одягненої в золоті сонця (*Д.Павличко*). 11. Оце й поталанило тобі у цій справі (*М.Матіос*). 12. Вітер майже затих, ледь-ледь сніжило (*Ю.Збанацький*). 13. Сюди мене кинуто на розтерзання лютої самоти (*О.Гончар*). 14. Сьогодні до полудня хмарно, але сухо (*Леся Українка*). 15. Ніч. Гримить і блискає (*І.Франко*). 16. А тут ще третього дня цієї подорожі занегодилось (*А.Тесленко*). 17. Самотнім нема чого боятися залишитись без нікого (*Т.Малярчук*). 18. Потому мене знову тягне до вікон (*Г.Пагутяк*). 19. Наші почуття потрібно приховувати, а ще краще тримати під замком (*Г.Пагутяк*). 20. Мені пахне лісновою хатиною, загубленою десь у гущавині (*Л.Пономаренко*). 21. Зроблено, мабуть, найважливіший переломний крок у

житті. Побільшає труднощів (О.Гончар). 22. З-під кущів дихало торішнім листом, пахло травою та різним зіллям, ліщиною, вільхою (М.Томчаний). 23. Далеко видно простори лісів, ланів, лук (К.Гордієнко). 24. Аж шкода стало Ліні батька в його покірності та передчасній раптовій зістареності (О.Гончар). 25. Як йому хотілося перестати боятися цих формул (Люко Дашвар). 26. Лягла зима. Завіяло дороги (М.Рильський). 27. Не щастить з перекладом «Зорі» (О.Гончар). 28. Проталину у вікні стало затягувати морозом (М.Вінграновський). 29. Проводи добровольців було обставлено святково (Ю.Мейгеш). 30. І слів немає щось договорить, І сенсу говорить уже немає (Л.Талалай).

Завдання 6. Знайдіть інфінітивні речення. Схарактеризуйте структурно-семантичні особливості цих речень.

1. Той, хто зрікається рідної мови, часто й не розуміє, що в цьому вже є елемент відступництва, елемент зради. А треба б йому це пояснити! Відділити підлих від темних (О.Гончар). 2. Молодих треба й далі підтримувати, в цьому наш обов'язок. І все ж нашим молодим – не можна цього не помітити – властива емоційна глухота: добре чують себе і дуже погано інших (О.Гончар). 3. Але ж і в зал ще треба було глянути (О.Гончар). 4. Чути пісню, стукіт коліс, хльоскання батога (У.Самчук). 5. Сперечатися було ні до чого (В.Нестайко). 6. Виявляється, можна існувати одночасно у трьох місцях (і в той же час не існувати у жодному) (О.Луцишина). 7. Не кидатися ж головою з кручі, треба якось і далі жити... (В.Голобородько). 8. Бути у нас субтропікам чи не бути? (О.Гончар). 9. Нам, поетам, годиться назвати її ломикамінь І шанувать її більше від пишного лавра (Леся Українка). 10. Так хочеться іноді зустрітись із ясним поглядом свого дитинства! (Є.Гуцало). 11. Бігти Миколі до саги мимо Ягорової хати, мимо солом'яного дідового палацу (О. Гончар). 12. У жодній енциклопедії світу не знайти нам цієї Зачіплянки (О. Гончар). 13. Бодай би вік не бачить цих бояр (Л. Костенко). 14. Треба твердо нам в бою стояти (І.Франко). 15. Можна все на світі вибирати, сину, Вибрати не можна тільки Батьківщину (В.Симоненко). 16. Нечистого сумління не замкнути в клітку (І.Вільде).

Тестові завдання

1. У котрому рядку речення – безособове?

А

1. Ходором заходило все в очах Михайла (І.Чендей).
2. У давніх казках особливо коштовним даром вважалось розуміння мови рослин і звірів (Г.Пагутяк).
3. Об'їли нас як гусінь. Ще й поганьбили по усіх світах (Л.Костенко).
4. Васькові аж дух забило від такої несподіванки (В.Винниченко).
5. Ой понесли конвалію у високу залу (Леся Українка).

Б

1. Знайшли на печі домашні капчури (І.Чендей).

2. Ніде й знаку від важких хмар (Б.Харчук).
3. Край берега у затінку прив'язані човни (Л.Глібов).
4. В Січі вибрали за отамана Остряницю (І.Нечуй-Левицький).
5. Залишатися далі на кручі було безглуздо (В.Малець).

В

1. Та Сашкові вже нема коли роздумувати (В.Малець).
2. До Соколиного лишалося кілометра півтора (М.Трублаїні).
3. Своєї мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем держітеся (П.Куліш).
4. Змалку хіба що дражнили Тимка байстрюком (Г.Тютюнник).
5. Безкриле серце не окрилити (Є.Маланюк).

Г

1. Дихалось легко, березнево (О.Гончар).
2. Поселили мене в сінях при самій аптеці (М.Дочинець).
3. Хай сходить співом горло солов'я в гаю нічному (В.Стус).
4. В житті мені весь вік тужити – не жити (І.Франко).
5. А у людей із давніх пір є дві пори: війна і мир – Руїни, злигодні і сум, Краса життя і велич дум (О.Підсуха).

2. У котрому реченні головний член виражений безособовим дієсловом?

А

1. Добре живеться в селі в серпні та у вересні (Є.Гуцало).
2. З глиняних глибоких нір дихало вогкістю і пусткою (М.Вінграновський).
3. А потім уже ніколи було озиратися назад (В.Яворівський).
4. У Манівчукового сусіда також світиться (У.Самчук).
5. Тепер мені нема куди йти (В.Домонтович).

Б

1. Марію ніщо на світі не обходило (Р.Іваничук).
2. Мальві жаль було гір, ватрища, овечого запаху, казок і безнастанного погейкування та співу Ахмета (Р.Іваничук).
3. У степу було безлюдно (Р.Іваничук).
4. Лукії чогось не співається (О.Гончар).
5. Кризь спокійне гілля дерев видно було сіру покрівлю неба (Б.Антоненко-Давидович).

3. У котрому реченні головний член виражений особовим дієсловом у безособовому значенні?

А

1. Кожній хвилі нема вороття (В.Сосюра).
2. Утрачено останні сподівання (В.Стус).
3. Не стало видно ні неба, ні землі (Панас Мирний).

4. В нічному повітрі віє якоюсь лагідністю (*Х.Алчевська*).
5. В хаті зовсім посутеніло (*Б.Лепкий*).

Б

1. Десь із далини на нього знову війнуло дикою орхідеєю, понтійською азалією, кадилом духмяним... (*В.Шкляр*).
2. Тяжко було сеї весни (*О.Кобилянська*).
3. Не можна ж зростити квітку на безводному ґрунті (*М.Коцюбинський*).
4. Через три дні дивізію одведено в запілля на реорганізацію, поповнення й відпочинок (*Б.Антоненко-Давидович*).
5. Часом не хочеться повертатись додому (*Л.Костенко*).

4. У котрому реченні до складу головного члена входить якісно-означальний прислівник?

1. Лірики поету треба (*О.Підсуха*).
2. Не так легко було збити його з пуття (*Ю.Станинець*).
3. І все-таки було тоскно, до безкраю тоскно на серці (*О.Гончар*).
4. Не сором таку красу і злочином здобуть (*І.Кочерга*).
5. Нема куди подітись козакові (*Р.Іваничук*).

5. У котрому рядку речення – інфінітивне?

А

1. В салоні-вагоні було ясно і затишно (*І.Багряний*).
2. Будеш тепер ціле літо готуватися (*В.Нестайко*).
3. Та й бажання переслідувати несподіваного нападника не було (*В.Лис*).
4. Не можна судити про долю народу відтинком одного чи двох поколінь (*Л.Горлач*).
5. Відпочити б з дороги, пообідати смачно (*І.Кириленко*).

Б

1. Палажці тільки б сліпих блиндарів водити по селах, а не людей до Києва (*І.Нечуй-Левицький*).
2. Вже закінчили жати жито (*Є.Маланюк*).
3. Скільки важкого довелося Василеві перенести в житті! (*Ф.Потушняк*).
4. Крізь спокійне гілля дерев видно було сіру покрівлю неба (*Б.Антоненко-Давидович*).
5. Чернишеві хотілося багато чого сказати цій дівчині-вдові, з очима, повними туги (*О.Гончар*).

В

1. Смішно намагатися відкупитися за вчинені невідворотні злочини. Злочинам треба запобігати (*П.Загребельний*).
2. Отуди б йому поїхати (*Г.Косинка*).
3. Старий не любив молитись довго, при людях (*У.Самчук*).
4. Треба бути щедрим і вимогливим до себе (*О.Довженко*).

5. Людина в небезпеці, якщо вона бездуховна. Її треба лікувати (*О.Гончар*).

6. У котрому рядку обидва речення – безособові?

А

1. Тепер аби лише якось перетягнути з дня на день... Аби лише якось прожити на цьому білому світі (*Ю.Станинець*). Сашкові вже й говорити несила було (*Люко Дашвар*).
2. А сонет не можна реформувати (*П.Тичина*). Все життя гумористом! Господи! Збожеволіти можна від суму! (*Остан Вишня*).
3. Не сидиться Маріці дома одній (*І.Чендей*). Такому дневі цвісти у шлюбах! (*М.Рильський*).
4. Заповідано бути нам єретиками, синами дикої долі (*О. Слісаренко*). Плівки було знято щось із сімсот метрів (*Ю.Яновський*).
5. Біля грецької хати зібралось на проводи чимало запорожців (*Ю.Мушкетик*). Втім, цієї ранкової пори на вулицях було порожньо (*Д.Корній*).

Б

1. Нема того спокою на землі, ой, нема спокою... (*Ю.Мейгеш*). Несила нам з панами тягатися (*Ю.Мейгеш*).
2. А мене не було кому наставляти (*М.Дочинець*). Як хочеться все охопить Очима, чуттями своїми! (*Л.Талалай*).
3. Пахло горілкою, цибулею та пліснявою (*Ю.Мейгеш*). В ці осінні дні цікавитись політикою стало модою сезону (*Ю.Мейгеш*).
4. Тої осені загадали комбінату надмірно високий план (*М.Дочинець*). А нам треба не балачок, а чобіт і одежі! (*Б.Антоненко-Давидович*).
5. Нема нічого кращого за дружбу! (*В.Нестайко*). Обійміть лише одним поглядом і лице, і витягнену руку жебрачки... (*Т.Бордуляк*).

7. У котрому рядку обидва речення – інфінітивні?

1. Їм треба було зникнути непомітно (*В.Козаченко*). Запросити б друзів до хліба-солі і живих і мертвих у далекім полі (*А.Малишко*).
2. Нам не дрімать на тихому причалі, Не вилити в кімнатній тишині Свої дрібненькі втіхи і печалі В меланхолійні вірші і пісні (*В.Симоненко*). Виїхати б кудись, вирвати себе з корінням з цієї замордованої землі (*Л.Костенко*).
3. Рятувати людей. Найперше людей. Не допустити жертв (*О.Гончар*). Осяяти землю безщасною треба! (*Леся Українка*).
4. Не чути ніякого голосу (*І.Франко*). На вулиці ніде було розгулятися оку (*П.Загребельний*).
5. Ні, не забудь тих днів бурхливих (*В.Сосюра*). А треба жити. Якось треба жити (*Л.Костенко*).

8. У котрому реченні інфінітив входить до складу головного члена безособового речення?

1. То небезпечно – генія цькувати (*Л.Костенко*).

2. Добувати блага – не просто (*О.Гончар*).
3. То се ви змовились мене зробити Зозулею-бездітницею, діти? (*П. Куліш*).
4. Літа, літа мов кола по воді, А хочеться ще жити і любити (*М. Лукив*).
5. Яким вогнем спокутувати мушу хронічну українську доброту? (*Л. Костенко*).

9. У котрому реченні головний член випадає із ряду (за структурним типом)?

А

1. Тепер лишилось замести сліди І спільників покликати сюди (*І.Кочерга*).
2. Скрізь, з усіх ярків та лісків, можна було сподіватися атаки і немилосердної різанини (*Ю.Яновський*).
3. Отже, намагаємося зробити своє життя щасливим (*Вал.Шевчук*).
4. Дрібнота будь не годна ворогами (*Л. Костенко*).
5. З самого дитинства їй хотілося стати вчителькою (*В.Яворівський*).

Б

1. Йому все більше почало щастити в ризикових справах (*В.Шкляр*).
2. Не судилося, ні, не судилося Бути разом із Вами мені (*В.Крищенко*).
3. Від тих слів у матері защеміло в серці (*Є.Гуцало*).
4. Йому бажалося виявити свою погорду проти всіх (*А.Кримський*).
5. З-за одної такої зустрічі варто було їхати сюди! (*В.Малик*).

ІМЕННІ ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Поняття про іменні односкладні речення. Різновиди іменних речень.
2. Номінативні речення. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень (буттєві, вказівні, оцінні, власне називні, спонукально-побажальні).
3. Номінативні речення і неповні двоскладні речення.
4. Номінативні речення і «називні уявлення».
5. Питання про вокативні речення.
6. Статус генітивних речень.

Література

Основна

- Бевзенко, Литвин, Семеренко*, Синтаксис. С. 101–105.
Вихованець, Синтаксис. С. 99–100; 229.
Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 160–170; 332–338.
Синтаксис: Проблемні питання. С. 239–285; 409–415.
СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 236–237.
СУЛМ: Синтаксис. С. 257–262; 307–309.
Шульжук, Синтаксис. С. 128–132; 146–150.
Енциклопедія УМ: статті «Вокативне речення», «Генітивне речення», «Номінативне речення», «Односкладне речення».

Додаткова

- Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П.* Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. С. 178–180.
Горпинич В. Генітивні речення в українській мові. *Українська мова*. 2009. № 3. С. 3–9.
Горяний В.Д. Синтаксис односкладних речень: Посіб. для вчителів. Київ: Радянська школа, 1984. 128 с.
Гуйванюк Н., Рабанюк Л. Генітивні та генітивно-квантитативні речення в типології синтаксичних конструкцій. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 34. Слов'янська філологія. Чернівці: ЧДУ, 1998. С. 112–120.
Дудик П.С. Звертання-речення в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 5. С. 37–43.
Єрмоленко С.Я. Бездієслівні речення в системі простих речень. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 131–170.
Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. Київ: Наукова думка, 1984. С. 213–214.
Заборна М. Просте речення: Складні випадки аналізу: Навч. посіб. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. С. 84–89.

Зоріна Ю. Називний уявлення і називний теми як лінгвістичні терміни. *Лінгвістичні студії: збірник наукових праць*. Донецьк: ДонНУ, 2013. Вип. 27. С. 84–88. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2013_27_19.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 125–134.

Коваль Л.М. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові: [монографія]. Вінниця: ФОП Корзун, 2015. С. 57–82; 97–111.

Коцюба З.Г. Відмежування номінативних речень від омонімічних структур. *Мовознавство*. 2002. № 2. С. 56–64.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис / 2-е вид., перероблене і доповнене. Київ: Радянська школа, 1965. С. 101–108; 168–169.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Київ: Радянська школа, 1951. Т. 2. С. 69–73.

Рабанюк Л.С. Генітивні речення в сучасній українській мові. Автореф. дис. ... канд. філ. наук. Івано-Франківськ, 1998.

Рабанюк Л.С. Генітивно-квантитавні речення в українській мові. *Мовознавство*. 1998. № 4–5. С. 48–52.

Рабанюк Л. З історії питання про класифікацію іменних односкладних речень. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 34. Слов'янська філологія. Чернівці: ЧДУ, 1998. С. 146–150.

Скаб М. Вокативні речення сучасної української мови. *Українська мова*. 2002. № 1. С. 32–41.

Скаб М.С. До питання про так звані вокативні речення. Скаб М.С. *Грамматика апеляції в українській мові*. Чернівці: Місто, 2002. С. 172–183.

Сушинська І. Ланцюжки номінативних речень у сучасній українській літературній мові. *Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць*. Вип. 4. Донецьк: ДонДУ, 1998. С. 44–48.

Сушинська І. Номінативні речення периферійного типу («називний уявлення», «лекторський номінатив»). *Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур: Зб. наук. праць*. Київ: ІЗМН, 1998. С. 62–67.

Сушинська І.М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові. Автореф. дис. ... канд. філ. наук. Дніпропетровськ, 2000. 19 с.

Сушинська І. Функціональні різновиди буттєвих номінативних речень. *Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць*. Вип. 5. Донецьк: ДонДУ, 1999. С. 173–179.

Сушинська І.М. Функціональні різновиди номінативних речень в сучасній українській мові. *Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць*. Вип. 2. Донецьк: ДонДУ, 1996. С. 97–103.

Харченко С.В. Односкладні номінативні речення в аспекті синтаксичної норми. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. 2012. Вип. 9. С. 158–164.

Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень / До друку підготувала К. Каруник за участі С. Вакуленка; з передмовою К. Каруник. Харків: Харків. іст.-філол. тов-во, 2012. 135 с.

Шульжук К. До питання про вокативні речення. *Граматика слова і граматика мови*: Зб. наук. праць, присвячений ювілею проф. І.Р. Вихованця Донецьк: ДонНУ, 2005. С. 218–228.

Вправи і завдання

Завдання для самостійної роботи

Законспектувати:

Скаб М. Вокативні речення сучасної української мови. *Українська мова*. 2002. № 1. С. 32–41.

Горпинич В. Генітивні речення в українській мові. *Українська мова*. 2009. № 3. С. 3–9.

Сушинська І.М. Функціональні різновиди номінативних речень в сучасній українській мові. *Лінгвістичні студії*: Зб. наук. праць. Вип. 2. Донецьк: ДонДУ, 1996. С. 97–103.

Завдання 1. У поданих текстах знайдіть односкладні речення. Поясніть особливості уживання їх.

I. Тягне кудись на простір, до води... Сьогодні під хмарами тиша. Дощ два цвяшки у брук уб'є та й знов перепочить сяде. Немов митник: закурить сів. Іволгу в саду проти університету чую. Синіє далечінь. На осінь схоже. Десь за синіми лісами кетяги звисли. Сливи потомилися в дорозі, курявою припали (довге літо! довго йти!) (*П.Тичина*).

II. Дві паралелі, два меридіани –
I от квадрат. Живи! Твори! Вмирай!
Тут тверді тінь. Тут, трепетний і тьмянний,
Замкнувся світ. Тут – Тигр, Євфрат і Рай.
Настане час – і ти обрящеш Єву...
Час промине – і мир утратиш ти... (*Є.Плужник*).

III. Передають по радіо лірику Сосюри в авторському виконанні. Ось ще одне чудо перетворення сірої буденності у вічне золото поезії. Дим заводу... Вчитель... Цигарки, фетрова шляпа... На руках біля школи ходив... А в цілому – така щемливість, такий смуток, біль душі. За цим робітничим побутом, за рогатками, тифом, собаками – сама доля народу на такому крутім віражі його історії... «Сині очі в моєї дружини, а у тебе були голубі...» (*О.Гончар*).

IV. Із уст в уста, од хати в хату, з села в село котилась радість: будуть землю ділити. Хто сказав перший і хто останній – ніхто не питав. Чутки пливли, як хмари, самі собою, носились в повітрі, мов пил з квіток в час красування ниви.

- Чули? Будуть землю ділити.
- Обдарують людей. Минуться злидні.
- Земля вже наша. Скоро почнуть ділити.
- Навіть пани гомонять: оддаймо землю.
- Пани? Не вірте.
- Аякже!
- Звісно, бояться (*М.Коцюбинський*).

V. Я видихаю повітря. Завіса. Оплески і вигуки. Зала починає жити, кашляти, розмовляти й ходити (*Ю.Яновський*).

VI. Осінь. Школа. Мудрощі наук. На узліссі Стеляться тумани, Літо бабине пряде павук (*Л.Дмитерко*).

VII. Вечірній сон. І спогади. І дощ колише цвіт розпуклого ямину. Бездомний вітер. Спи, маленький сину... (*В.Стус*).

VIII. Ставок... Або Дніпро... Або Ворскла, Псьол, Десна. Сідаєте так під лозою, в руках у вас вудочка, на однім кінці на тій вудочці черв'як, на другім – ви, рибалка (*Остан Вишня*).

IX. Літо бабине, бабине літо...
Серце чує осінні путі.
Хтось заплутав зажурені віти
в павутиння нитки золоті (*В.Сосюра*).

X. Світанок. Сонце. Листопад.
Густа роса на вітах.
І знову здалеку на сад
Оглянулося літо (*Л.Талалай*).

XI. Мене знову рвонуло встати. Але хижий сон уже держав мене в своїх лабетах (*С.Васильченко*).

XII. Може, я міг би тут собі тихенько спати? Бо щось моїм ногам не спиться (*Леся Українка*).

XIII. Порожня сцена, темінь. Промені двох прожекторів. Речитативну мелодію починає оркестр (*Ю.Яновський*).

XIV. Сходило величне сонце. Сходило того ранку особливо. Тихо, боязко. У такі ранки на полях роса. На лугах легкий вовнистий туман, у лісі спокій і хори птахів на полонинах, зводиться та йде скубати соковиту траву худоба (*У.Самчук*).

XV. Став ось. Верби позвисали над ним, сонечко грає в воді. Гребля. Ворота помережані. З-за огорожі визирає акація (*А.Тесленко*).

Завдання 2. Дати семантико-структурну характеристику наведених речень, виписати з них головний член і визначити спосіб його вираження.

1. Голубчику! Схаменись! Не кажи таких слів (*Ю.Яновський*).
2. Дунай! Дунай! Так ось який ти! Не голубий, не вальсовий!.. (*О.Гончар*).
3. Мистецтво. Час. І хто з них переміг? (*О.Пахльовська*).
4. Небо. Вітер. Степ без краю... (*Г.Чупринка*).
5. Три дні і сто вражень (*В.Симоненко*).
6. Ех, книжок би... (*А.Тесленко*).
7. Туман... Вози... Автомобілі... Пожарів спалахи німі... Ряди тополь позеленілі... І невідоме щось у тьмі (*М.Рильський*).
8. Добра святого! Волі! Волі! Братерства братнього (*Т.Шевченко*).
9. Студентські вечори... Танцюють чи не всі там і чардаш, і мазурку, і танці всіх племен (*Л.Костенко*).
10. – Остапе!.. – з розпукою кличе душа.
– Соломіє-є!.. – доноситься до неї крик серця (*М.Коцюбинський*).
11. Дунай... і сум на чужині Іржею серце точить кволе... (*С.Черкасенко*).
12. А сала того, сала, а птиці (*Остап Вишня*).
13. Цей ритм колон... Цей віковий граніт, суворий і скупий на переливи... І неба молодого сива грива, і ялиновий теплий оксамит (*Б.Олійник*).
14. Зоря... Цвіти... І гай, і поле... Над ставом верби золоті... (*В.Сосюра*).
15. Лукашу, гов! А де ти? (*Леся Українка*).
16. Холодний вітер. Сніг. Сузір'я Лебідь, Розпластане над нами в вишині (*Ю.Клен*).
17. Пливе туман за сизими шибками. Туман... Шлагбаум... Тиша... Переїзд... (*Л.Костенко*).
18. Акації. Бджолині дзвони (*Д.Павличко*).
19. Квартира велика, лунка, а голосів у ній мало, чийогось не вистачає. Етажерка з книгами. Піаніно. На стінах вінки з сухого колосся (*О.Гончар*).
20. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! (*О.Довженко*).

Завдання 3. Прочитати тексти. Визначити двоскладні й односкладні речення. Вказати різновиди односкладних речень. Якими засобами виражені головні члени у реченнях обох типів?

I. Золота пахуча осінь. Сади обтяжені яблуками і сливами. Сині такі, повні і соковиті... По городах ламають кукурудзу, копають бараболі, рубають капусту. Над яром висить дим і чути згари бараболиння. По лішниках блукає без пастухів худоба, шелестить листом і вибирає кращу поживу. Пастушки біжать до школи, а вернувшись пополудні, кладуть по лішниках огонь, печуть у присках бараболі, яблука, варять сливове вариво. При тому наломлюють оберемки ліскових дубців, розпарюють їх у приску і згучно хльоскають об гладеньке дерево чи пеньок (*У.Самчук*).

II. Для творчої праці замало самого таланту. Поет мусить пройти найглибше пекло людського буття й найвищі небесні вершини людського щастя. Тоді його слово буде хвилювати, захоплювати, піднімати людську душу (*О.Турянський*).

Завдання 4. Котрі з поданих речень – називні уявлення? Які структурно-семантичні особливості називних уявлення?

1. Скелі Довбуша. Кам'яне диво серед правічних лісів. Химерія гранітних веж, вузюсінських глибоченних ущелин (звідки, всупереч ніби всім законам, з вічної темряви буки ростуть, пнуться до сонця), загадки печер-кам'яниць, рештки якогось склепіння з цегли старовинної кладки, може, ще з дотатарських часів... Була тут людина, зосталась легенда, карпатський міф (*О.Гончар*).
2. Щастя... Хіба не думав про нього Степан? (*В.Підмогильний*).
3. Степова весняна ніч. Коні чвалають по калюжах, подекуди блимають далекі вогники (*О.Іваненко*).
4. Пісок. Вечірні хмари сиві. Далекі смуги огняні. Де друзі милі та щасливі, В якій невірній стороні? (*М.Рильський*).
5. Рух, енергія, швидкість – вони тут всевладні (*О.Гончар*).
6. Осіння ніч... Коротка, як і влітку... – Ніщо не вдієш, дівчино, прощай! (*Л.Мосендз*).
7. Осінь. Широке вікно навскіс перетяте вигнутою виноградною лозою (*Н.Бічуя*).
8. Дитинство... Це, мабуть, царство виповнення всіх бажань (*М.Дочинець*).
9. Мальва! Цілий світ для мене ніби повернувся з нею сюди (*В.Земляк*).
10. Турки, татари, шляхта... шляхта, татари, турки... турки, шляхта, татари... – Зневідь-чого взялися у Севериновій голові ці троє слів (*М.Вінграновський*).

Тестові завдання

1. Котре з речень – двоскладне неповне?

А

1. Милуюся останнім днем зими у переддень чарівної весни (*О.Шнуренко*).
2. Грибів і ягід зокола була тьма-тьмуца (*М.Дочинець*).
3. Спогадаймо повість незабутню про далеку вільную країну... (*Леся Українка*).
4. Смішна людина в своєму мізерному марнославстві (*М.Дочинець*).
5. Весна, весна! Яка блакить, який кругом прозор (*П.Тичина*).

Б

1. Ні перші, ні останні ролі грати не хочу ні у снах, ні наяву (*М.Руденко*).
2. Бабусенька була розумниця велика (*Л.Глібов*).
3. Ідеальний порядок у коморі у дядька Федора було порушено (*П.Загребельний*).
4. У тайзі все підвладне своїм законам (*М.Дочинець*).
5. Чи зумієш вивчити між трав Кожну квітку, мудру й не скупу? (*М.Руденко*).

2. Котре з речень – односкладне номінативне?

А

1. На перехресті біля репродуктора – натовп (*О.Гончар*).
2. Чудовий та пишний вирій (*Дніпрова Чайка*).
3. Над Києвом – золотий гомін, і голуби, і сонце! (*П.Тичина*).
4. На шибках – зимових мережок зірчасто-білий візерунок (*В.Еллан*).
5. І знову дні руді та бурі, такі щасливі та сумні! (*В.Сосюра*).

Б

1. Стежка не прометена від листя (*Г.Пагутяк*).
2. Дунай... Прадавній наш Дунай, Оспіваний в сумних мотивах... (*С.Черкасенко*).
3. Яке сьогодні блакитне небо, яке високе і чисте! (*М.Коцюбинський*).
4. Сонце ще далеко за обрієм (*Ю.Яновський*).
5. Та не об тім моя річ (*М.Рильський*).

В

1. Такий близький ти, краю мій, і безнадійно так далекий (*В.Стус*).
2. Сутінки – немов скляні і ніжні (*Л.Дмитерко*).
3. Яка весна! Яка природа! (*П.Тичина*).
4. Над широким Дніпром у промінні блакить і висока і тиха могила (*В.Сосюра*).
5. Та ось на одній маленькій станції заминка (*В.Земляк*).

3. У котрому рядку є «називне уявлення» речення?

1. Море, могутнє, вільнеє море! Повне борні і одчаю й примар! Повнеє співу, і гніву, і чар! Вічне й мінливе, грізне й жартливе, скарбом даруєш, вщент окрадаєш, горнеш-чаруєш, жах наганяєш ти, чарівник-володар! (*Дніпрова Чайка*).
2. Говерла. От стоїть вона, цариця наших гір, задумана в вічність (*У.Самчук*).
3. Думок! Більше думок! – високих, образних і яскравих! (*О.Довженко*).
4. А гусенятко? Рай, та й годі! (*М.Вінграновський*).
5. Адміністратори – так ті взагалі лізли зі шкіри (*М.Вінграновський*).

4. Визначте структурно-функціональний різновид номінативного речення.

А

Сутінки й густий туман (*Ю.Яновський*).

Варіанти відповідей: а) буттєве; б) вказівне; в) оцінне; г) власне називне; ґ) спонукально-побажальне.

Б

Татарське зілля запашне, бабки блакитні над водою; повітря млосне і п'яне, ущерть напоєне жагою... (*М.Рильський*).

Варіанти відповідей: а) буттєве; б) вказівне; в) оцінне; г) власне називне; ґ) спонукально-побажальне.

В

О, це осіннє журавлине «кру»! (*Б.Олійник*).

Варіанти відповідей: а) буттєве; б) вказівне; в) оцінне; г) власне називне; г) спонукально-побажальне.

Г

Ось вам тихий порт (*П.Тичина*).

Варіанти відповідей: а) буттєве; б) вказівне; в) оцінне; г) власне називне; г) спонукально-побажальне.

Г

Що за антигуманістична етика! (*І.Вільде*).

Варіанти відповідей: а) буттєве; б) вказівне; в) оцінне; г) власне називне; г) спонукально-побажальне.

Д

Міністерство освіти і науки України.

Варіанти відповідей: а) буттєве; б) вказівне; в) оцінне; г) власне називне; г) спонукально-побажальне.

Е

Документи! – Документи у нас, товаришу, різні, – сказав повстанець (*О.Довженко*).

Варіанти відповідей: а) буттєве; б) вказівне; в) оцінне; г) власне називне; г) спонукально-побажальне.

Є

Шкура! Гадюка! Буде правда на вас, на катів, буде суд! (*С. Васильченко*).

Варіанти відповідей: а) буттєве; б) вказівне; в) оцінне; г) власне називне; г) спонукально-побажальне.

Завдання для підсумкового контролю

Дайте повну синтаксично-морфологічну характеристику наведених речень.

1. Шануйте друга... Де ж таки без хиб ви друга на землі найти могли б? (*М.Рильський*).
2. Світанок. Сонце. Терикони. Росою світиться садок (*Л.Талалай*).
3. Вибирайте собі за гетьмана іншого, старшого і вартнішого за мене (*І.Нечуй-Левицький*).
4. Можна знайти в природі півтони, Можна життя спинити на півслові, Але нема в житті напівціни, Але нема в житті напівлюбові (*А.Демиденко*).
5. За кілька днів до вересня ми з мамою подалися в село (*І.Чендей*).
6. Дорога з рідного села здавалася далекою і довгою, довгою. Все відкривалося новим і незнаним (*І.Чендей*).
7. Стоїть в zenіті сонце біле (*Л.Талалай*).

8. Благословенний мамин заповіт ніхто в мені не зможе подолати (*Д.Павличко*).
9. Ото б пообідалось по-панському. А то вминай самий хліб. Ще й води немає (*В.Винниченко*).
10. З поля риссю під'їхав Несторенко з Гвоздьовим (*Б.Антоненко-Давидович*).
11. Гори. Що є на світі краще від наших могутніх, веселих гір (*У.Самчук*).
12. Раптом на бійців з неба посипалась величезна злива різноманітного паперу (*О.Довженко*).
13. Врешті півсотні галер перепливли Босфор під грім усієї артилерії (*Р.Іваничук*).
14. Збирається на дрімоту (*Дніпрова Чайка*).
15. Мені аж подих забило од цього чарівного видовиська (*В.Шевчук*).
16. На галявину з-за дерев і гущавин висипала ціла зграя барвистих півників (*В.Шкляр*).
17. Що сталося? Чи Сонце другим боком Зненацька обернулось до людей (*М.Руденко*).
18. Мене взяли дрижаки. Я вже не міг далі витримувати цього пильного, пронизливого погляду й повернув убік голову (*Б.Антоненко-Давидович*).
19. Літали зграї переляканих, знавіснілих птиць над боєм (*О.Довженко*).
20. Мій дух не вміє жити у ярмі (*М.Руденко*).
21. Всі почули себе ніяково і мовчали (*В.Симоненко*).
22. В долині на селі чути крик і гармидер (*У.Самчук*).
23. Сюди звичайно не ходив ніхто з братії (*Н.Королева*).
24. Червнева година пік на Хрещатику скидається на якусь панічну евакуацію (*М.Вінграновський*).
25. В середині острова над чималою глибокою бухтою розташувалося чотири десятки рибальських хат (*М.Трублаїні*).
26. Не судилося бідному Панченкові переночувати в теплій сухій постелі жодної ночі (*В.Шкляр*).
27. Червона ракета. Це сигнал нашій кінноті (*М.Вінграновський*).
28. Тут ніхто мене, напевне, не побачить із людей (*А.Кримський*).
29. Вечора наче і не було. І мами десь не було (*М.Вінграновський*).
30. Українець мав великий успіх. На його заклик до української громади тут же записалось півтори сотні душ і між ними десять росіян і один татарин (*Б.Антоненко-Давидович*).

Питання для підсумкового контролю з теми «Односкладні речення»

1. Які речення називаються односкладними?
2. Кому належить термін «односкладні речення»?
3. На основі яких ознак відмежовують односкладні конструкції від двоскладних?
4. Які синтаксичні механізми, за О.С. Мельничуком, спричинили появу та функціонування різних конструкцій односкладних речень ще з найдавніших часів?

5. Які терміни пропонують українські мовознавці замість кальок-термінів «односкладні», «двоскладні» речення?
6. За що вчення О.Шахматова про односкладні речення піддавалося критиці?
7. Які ще термінологічні назви для односкладних речень є в синтаксичній науці?
8. Який принцип покладено в основу виділення односкладних речень в окремий структурно-семантичний тип простого речення?
9. Яка типологія односкладних речень у сучасній синтаксичній науці?
10. Як диференціюють головний член односкладного речення за структурою?
11. Чи можна ототожнювати головний член односкладного речення з підметом чи присудком двоскладного речення?
12. Які терміни пропонують у науковій літературі для позначення головного члена односкладного речення?
13. Яка класифікація односкладних речень представлена в енциклопедії «Українська мова»?
14. За яким критерієм традиційно диференціювали типи односкладних речень?
15. Яке речення називається означено-особовим?
16. Хто з мовознавців вважає речення з пропущеними особовими займенниками *я, ми, ти, ви* двоскладними неповними реченнями?
17. Яке речення називається неозначено-особовим?
18. Причини неозначеності особи в неозначено-особових односкладних реченнях.
19. Яке речення називається узагальнено-особовим?
20. Чому узагальнено-особові речення широко поширені в народних прислів'ях і приказках?
21. Які речення кваліфікують як частково узагальнено-особові речення?
22. Які різновиди односкладних речень відзначаються найбільшою строкатістю способів вираження головного члена?
23. Які з-поміж різновидів односкладних речень найбільш поширені в українській мові?
24. Яке односкладне речення називається безособовим?
25. Які виділяють семантичні різновиди безособових речень?
26. Яка група безособових речень за способом вираження головного члена є найчисленнішою?
27. Хто виділив в окремий структурний тип інфінітивні речення?
28. Хто з мовознавців установив назву «інфінітивні речення»?
29. З-поміж яких типів односкладних речень було виокремлено інфінітивні речення?
30. У чому полягає відмінність між інфінітивними і безособовими реченнями з інфінітивом у складі головного члена?
31. Які відтінки модального значення виражають інфінітивні речення?
32. Яка класифікація інфінітивних речень була поширена в українських граматиках?
33. Які є різновиди іменних односкладних речень?

34. Які є основні різновиди номінативних речень?
35. Чи бувають у номінативних реченнях обставини?
36. Як диференціювати номінативні односкладні речення і двоскладні речення з опущеним присудком?
37. Яке речення називається «називним уявленням»? Як ще називають такі речення?
38. Чому генітивні речення мають особливий статус у синтаксичній науці?
39. Які терміни усталилися у синтаксичній науці для позначення вокативних речень?
40. Які аргументи наводять, коли кваліфікують особові односкладні речення як *так звані односкладні речення* або *проміжні, перехідні типи* від двоскладних до односкладних речень?

ПРОСТЕ ПОШИРЕНЕ РЕЧЕННЯ. ДОДАТОК. РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ДОДАТКА

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Другорядні члени речення. Принципи їх класифікації.
2. Додаток як член речення. Синтаксичні й семантичні диференційні ознаки додатка. Різновиди додатка.
3. Види додатка залежно від морфологічного вираження поширюваного члена. Додатки придієслівні, приіменні (присубстантивні і приад'єктивні), приприслівникові (приадвербіальні).
4. Прямий додаток і способи його вираження.
5. Непрямий додаток і способи його вираження.
6. Додаток, виражений інфінітивом.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 63–66.

Вихованець, Синтаксис. С. 78; 84–87; 242.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 114–117.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 135–136.

СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 219–222.

СУЛМ: Синтаксис. С. 181–199.

Шульжук, Синтаксис. С. 87–95.

Енциклопедія УМ: статті «Додаток», «Непоширене речення», «Поширене речення», «Прислівні поширювачі», «Члени речення».

Додаткова

Безпояско О.К. Інфінітив у функції другорядних членів речення. Українська мова і література в школі. 1984. № 3. С. 51–53.

Васецька О.І. Квазисинонімія в синтаксичній терміносистемі: варіанти термінів означення, додаток. Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. Випуск 44. С. 70–74.

Вихованець І. Студії про члени речення: приреченнєвіки. Українська мова. 2005. № 2. С. 22–27.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. С. 168–169.

Грищенко А. Додаток: Засади парадигматично-синтагматичного функціонування (синтаксичний нарис). Українська мова. 2011. № 3. С. 19–28.

Демський М.Т. Синтаксичні функції фразем. Українська мова і література в школі. 1986. № 11. С. 70–72.

Завальнюк І. Другорядні члени речення як поширювачі структурної основи речення: критерії та прийоми розмежування неморфологізованих

форм. *Філологічний дискурс: збірник наукових праць / Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка Національної академії наук України, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. Хмельницький, 2020. Вип. 10. С. 228–238.*

Загнітко А. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика [lnu.edu.ua]. *Вісник Львівського університету.* Серія філологічна. Вип. 34. Ч. 1. Львів, 2004. С. 3–10. Режим доступу: www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/visnyk/34_1/zagnitko.doc.

Заборна М. Просте речення: складні випадки аналізу: Навч. посіб. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. С. 92–94.

Іваницька Н.Л. Складні випадки розмежування членів речення. *Українська мова і література в школі.* 1978. № 3. С. 25–35.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 63–68.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 64–72.

Мірченко М.В. Категорія другорядного члена речення. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки: Філологічні науки.* 2000. № 6. С. 130–135.

Новікова О. Історія вивчення детермінантних членів речення. *Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць.* Донецьк: ДонНУ, 2005. Вип. 13. С. 193–197.

Потеха Л.І. Складні випадки розмежування додатка і обставин. *Українська мова і література в школі.* 1983. № 8. С. 29–32.

Сич В.Ф. Синтаксичні функції інфінітива. *Українська мова і література в школі.* 1972. № 3. С. 24–30.

Терлак З.М. Залежний від прикметника додаток і способи його вираження. *Українська мова і література в школі.* 1982. № 8. С. 70–73.

Швець І.Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній літературній мові (Інфінітив у функції другорядних членів речення): Лекції спецкурсу. Одеса, 1972. 58 с.

Явір В.В. Складні випадки визначення членів речення, виражених словосполученням. *Українська мова і література в школі.* 1986. № 5. С. 27–30.

Вправи і завдання

Завдання для самостійної роботи

Законспектувати статтю: *Слинько І.І.* Другорядні чи поширюючі члени речення? *Мовознавство.* 1990. № 2. С. 3–11.

Завдання 1. Дати синтаксичну характеристику наведених речень. Виписати головні члени і додатки, визначити різновиди і способи вираження їх. Накреслити схеми зв'язків слів у реченнях.

Порядок повного синтаксичного аналізу простого поширеного речення

1. Записати речення.
2. Визначити граматичну основу.
3. Дати загальну характеристику простого речення:

3.1. Речення просте.

3.2. Тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне).

3.3. Тип речення за інтонацією, або за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).

3.4. Тип речення за характером предикативного відношення (стверджувальне, заперечне: загальнозаперечне, частковозаперечне).

3.5. Тип речення за складом головних членів (двоскладне, односкладне: означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне, генітивне).

3.6. Тип речення за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення (непоширене, поширене).

Головні члени речення.

Другорядні (поширювальні) члени речення.

Записати члени речення. Вказати структурний різновид членів речення, значеннєві характеристики, спосіб морфологічного вираження.

Зразок:

Будуть пташечки прилітати, калиноньку їсти, будуть мені приносити з України вісти (Народна творчість) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене.

Головні члени речення:

Пташечки – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва істот, має конкретне значення; множина, називний відмінок, I відміна, тверда група).

Будуть прилітати – присудок, простий, виражений аналітичною (складеною) формою майбутнього часу (особовим дієсловом *будуть* – недоконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, майбутнього часу, 3 особи множини та неозначеною формою дієслова *прилітати* (недоконаний вид, неперехідне, активний стан).

[Будуть] їсти – присудок, простий, виражений аналітичною (складеною) формою майбутнього часу – допоміжним дієсловом *будуть* – недоконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, майбутнього часу, 3 особи множини та неозначеною формою дієслова *їсти* (недоконаний вид, перехідне, активний стан).

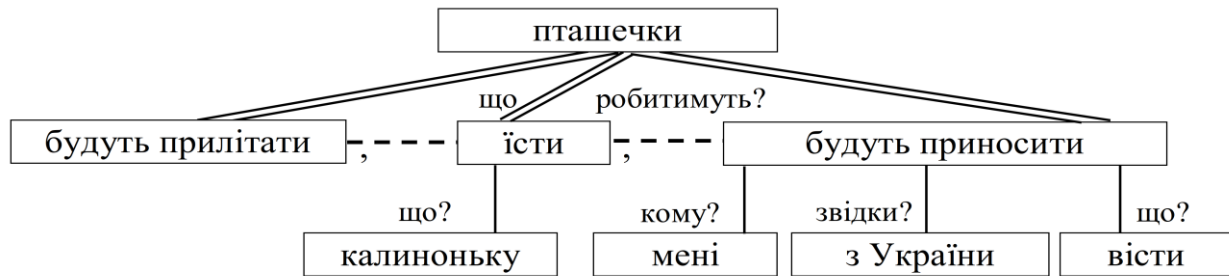
Будуть приносити – присудок, простий, виражений аналітичною (складеною) формою майбутнього часу – допоміжним дієсловом *будуть* – недоконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, майбутнього часу, 3 особи множини та неозначеною формою дієслова *принесити* (недоконаний вид, перехідне, активний стан).

Другорядні (поширювальні) члени речення:

Калиноньку – додаток, прямий, безприйменниковий, придієслівний, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, знахідний відмінок, I відміна, тверда група).

Мені – додаток, непрямий, безприйменниковий, придієслівний, виражений займенником (особовий, 1 особа, однина, давальний відмінок).

Вісти – додаток, прямий, безприйменниковий, придієслівний, виражений іменником (загальна назва, назва неістот, має абстрактне значення; множина, знахідний відмінок, III відміна).

Речення для аналізу:

А

1. Згадавсь мені рядок одного вірша (Д.Павличко).
2. Заробила Чи то позичила вдова Півкопи тую на буквар (Т.Шевченко).
3. В соборі заспівали «Тебе, Бога, хвалимо» (І.Нечуй-Левицький).
4. Та за ілюзію кохання навіки вдячний я тобі (В.Сосюра).
5. Павло був трохи знайомий з друкарською справою (В.Кучер).
6. Мисливець почав люто бити босою ногою в колоду (І.Багрянний).
7. Три явори посадила сестра при долині... (Т.Шевченко).
8. А душі прагнули у вись, Несли до зір сердець розмову (В.Калашник).
9. Страшна година силувала й жінок ставати з рушницями до оборони рідного краю (І.Нечуй-Левицький).
10. Про цього відлюдного старого переказували різні химерні чутки (О.Донченко).
11. Чому ж я мушу зневажати все минуле? (О.Довженко).
12. Лише весні можна бути нетактовною (Н.Бабич).
13. О, скільки доль навіки розрубали мечі прадавніх схрещених доріг! (В.Симоненко).
14. Нехай умру, та думка не умре! В таке безсмертя й я привикла вірить (Леся Українка).
15. Безкінечний родючий степ поріс травою і поховав городи (Ю.Яновський).
16. Оте його «пу-гу» серед темної ночі миліше мені від пісні солов'їної (В.Гжицький).
17. Я сказав кілька слів про ранок і сьогоднішню неділю (Ю.Яновський).
18. Добре вино розв'язало і панам, і козакам язики (І.Нечуй-Левицький).
19. Не забуває молодий Горпищенко весело згадати добрим словом свого невідомого пращура (О.Гончар).
20. Нам дано відрізнити зле й добре, мале і велике (О.Ольжич).

Б

1. Куди дівати нам вінки тернові? (*Д.Павличко*).
2. Дитячі очі стежили з печі за кожним рухом старших (*М.Коцюбинський*).
3. Повіз старий Запорожець п'ять синів на війну (*О.Довженко*).
4. А он розпинають вдову за подушне (*Т.Шевченко*).
5. Умій відчувати серце матері. Умій бачити в її очах ласку і спокій, щастя і радість, тривогу і бентегу, розгубленість і прикрість (*В.Сухомлинський*).
6. Дівчата вчора берегом ішли, та й заспівали: «Ой не ходи, Грицю» (*Л.Костенко*).
7. Тріском, тупотом, гуркотом стрясло всі поверхи (*О.Гончар*).
8. Не злічити мені тих зірок (*В.Сосюра*).
9. Люблю тебе, доба переходова, За смутний вид, за зломи, за огні, За рух юрби і за огненне слово, За владне «Так» і непокірне «Ні»... (*В.Сосюра*).
10. Ні порадою, ні силою не переможеш нашого товариства (*П.Куліш*).
11. Посадила стара мати три ясени в полі (*Т.Шевченко*).
12. Олена стояла біля столу з глечиком пінистого молока, соромливо припрошувала (*Г.Тютюнник*).
13. Людство вибирає собі найсильніших (*І.Франко*).
14. На мене люди стали злі (*Д.Павличко*).
15. Для них нема нерозгаданого минулого, таємного завтра (*С.Черкасенко*).
16. У вмілого й долото рибу ловить (*Народна творчість*).
17. Любові й щастя хочеться людині (*М.Рильський*).
18. Гетьман подякував за тую дбайливу прихильність і просив поздоровити княгиню (*Б.Лепкий*).
19. Годинник потрібен був для роботи над гравюрами (*О.Ільченко*).
20. Один пильний погляд на хлопця міг би накликати біду і на інших дітей, та і на весь Вавилон (*В.Земляк*).

Завдання 2. Запишіть речення у такій послідовності: а) з прямим додатком; б) з непрямым додатком.

1. В кімнаті пахло чаєм, ромом, малиновим варенням і медом, свіжою, на маслі печеною халою (*І.Чендей*). 2. Оддай же мене, моя мамо, Та не за старого, Оддай мене, моя серце, Та за молодого (*Т.Шевченко*). 3. Не можна робити еталоном примітив (*О.Гончар*). 4. Вершники пильно вдивлялися в полоненого (*В.Малик*). 5. Весною і життям запахла земля (*Ю.Мейгеш*). 6. Краєвид ще й формує нашу свідомість (*Г.Пагутяк*). 7. Звідки в наших теперішніх, людях талановитих, такий непереборний потяг до влади? (*О.Гончар*). 8. Нагрітий за літо яр дихав Сашкові в обличчя перецвілими будяками (*М.Вінграновський*). 9. Увечері поголошка про нові пластинки нагнала повне дворище слухачів (*Дніпрова Чайка*). 10. Свій будень серця будемо творити (*Л.Костенко*). 11. Маю я святе синівське право З матір'ю побуть на самоті (*В.Симоненко*). 12. Довжиною рядка в творі всі письменники поділяються на прозаїків, на поетів і на футуристів (*Остан Вишня*). 13. Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров (*Гр. Тютюнник*). 14. Нап'юся ще солодкого настою тих молодих вишневих вечорів

(Л.Костенко). 15. Тепер я знову мав щастя побачити на екрані новий крок наперед (Ю.Яновський). 16. В глибині вечорів Чую музику тиші. Хто грає мені Вічну музику сніва? (Д.Кремінь). 17. В цьому білім по-чорному світі Не зберіг біля себе ні батьків, ні сестри, ні братів (П.Скунць). 18. Та й бажання переслідувати несподіваного нападника не було (В.Лис). 19. Сиве волосся до чогось зобов'язує (Ю.Яновський). 20. Хоче «Слава!» гукнути мій розтерзаний рот, але знов ліліпути обкрадають народ (П.Скунць). 21. Життя вже не нагадувало історії з книжки (Л.Демська).

Тестові завдання

1. Указати речення з прямим додатком.

А

1. Письменник повинен, мусить жити вічними істинами (Б.Харчук).
2. Вона вічно шукала гармонії (О.Кобилянська).
3. А вже й поля імлюю огорнулись (Л.Костенко).
4. І хто може образитись на таку незлобну усмішку! (М.Рильський).
5. Вороги страшніші за смерть (Б.Харчук).

Б

1. Тривалість їхнього життя залежить від глибини пізнання всього суцього і від неухильного дотримування пізнаного (П.Загребельний).
2. Як у дріб'язку вгадати велике? Як у частинці побачити ціле? (Б.Харчук).
3. Чого ж це князеві Володимирі стало так неспокійно й тривожно в цю годину? (С.Склярєнко).
4. Спорудження веж, пірамід, імперій здійснювалося зі страху перед невідомим (Л.Горлач).
5. Раптом на мене падає велика грудка снігу (У.Самчук).

В

1. А небо все світлішало та заливалося світлом (І.Нечуй-Левицький).
2. Остап зачерпнув пригоршнею води і бризнув на вовка (М.Коцюбинський).
3. Душа тужить за просторами степу (О.Гончар).
4. Ще пахне скрізь війною (У.Самчук).
5. Мені так приязно молилось (Т.Шевченко).

Г

1. Без мовної діяльності неможливий жоден інший вид людської діяльності (П.Селігей).
2. І врятувати пощастило біля трьох десятків людей (Ю.Яновський).
3. Зелена гілочка ліщини була пересторогою нагальним громам і падаючим блискавицям, граду й вихору – цим лютим і непримиренним ворогам селянина... (І.Чендей).
4. Багато, багато щасливих сьогодні зустрілось тобі і мені (П.Скунць).

5. Про що Вам написати? Про дальній шум акацій, про білі пелюстки, розвіяні кругом? (*В.Сосюра*).

2. Указати речення з непрямым додатком.

А

1. На Голій горі Антон Глушук мав два морги поля (*С.Чорнобривець*).
2. Передвечірня прохолода виманила з печер циган (*Р.Іваничук*).
3. За минулі дні вони встигли багато чого зробити (*Ю.Збанацький*).
4. І Лев звелів Кликнуть громаду на пораду (*Л.Глібов*).
5. Черниш дивився на поранених майже з побожною пошаною (*О.Гончар*).

Б

1. Зроблено в Софії силу-силенну роботи (*П.Загребельний*).
2. «Ой шумить високе жито» хочеться не читати, а співати (*М.Рильський*).
3. Проспіва, протягне «ох!», Молока хильне за двох і вертається до хати (*С.Олійник*).
4. Десятки рук вже підхопили кожного з нас (*Ю.Смолич*).
5. Підлога була посипана татарським зіллям, дрібною осокою вперемішку з пахучим чебрецем (*І.Нечуй-Левицький*).

В

1. На причалі не було нікого (*П.Загребельний*).
2. Вечір змінила тепла літня ніч (*Б.Харчук*).
3. На Салаші заночував собі в колибі з вівчарями (*В.Гренджа-Донський*).
4. Ти се радий забути? (*Леся Українка*).
5. Трьох священників приволокли на майдан (*І.Нечуй-Левицький*).

Г

1. Кум також не міг прочитати написане (*П.Міговк*).
2. Скоро степові пагорби вкриються травами (*М.Руденко*).
3. Військових писарів козаки, як правило, не переобирають (*М.Вінграновський*).
4. Вуйко встиг давно вже пообідати свій немудрий обід, відпочив трохи й косу підклепав... (*Г.Косинка*).
5. Вітер котив дорогою жовте, сухе перекотиполе (*Н.Бічуя*).

3. У котрому реченні додаток виражений словосполученням?

А

1. Кому печаль мою повім? (*М.Рильський*).
2. Багатого чубатого дівчина шанує (*Т.Шевченко*).
3. Їм викотили барило горілки (*І.Нечуй-Левицький*).
4. Василько хоче відігнати від себе згадку про страшне катування (*Ю.Збанацький*).
5. Михайло привіз новий дзвін для греко-католицької церкви (*Ф.Потушняк*).

Б

1. Григорій Сидорович витяг із жилетки товстелезного годинника на срібному ланцюжку (*Ю.Яновський*).
2. Намовляйте до повстання старого й малого! (*І.Нечуй-Левицький*).
3. Приніс оце за два тижні дві паляниці та троє крашанок (*Остап Вишня*).
4. Кожне покоління відкорковує своє шампанське. Кожне покоління вип'є свою чашу (*Л.Костенко*).
5. Старий чернець не міг забути гіркий цей Великдень (*В.Гренджа-Донський*).

В

1. Не співалося тієї весни Настусі веснянок (*Ю.Збанацький*).
2. Я ще не бачив стільки книг (*У.Самчук*).
3. Ніхто не здивувався такому присудові (*П.Загребельний*).
4. Молоді матері несли сонних діток до садочків (*П.Загребельний*).
5. День свого народження я хотів розпочати подячною молитвою (*М.Дочинець*).

4. У котрому реченні додаток виражений лексикалізованим сполученням?

А

1. Цього разу в лебединському гніздовищі Чорний Ворон застав усього лише дванадцять козаків (*В.Шкляр*).
2. Люди чомусь ласі на білий гриб (*М.Дочинець*).
3. Одні тільки запорожці полишили силу-силенну скарбів (*П.Загребельний*).
4. На ніч вислали туди кільканадцятьох рекрутів (*О.Кобилянська*).
5. Він, маючи якийсь бізнес, віддавав на війну половину з прибутку (*В.Шкляр*).

Б

1. Ми взяли ще мішок ячменю та два клумачки круп (*В.Шкляр*).
2. Біло-сіра брама собору одбиває невеличкі зігнуті тіні людей (*Г.Косинка*).
3. Хазяїн кав'ярні запропонував нам кави й пішов її варити. Швидко пахощі чорної кави досягли й нас усіх (*Ю.Яновський*).
4. Сьогодні я бачив нашу надзвичайну «Білу Пустелю» (*Ю.Яновський*).
5. Тієї осені загадали комбінату надмірно високий план (*М.Дочинець*).

В

1. І хто Поезію-царицю Посміє кинуть у в'язницю? (*М.Вороний*).
2. У нічній тиші її басовитий голос міг розбудити й мертвого (*В.Шкляр*).
3. Докія притислася спиною до заячої капусти, звела рушницю і вистрілила (*М.Вінграновський*).
4. Плугом пройшлися три літа по цілині верховинського життя, проклали перші неглибокі борозни під посів нової долі, виорали межі між добрими сусідами (*Ю.Мейгеи*).
5. Багато я могла б розповісти цікавого (*Ю.Яновський*).

5. У яких реченнях інфінітив виконує синтаксичну роль додатка?

А

1. Його звичка нишпорити в чужих паперах і занадто голосно говорити видає його за людину незалежну і таки досить нахабну (*Б. Антоненко-Давидович*).
2. Може, я й справді мудрішати став? (*Б. Олійник*).
3. Надзвичайно здатна дитина навчилась у сільській школі читати й писати по-українському, по-польському і по-німецькому (*М. Коцюбинський*).
4. Нашим військам прийшов наказ відступати (*В. Бобинський*).
5. Весно, ох довго ж на тебе чекати! (*І. Франко*).

Б

1. Вдихати вітер Батьківщини – найвище щастя на землі (*В. Сосюра*).
2. Хлопець попросив Марійку підійти ближче і допомогти йому перев'язати рану (*О. Слісаренко*).
3. І в кожного бажання – кинутися на ворога, прогнати його й почати будову нового життя (*В. Бобинський*).
4. Однак ніхто не наважувався висловлювати свої думки вголос (*В. Бобинський*).
5. Яким розповів йому своє горе та почав розпитувати (*М. Коцюбинський*).

В

1. Ці люди абсолютно позбавлені вміння прощати один одному незгоди навіть в ім'я інтересів загальних, високих (*О. Довженко*).
2. Вчилися ми в Коцюбинського любити і цінувати українську народну пісню, фольклор, думи і мудрість народну (*П. Тичина*).
3. Але радість перемоги почала потроху прояснювати людські чола (*О. Довженко*).
4. Дід любив спати під дубом (*О. Довженко*).
5. От він мене й підмовив підлізти крадькома (*М. Рильський*).

Г

1. Кожна рима, влучне слово примушують його зітхати (*Ф. Потошняк*).
2. Командир суворо наказав нікому без його команди не стріляти (*Ю. Збанацький*).
3. Йде народ правди послухати (*У. Самчук*).
4. Всі ми хотіли б роздарувати своїм коханим цілий світ (*П. Загребельний*).
5. Старий не любив молитись довго, при людях (*У. Самчук*).

Г

1. Все ж хотілося б мені замахнутися навіть на недосяжне (*П. Загребельний*).
2. Не можу слухати меланхолійної музики (*О. Кобилянська*).
3. Дервіш наказав обом скинути взуття і обмити в басейні руки, обличчя, ноги (*Р. Іваничук*).
4. І від того невміння побачити себе самого зроджується відчуття безсилості (*П. Загребельний*).
5. Мені настала пора вечірня косить отаву (*Б. Олійник*).

ОЗНАЧЕННЯ. РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОЗНАЧЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Означення як член речення та його різновиди.
2. Узгоджене означення та способи його вираження.
3. Неузгоджене означення та способи його вираження.
4. Різновиди неузгодженого означення, вираженого іменником без прийменника.
5. Різновиди неузгодженого означення, вираженого іменником із прийменником.
6. Розрізнення присубстантивних додатків і неузгоджених означень, виражених формою родового відмінка з прийменником чи без прийменника.
7. Прислівник, інфінітив, дієприслівник, фразема, словосполучення у функції неузгодженого означення.
8. Прикладка, її різновиди. Принципи розпізнавання прикладки і пояснюваного нею іменника.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 66–71.

Вихованець, Синтаксис. С. 230–231; 244–245; 277–278.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 107–114.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 127–137 (про другорядні члени речення); С. 142–143 (про прикладку); С. 358–363 (про відокремлені прикладки).

СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 222–229.

СУЛМ: Синтаксис. С. 199–206.

Шульжук, Синтаксис. С. 95–100.

Енциклопедія УМ: статті «Непоширене речення», «Означення», «Поширене речення», «Прикладка», «Члени речення».

Додаткова

Арібжанова І. Прикладкове словосполучення. *Українське мовознавство*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський національний університет», 2016. Вип. 46 (2). С. 3–9.

Арібжанова І. Семантико-синтаксична структура прикладкового словосполучення. *Українське мовознавство*. Видавничо-поліграфічний центр «Київський національний університет», 2017. Вип. 1 (47). С. 52–62.

Арібжанова І. М. Уточнення і прикладка в сучасній українській мові. *Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. Вип. 36. С. 46–52.

Безпояско О.К. Інфінітив у функції другорядних членів речення. *Українська мова і література в школі*. 1984. № 3. С. 51–53.

Бровко А.С. Розмежування означуваного слова і прикладки. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 3. С. 20–23.

Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / За ред. І. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. С. 124–146.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Радянська школа, 1982. С. 169–171.

Гнатюк Г.М. Синтаксичні функції дієприкметників у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1980. № 4. С. 18–27.

Горпинич В.О. Кратний називний у функції неузгодженого означення. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 9. С. 38–42.

Горяний В.Д. Іменникові словосполучення із залежним інфінітивом. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 5. С. 70–71.

Гмир І.С. До вивчення прикладки. *Українська мова і література в школі*. 1978. № 11. С. 61–65.

Демський М.Т. Синтаксичні функції фразем. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 11. С. 70–72.

Заборна М. Просте речення: Складні випадки аналізу: Навч. посіб. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. С. 91–92.

Іваницька Н.Л. Складні випадки розмежування членів речення. *Українська мова і література в школі*. 1978. № 3. С. 25–35.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 60–63.

Кочан А. Прикладка – сестра порівняння? *Урок української*. 2002. № 9. С. 55–56.

Ключковський Б.Г. Апозитивна сполучуваність слів у сучасному українському літературному мовленні. *Українське мовознавство: Міжвідомчий наук. збірник*. Київ: Вища школа, 1976. Вип. 4. С. 14–20.

Ключковський Б.Г. Прикладка і сполучення неприкладкового характеру. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 12. С. 20–29.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 55–64.

Мельничайко В.Я. Синоніміка узгоджених і неузгоджених означень. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 9. С. 59–64.

Олексенко О. Синтаксична функція прикладки як маркер функціонально-синтаксично зв'язаного значення слова. *Вісник Львівського університету*. Серія «Філологія», 2000. Вип. 28. С. 309–312.

Пархонюк Л. Прикладкові сполуки в сучасній українській мові: Семантика та функціонально-прагматичні особливості. *Наукові записки*. Серія: Мовознавство. Тернопіль: ТДПУ, 2002. Вип. ІХ. С. 82–93.

Сич В.Ф. Синтаксичні функції інфінітива. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 3. С. 24–30.

Чопик Я.М. Неузгоджені означення і принципи їх аналізу. *Українська мова в школі*. 1985. № 12. С. 35–41.

Швець І.Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній літературній мові (Інфінітив у функції другорядних членів речення): Лекції спецкурсу. Одеса, 1972. 58 с.

Явір В.В. Деякі структурні типи неузгоджених означень. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 7. С. 25–32.

Вправи і завдання

Завдання для самостійної роботи

Законспектувати статтю:

Арібжанова І. Семантико-синтаксична структура прикладкового словосполучення. *Українське мовознавство*. Видавничо-поліграфічний центр «Київський національний університет», 2017. Вип. 1 (47). С. 52–62.

Завдання 1. Дати синтаксичну характеристику наведених речень. Виписати головні члени, додатки та означення, визначити різновиди та способи вираження їх. Накреслити схеми зв'язку слів.

Зразок 1

Ось пішов собі звичайний подорожній (О.Теліга) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене.

Головні члени речення:

Подорожній – підмет, простий, виражений субстантивованим прикметником (відносний, чоловічий рід, однина, називний відмінок).

Пішов собі – присудок, простий, виражений дієсловом доконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, минулого часу, чоловічий рід, однина, ускладнений часткою *собі*.

Другорядний (поширювальний) член речення:

Звичайний – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, чоловічий рід, однина, називний відмінок).

Зразок 2

Двигтить місточок у дві дошки (Л.Костенко) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене.

Головні члени речення:

Місточок – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, називний відмінок, II відміна, тверда група).

Двигтить – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, теперішнього часу, 3 особи однини.

Другорядний (поширювальний) член речення:

У дві дошки – означення, неузгоджене, виражене словосполученням із кількісним значенням: іменником *дошки* (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; жіночий рід, множина, знахідний відмінок, I відміна, тверда група) та числівником *дві* (кількісний, власне кількісний, простий, жіночий рід, знахідний відмінок) з прийменником *у*.

Зразок 3

Цього пекельно-пекучого літа господар-татарин відпустив Марію на волю (Р.Іваничук) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене.

Головні члени речення:

Господар – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, називний відмінок, II відміна, м'яка група).

Відпустив – присудок, простий, виражений дієсловом доконаного виду, активного стану, перехідним, дійсного способу, минулого часу, однини.

Другорядні (поширювальні) члени речення:

Татарин – прикладка, непоширена, виражена іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, називний відмінок, II відміна, тверда група).

Марію – додаток, прямий, безприйменниковий, придієслівний, виражений іменником (власна назва, назва істоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, знахідний відмінок, I відміна, м'яка група).

Речення для аналізу:

А

1. Кому цікаві чужі незагоєні рани? (*Оляна Рута*).
2. Настав мій час сказати свою правду (*Л.Костенко*).
3. Громада вибрала гетьмана – Преславного Лободу Івана, Лицаря старого (*Т.Шевченко*).
4. На морі нині багато човнів під вітрилами (*М.Коцюбинський*).
5. Із дверей напроти пробивається тоненька смуга світу, світить в шілку, крізь замок (*С.Васильченко*).
6. Парубок літ двадцяти бігав за ним (*Панас Мирний*).
7. Наша розмова не могла подолати бажання йти мовчки і ввесь час уривалася (*Б.Антоненко-Давидович*).
8. Директор поклав їм [бурлакам] плату по три карбованці (*І.Нечуй-Левицький*).
9. Піймав карася з порося (*Народна творчість*).
10. Йшли накази від командира не спиняти ніде похід (*К.Герасименко*).
11. Смеркає. От-от настане час вечірнього качиноного льоту (*М.Рильський*).
12. Тимко топтався попереду і ніяк не міг знайти клямку від дверей (*Гр.Тютюнник*).

13. Черешня коло хати бризнула першим цвітом (*І.Чендей*).
14. Думку написати свою граматику slavo-ruthen-у зродило в Лучкая декілька причин (*В.Сімович*).
15. Коротке слово «прощайте» На клаптику папірця (*В.Еллан-Блакитний*).
16. Залишив Грицько думку вернутися повесні додому (*Панас Мирний*).
17. Останній день перед Різдвом пройшов метушливо (*Р.Іваничук*).
18. Взагалі, Франко – лірик високої проби (*М.Коцюбинський*).
19. Нагрітий за літо яр дихав Сашкові в обличчя перецвілими будяками (*М.Вінграновський*).
20. На вікнах, на столах стояли букети з півонії, півників, м'яти та рути (*І.Нечуй-Левицький*).

Б

1. Ранковий осінній вітрик куйовдив і пелехатив ялини на межі довкола цвинтаря (*І.Чендей*).
2. Жінці жаль героя в смутку (*Леся Українка*).
3. Це місце на східцях ми любили всією сім'єю (*М.Томчаний*).
4. Великі дуби з кострубатими гілками ще не встигли вкритися зеленню (*А.Шиян*).
5. Дорога ліворуч була наглухо закрита дубовими завалами (*О.Гончар*).
6. Одні тільки бажання творити добрі діла й zostались при мені на все життя (*О.Довженко*).
7. Нащо здалась нам та пісня-отрута? (*Леся Українка*).
8. Сивіючий генерал з червоними від безсоння очима, з простим обличчям донецького робітника не спав у ці дні жодної години (*Ю.Збанацький*).
9. Ця земля не знала жодного мосту із каменю (*П.Загребельний*).
10. Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись (*В.Сосюра*).
11. У пожовклій торішній травиці з'явилися перші стеблини (*М.Коцюбинський*).
12. Чутка про маєток у тридцять тисяч не давала нікому покою (*Панас Мирний*).
13. Цього дня Марта мала ще безліч невідкладних справ (*І.Роздобудько*).
14. Бути оригінальним – необхідне й законне бажання кожного митця (*Д.Павличко*).
15. Вишивка хрестиком приваблювала очі Орисі (*Р.Іваничук*).
16. Пождав би ти безмісячної ночі (*Леся Українка*).
17. У теплі дні збирання винограду її він стрів (*М.Рильський*).
18. По дорозі в школу підходила в червоному платтячку підліток-дівчинка (*С.Васильченко*).
19. Ви справді хочете-таки купити полотно Корнія? (*В.Винниченко*).
20. Світ-казку будеє мрія моя (*Д.Павличко*).

Завдання 2. Яким членом речення є підкреслені слова – додатком чи означенням?

1. З давнього-давня жила на Закарпатті легенда про золотий дзвін (*Ф.Потушняк*).
2. Потім дівчина кинула проса курям, зварила кисіль з бузини та яблук і спекла пиріг з пасльоном (*О.Донченко*).

3. Тепер погляди козаків звернулися до кобзарєвого поводиря (В.Малик).
4. Голоси переслідувачів слабшають (В.Малець).
5. Прагнення до добра живе в кожній людині (Ю.Мушкетик).
6. Аж ось із близького озєрця понісся крик журавлів (Ю.Опільський).
7. Біля перєлазу розрісся кущ ріпи (О.Донченко).
8. Се був голос її батька (О.Кобилянська).
9. Серєд роздратованої тріскотні автоматів вирізнявся грубий перестук кількох кулеметів (В.Малець).
10. Дядько Євдоким дав знак спинитися (В.Малець).
11. В долинах рік завжди віє вітер (П.Загребельний).
12. Знов чомусь прийшла хвилинка смутку (М.Руденко).
13. Найбільшою нагородою для Володька був день відкриття його читальні (У.Самчук).
14. Точились тихі розмови з веселими дотєпами й жартами (Ю.Збанацький).
15. Але є межа втоми навіть для найтвердішої душі (П.Загребельний).
16. Та й бажання переслідувати несподіваного нападника не було (В.Лис).
17. Для Сашка настали дні щастя і тривоги (М.Вінграновський).
18. У Степана зародилася думка написати великий твір про людей (В.Підмогильний).
19. Жєвріюче червоняве сонце вінчало могутній срібний шпиль Говерли (У.Самчук).
20. Та ось настав останній день осені (П.Загребельний).
21. Вони дивилися фільм італійського режисєра (П.Загребельний).

Тєстові завдання

А

1. У якому речєнні є узгодженє означєння?

1. А баритони усе співатимуть про рідний край з калиною і солов'ями (Л.Костєнко).
2. Благослови уміння не упасти (І.Жилєнко).
3. Солдати мали завдання вийти до набережної (О.Гончар).
4. Вікна і дєрєві стояли навстїж отворєні (О.Кобилянська).
5. Отаман продавав рибу свїжою на базарі (І.Нечуй-Левицький).

Б

1. Москва кривим оком дивиться на Сїч, на сїчовика (М.Лазорський).
2. Кожна праця має свїй присмак (М.Томчаній).
3. Будні роблять людей будєнними (Л.Костєнко).
4. Двїр також був незвичайний (М.Руденко).
5. Усе це випїчка домашнього роблєння (М.Дочинєць).

В

1. Найголовніше в письменникові – талант (Остан Вишня).
2. Залишилися тїльки одноманїтні дні чєкання (Ю.Мєйгєш).
3. На берєзі я знайшов шаланду без жодного весла й парусів (Ю.Яновський).

4. Осінь приходила в наше селище завжди сподівана і довгожданна (*С.Осока*).
5. Місяць повний був, а ніч – бджолина (*Т.Кобаль*).

2. У якому реченні є неузгоджене означення?

А

1. До пишного розмаїття малъв усі давно звикли (*І.Цюпа*).
2. Поволенъки голос оповідача тихішає (*Остан Вишня*).
3. Я вчився коритися тому світу, знаходити в ньому своє місце (*М.Дочинець*).
4. Екран заливає густа течія світла (*О.Довженко*).
5. А з моря вітер дме гарячий, нетерпливий (*М.Зеров*).

Б

1. Дразливий, приємний запах бідняцького сала зробив своє (*В.Бобинський*).
2. Ще звечора була приготована торбинка – проста, з домашнього полотна (*І.Чендей*).
3. Степ після дощу вкрився другою розкішною зеленню (*Д.Мордовець*).
4. Зараз даю чотири години на відпочинок (*І. Ле*).
5. Пусткою і чужим духом повіяло від рідної оселі (*Ю.Збанацький*).

В

1. Знайшов собі він з чорними бровами дівчиноньку (*М.Рильський*).
2. Перекинуту чайку також перехопили й прибуксували до берега (*Д.Мордовець*).
3. Після довгих дощів над селами і полями нависли прозорі тумани (*Ф.Потушняк*).
4. Хвиля облав перекинулася на село (*Ю.Збанацький*).
5. Таку землю тільки в мріях міг він собі бажати (*Ф.Потушняк*).

3. У якому реченні прислівник виконує функцію означення?

1. Він тепер весь час ходив пішки (*В.Яворівський*).
2. Сповнилось серце ущертъ (*Леся Українка*).
3. Спробували обминути березнячок ліворуч (*В.Малець*).
4. Із дверей навпроти пробивається тоненька смуга світу (*С.Васильченко*).
5. Сінці були розчинені навстіж (*В.Малець*).

4. У якому реченні інфінітив виконує синтаксичну функцію означення?

А

1. Увечері йде Олеся дружок збирати (*Марко Вовчок*).
2. Один ще змалку вдатний птах у щиглика співає навчився (*Л.Глібов*).
3. Прибіг сховатись під ялинку маленький зайчик (*Б.Олійник*).
4. Рідко в кого з'являлось бажання виходити опівдні без діла із затінку на сонце (*Ю.Збанацький*).
5. Довго я не хотіла коритись весні (*Леся Українка*).

Б

1. Час іде. Стала наближатися година рушати в дорогу (*С.Васильченко*).
2. В світлиці попросили гостей сідати (*А.Чайковський*).
3. Моя мета – розбити одвічне мовчання (*С.Черкасенко*).
4. Чи схоче професор і її голос випробувати тут, перед цілим класом, перед цими всіма чужими очима? (*І.Вільде*).
5. З ким маю честь познайомитись? (*А.Свидницький*).

В

1. Найкраще було б відхреститися од цього хлопця та його небезпечного заміру (*Ю.Мушкетик*).
2. Сюди запрошують прибути як кому заманеться – чи кінно, чи пішо, чи на веслах (*Н. Бічуя*).
3. Дар нелегкий ваш, досвіде й спокою, Дар розуміти, знати і мовчать! (*Є.Плужник*).
4. Не штука битву розпочати (*Л.Костенко*).
5. Реалізувати себе в слові дано дуже й дуже небагатьом (*П.Гірник*).

5. У якому реченні в ролі означення виступає словосполучення?

1. Артилерія тут була – курям на сміх (*П.Загребельний*).
2. Мені справили чоботи з мідними цвяхами на підошвах (*М.Дочинець*).
3. До цього суворо виміряного клімату мого серця був не менш суворо допасований мій господарський бюджет (*У.Самчук*).
4. Радісно оглядати творчий шлях сильних натур (*П.Тичина*).
5. Ціле дотеперішнє його життя йшло догори ногами (*Ю.Станинець*).

6. Укажіть речення з прикладкою.

А

1. Час надійшов мовчати... (*Л.Талалай*).
2. Місяць поволі виходив із-за гори і ярко освітив село Березівку (*Н.Кобринська*).
3. З-під ніг густим туманом піднімалися пахощі чебрецю – важкі й лоскотливі (*В.Підмогильний*).
4. Тома Карлюга був захожа людина в цих місцевостях (*О.Слісаренко*).
5. Цього разу йому випав шанс зробити все самому (*В.Нестайко*).

Б

1. Довгий час Ворон не правив конем тут, серед боліт (*В.Шкляр*).
2. Ще звечора була приготована торбинка – проста, з домашнього полотна (*І.Чендей*).
3. Додому Лукан завжди повертався на смерканні, сторожко оглядаючись (*Ю.Збанацький*).
4. Один лише Ярема Бобир, наш родич по дідовому коліну, не постраждав у пригоді (*О.Довженко*).

5. До села приходили глухі чутки про армію на Наддніпрянщині (В.Бобинський).

В

1. Петро з Романом зголосилися до зібраного з різних уламків артилерійського дивізіону (І.Багрянний).

2. Дядько Євдоким дав знак спинитися (В.Малець).

3. В погожий день він ішов у давній сорочці кольору хакі (М.Рудь).

4. Весною Муха-ледащиця Майнула у садок На ряст, на квіти подивиться, Почуть Зозулин голосок (Л.Глібов).

5. За містком стежка роздвоювалася літерою У (П.Загребельний).

7. Укажіть речення з поширеною прикладкою.

1. Для вчорашніх дівчаток-школярок він був як улюблений герой з кіно (Н.Зборовська).

2. Румун-капітан кинув гвинтівку й підняв руки (Ю.Яновський).

3. За півтора місяця, сидячи в просторих приміщеннях «Ловчен-фільму», вони викурили тисячі сигарет з міцнішого чорногорського тютюну і випили тисячі чашок ще міцнішої кави, звареної по-чорногорськи (П.Загребельний).

4. Новий учитель, Яків Малинка, гнучкий широкоплечистий хлопець з добродушним, трохи подзюбанним обличчям, вподобався людям (С.Васильченко).

5. Навколо шелестіло сухе кукурудзиння. Мати-природа щільно загорнула кожний качан у дванадцять ніжних, прозорих пелюшок і закутала в жовте волоссячко (О.Донченко).

ОБСТАВИНИ. РІЗНОВИДИ ТА СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОБСТАВИН

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Обставини як члени речення. Семантичні і формальні ознаки обставин. Різновиди обставин.
2. Обставини способу дії та способи їх вираження.
3. Обставини міри й ступеня та способи їх вираження.
4. Обставини місця та способи вираження їх.
5. Обставини часу та способи вираження їх.
6. Обставини причини та способи вираження їх.
7. Обставини мети та способи вираження їх.
8. Обставини умови та способи вираження їх.
9. Обставини допустовості та способи вираження їх.
10. Обставини наслідку та способи вираження їх.
11. Складні випадки розмежування додатка і обставини.

Література:

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 71–72.

Вихованець, Синтаксис. С. 234–240.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 118–121.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 127–142.

СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 229–231.

СУЛМ: Синтаксис. С. 207–224.

Шульжук, Синтаксис. С. 102–110.

Енциклопедія УМ: статті «Детермінантні члени речення», «Обставина», «Поширене речення», «Члени речення».

Додаткова

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. С. 171–172.

Демський М.Т. Синтаксичні функції фразем. Українська мова і література в школі. 1986. № 11. С. 70–72.

Дубова О.А. Другорядні члени речення з синкретичними означально-обставинними ознаками. Мовознавство. 1989. № 6. С. 64–69.

Завальнюк І. Другорядні члени речення як поширювачі структурної основи речення: критерії та прийоми розмежування неморфологізованих форм. Філологічний дискурс. Хмельницький, 2020. Вип. 10. С. 228–238.

Заборна М. Просте речення: Складні випадки аналізу: Навч. посіб. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. С. 94–99; 106–123.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 68–73.

Козачук Г.О. Словосполучення у функції обставин. *Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ, 2001. С. 125–129.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 72–82.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А. Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1951. С. 73–95.

Межов О. Мінімальна синтаксична одиниця умови у структурі простого ускладненого речення. *Лінгвістичні студії: збірник наукових праць*. Донецьк: ДонНУ, 2013. Вип. 27. С. 88–92.

Наливайко Ю. Синкретизм та омонімія: диференційні параметри. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 192–196. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2011_22_40.

Степаненко М.І. Просторові поширювачі у структурі простого речення: монографія. Полтава: АСМІ, 2004. 463 с.

Потеха Л.І. Складні випадки розмежування додатка і обставин. *Українська мова і література в школі*. 1983. № 8. С. 29–32.

Швець І.Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній літературній мові (Інфінітив у функції другорядних членів речення): Лекції спецкурсу. Одеса: Вид-во Одеського ун-ту, 1972. 58 с.

Завдання і вправи

Завдання для самостійної роботи

Законспектувати статті:

Козачук Г.О. Словосполучення у функції обставин. *Проблеми граматики і лексикології української мови* / Відп. ред. М.Я. Плющ. Київ, 2001. С. 125–129.

Завальнюк І. Другорядні члени речення як поширювачі структурної основи речення: критерії та прийоми розмежування неморфологізованих форм. *Філологічний дискурс*. Хмельницький, 2020. Вип. 10. С. 228–238.

Завдання 1. Дати повну синтаксичну характеристику наведених речень, із кожного з них виписати головні й другорядні члени, визначити різновиди і способи вираження їх.

Зразок 1

Наперекір усьому існує ж таки спадкоємність людяного в людині (О.Гончар) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене.

Головні члени речення:

Спадкоємність – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має абстрактне значення; жіночий рід, однина, називний відмінок, III відміна).

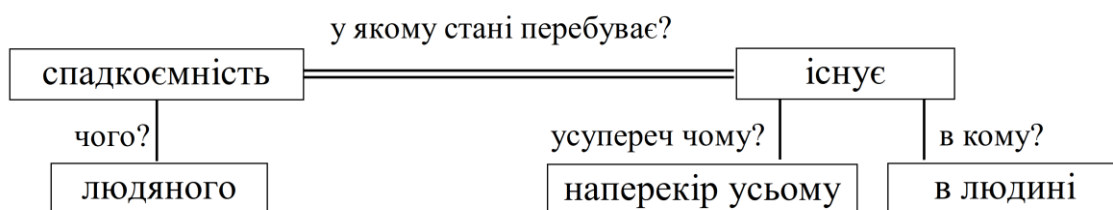
Існує – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, теперішнього часу, 3 особи однини.

Другорядні (поширювальні) члени речення:

Людяного – додаток, непрямий, безприйменниковий, приіменний (приіменниковий), виражений субстантивованим прикметником (якісний, тверда група, середній рід, однина, родовий відмінок).

В людині – додаток, непрямий, прийменниковий, придієслівний, виражений іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, місцевий відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *в*.

Наперекір усьому – обставина допустовості, виражена сполученням субстантивованого займенника (означальний, однина, давальний відмінок) із прийменником *наперекір*.

Зразок 2

Взяв я цей шмат землі на біду (Г.Косинка) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене.

Головні члени речення:

Я – підмет, простий, виражений займенником (особовий, I особа, однина, називний відмінок).

Взяв – присудок, простий, виражений дієсловом доконаного виду, активного стану, перехідним, дійсного способу, минулого часу, чоловічий рід, однина.

Другорядні (поширювальні) члени речення:

Шмат – додаток, прямий, виражений іменником *шмат* (загальна назва, назва неістоти, має абстрактне значення; чоловічий рід, однина, знахідний відмінок, II відміна, тверда група).

Землі – додаток, непрямий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, родовий відмінок, I відміна, м'яка група).

Цей – означення, узгоджене, виражене займенником (вказівний, однина, чоловічий рід, знахідний відмінок).

На біду – обставина наслідку, виражена прийменниково-іменниковим сполученням (іменником *біду* – загальна назва, назва неістоти, має абстрактне значення; жіночий рід, однина, знахідний відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *на*.

Речення для аналізу:

А

1. Це бабусина пісня. Не раз вони співали нам її упівголоса (О.Гончар).

2. Баби святити яблука на Спаса (*Л.Костенко*).
3. З втоми він ледве на ногах держиться (*О.Кобилянська*).
4. Повстанці простували лісом дуже обережно (*С.Скляренко*).
5. Ураган лютував з годину (*З.Тулуб*).
6. Ще хочеться поплавать Пишними лугами (*Ю.Федькович*).
7. Всупереч тим віщуванням проходили грози (*М.Рильський*).
8. Прозору склянку вщерть налито вином червоним і хмільним (*М.Рильський*).
9. Дома буваю я здебільшого надвечір (*Гр.Тютюнник*).
10. Семен лишився на господарстві помагати батькові (*М.Коцюбинський*).
11. Комірник роздавав по списку робітникам посівне зерно на збереження (*О.Гончар*).
12. Переступила Марія без вагань на його віру (*О.Кобилянська*).
13. Тривалий час в житті перевізника не траплялося нових пригод (*Є.Гуцало*).
14. І дощ рясний вологу ронить на втіху місту і селу (*М.Рильський*).
15. Ні, ради честолюбства він ніколи не згодився б ризикувати життям (*О.Гончар*).
16. Од хвилювання Тетяна не могла спокійно говорити (*С.Васильченко*).
17. Будуть тебе кликати у сади зелені хлопців чорночубих диво-наречені (*В.Симоненко*).
18. За кілька хвилин маляр знову лізе фарбувати корму (*Ю.Яновський*).
19. І одразу наче всій природі дихнулося вільніше (*О.Гончар*).
20. Дід з хлопчиком у два ціпи молотили жито (*Ю.Яновський*).

Б

1. Пізньої осені та з першими сніговіями з Харкова на Полтавщину плавом попливли голодуючі (*О.Гончар*).
2. Вони тинялися по перону окремою купкою і позіхали з нудьги (*П.Панч*).
3. Тільки за цих умов ми будемо страшні для ворога (*О.Довженко*).
4. Внаслідок таких настроїв і була написана Франком книга «Зів'яле листя» (*М.Рильський*).
5. Вродливою дівчиною-відданицею спустилося в гори літо (*І.Чендей*).
6. Гордій Байда спересердя заганяв кайло по саме кайловище (*П.Панч*).
7. Уже не міг я за густою млою до накольних приглядатись див (*М. Рильський*).
8. Надивилися вволю одно другому в вічі? (*М.Кропивницький*).
9. Ой привезли до прийому чуприни голити (*Т.Шевченко*).
10. І комікувати не треба на догоду любителям реготу (*О.Довженко*).
11. Ще хлопцем Лаврін прищепив своїми руками щепу на старому пні (*І.Нечуй-Левицький*).
12. А дощик сік собі дрібненько (*В.Винниченко*).
13. Після дощу гостріше пахнуть квіти (*В.Сосюра*).
14. Перед самим світанком це було (*Д.Павличко*).
15. Сріблясто мерехтить угорі Чумацький Шлях (*І.Коваленко*).
16. Без людської праці вся земля від краю до краю заросла б бур'янами (*О.Довженко*).

17. Раз у бабусі Шелестихи Я на тім тижні гостював І любим діткам для потіхи Химерну вигадку дістав (*Л.Глібов*).
18. Більше як два тижні пролежав Сила Жердяга в лазареті в Києві (*С.Скляренко*).
19. Маланка з дочкою сиділи мовчки по кутках та снували гіркі думи (*М.Коцюбинський*).
20. І пада сонце пташкою до рук (*А.Малишко*).

В

1. Гриць тепер і на макове зерно не здавався злим (*І.Чендей*).
2. Зима крізь вії дивиться на світ (*Л.Костенко*).
3. В ті пущі не заходила ніколи ні одна жива душа (*І.Нечуй-Левицький*).
4. Уранці в неділю Улянка взяла кошик і пішла наламати кукурудзи (*О.Донченко*).
5. Ліворуч і праворуч гримить кам'яний Будапешт (*О.Гончар*).
6. Пробігли втікачі через городи, соняшники, через леваду, гречку (*О.Довженко*).
7. Всупереч живим фактам, наперекір здоровому розуму ці горе-теоретики твердять про «відмирання» народної творчості (*М.Рильський*).
8. Опівдні над Сулою почали вилазити з кущів люди (*І.Нечуй-Левицький*).
9. По гребеню гори йшли двоє (*В.Малик*).
10. Раптом з кущів вискакують два величезних пси з розкритими чорними пащеками (*Ф.Потушняк*).
11. Спросоння птах крилами затріпоче (*В. Сосюра*).
12. На міліні не тягне вглиб (*Г.Чубач*).
13. Але ж завдяки тому безладдю гетьман Правобережжя донині держить (*Б. Лепкий*).
14. Цілий день стояв густий туман (*Ю.Яновський*).
15. По дорозі на Східний фронт мала пройти через село німецька військова частина і тут зупинитись на якийсь час (*Ф.Потушняк*).
16. Поїхав Дмитро цариною навпростець аж на другий куток села до батьків (*Б.Антоненко-Давидович*).
17. У корчмі голці ніде впасти (*І.Чендей*).
18. Після обіду зібрано було військову раду для заслухання грамоти (*Д.Мордовець*).
19. Від цього останнього «простіть» Кость зашарівся (*Б.Антоненко-Давидович*).
20. В хатині на узліссі вже не спали (*І.Чендей*).

Завдання 2. У яких реченнях інфінітив виконує синтаксичну функцію:

- 1) підмета; 2) частини простого присудка; 3) частини дієслівного складеного присудка; 4) головного члена інфінітивного речення; 5) компонента головного члена безособового речення; 6) додатка; 7) означення; 8) обставини?

1. Тяжко дітей годувати у безверхій хаті... (Т.Шевченко). 2. Люди можуть красу відкривати, купувати і навіть красти, та не можуть красу визнавати, як не мають над нею власти (П.Скунць). 3. Настав мій час сказати правду (Л.Костенко). 4. Шатнувся миттю сам із хати своїх троянців позбирати (І.Котляревський). 5. Після вечері Володько відважився промовити до батька (У.Самчук). 6. Хлопця взяли од школи дивитись за меншими в хаті (С.Васильченко). 7. 1. Хоч доведеться розп'ястись! 7. 2. А я таки мережать буду Тихенько білії листи (Т.Шевченко). 8. Один за одним стало товариство рушати (Панас Мирний). 9. Увечері йде Олеся дружок збирати (Марко Вовчок). 10. Один ще змалку вдатний птах у щиглика співаць навчився (Л.Глібов). 11. Рідко в кого з'являлось бажання виходити опівдні без діла із затінку на сонце (Ю.Збанацький). 12. Я занадилася сторожувати дачу ціле літо (М.Матіос). 13. Засоромивсь осміяний Горобець. Полетів він світ за очі у садки Відшіптувать головоньку і боки (Л.Глібов). 14. Усмішкою дитячої фортуни було для нас потрапити в той дім (Л.Костенко). 15. Дурний любить вчити, а розумний любить вчитися (Народна творчість). 16. Не вік мені бути сиротою (І.Багрянний). 17. Рано, за холоду, з росою добре жати (І.Франко). 18. Я мимохідь сюди в селянську хату увійшов напитися води (В.Коломієць). 19. І довго-довго здавалась людям гадка помандрувати на Місяць, побувати в міжзоряних просторах лише нездійсненою мрією (М.Рильський). 20. Не здержать нам хвилі (Б.-І.Антонич). 21. Писати просто – не так просто (О.Гончар). 22. Думка вдарити на білих з двох протилежних боків і захопити їх у мішок – прекрасна думка (М.Івченко). 23. Стоїть отаман та напівжартом наказує чумакам зібрати побитих розбійників та скласти на вози (М.Коцюбинський). 24. Відпустити коня й іти пішки до міста? (В.Лис). 25. Катерині жаль було втрачати бодай часину, відведену їм на двох (В.Шкляр).

Тестові завдання

1. У якому реченні є обставина способу дії?

А

1. Я не виходив кілька днів з монтажною (Ю.Яновський).
2. Ми тут жили ще до часів потопу (Б.Олійник).
3. Сидимо було день при дні у дівочій та робимо (Марко Вовчок).
4. Москаль любить жартуючи, жартуючи кине (Т.Шевченко).
5. Бурлаки завернули в яр на відпочинок (І.Нечуй-Левицький).

Б

1. Надто рано почалось цього року літо в Криму (Р.Іваничук).
2. Вони їхали справді повільно й заплутано (П.Загребельний).
3. За півгодини на хуторах зав'язався бій і точився майже всю ніч (В.Земляк).
4. Олекса Волос майже чужим повернувся у своє село (Ю.Станинець).
5. Я йшов старим запущеним садом (В.Лис).

2. У якому реченні є обставина міри і ступеня дії?

А

1. Тихо й весело видзвонюють коси (М.Коцюбинський).
2. Блакитними квітами розцвіли більші і менші калюжі (М.Вінграновський).
3. Через тисячі літ лиш приходить подібне кохання (В.Сосюра).
4. Вже третій день тривали лови (І.Франко).
5. Тиняючи на чужині Понад Елеком Стрів я діда вельми старого (Т.Шевченко).

Б

1. Тепер він має іншої роботи по вуха (Ю.Станинець).
2. Собі самому другом бути важко – казати правду в очі без прикрас (П.Скунць).
3. За малу годиночку були і дрова в хаті, і вогонь гарний у печі (Ю.Федькович).
4. Розчинено навстежень усі двері (Д.Гуменна).
5. Рік-річно приходили до Мангушу люди, відпущені, а інколи і втікачі, та все якісь зламані, ущерблені, злякані (Р.Іваничук).

3. У якому реченні є обставина часу?

А

1. Перепілки кричать у некошених нивах вівса (Т.Масенко).
2. Поспіли груші й яблука на Спаса (О.Довженко).
3. Несподівано полився дощ ливцем (І.Нечуй-Левицький).
4. Від людського життя і навіть від життя цілих поколінь людей залишається на землі тільки прекрасне (О.Довженко).
5. Юрко червоніє до сліз (В.Козаченко).

Б

1. Через вузькість мислення людина стає ще беззахиснішою і самотнішою (Г.Пагутяк).
2. Саме на клечання в гості з села приїхала бабуся (В.Винниченко).
3. Сама господиня була у повному розпачі (І.Роздобудько).
4. Але ворог оговтався й посунув на них зусібч сліпицею (В.Шкляр).
5. Хлоп'я в садку собі гуляло Та й забажало На іграшки ужа піймать (Л.Глібов).

4. У якому реченні є обставина місця?

А

1. Після докладного обговорення я взявся черевики приміряти – така була воля всіх (І.Чендей).
2. В тих теплих степах виробилась кров моя і душа моя (В.Винниченко).
3. Ми так розмовляли з годину (Ю.Яновський).
4. Два роки обробляла ще Санда землю одними своїми руками (О.Кобилянська).
5. Гуркотом машин повниться степ (О.Гончар).

Б

1. А Фелікс з тіткою Сашею їздив трамваєм за місто сапати й підгортати картоплю (*Ю.Яновський*).
2. Київ приймав церкву Софії дивуванням і захопленням (*П.Загребельний*).
3. І ось перед ним зблискує блакитна смуга річки (*В.Малець*).
4. Спеки наливо по вінця (*О.Гончар*).
5. З півгодини ми йшли без бесіди (*М.Дочинець*).

5. У якому реченні є обставина причини?

А

1. В далечінь холодну без жалю за літом синьою осінь їде навмання (*В.Сосюра*).
2. Вицвіли в матері очі від чекання (*О.Довженко*).
3. Я кожний день все більше й більше помилку свою бачу (*І.Карпенко-Карий*).
4. Хай нап'ються донесхочу ниви (*Л.Костенко*).
5. Читання супроводжує мене все життя (*П.Загребельний*).

Б

1. Він і цього разу не попросився з нею по-людському (*В.Шкляр*).
2. Але невдовзі Ярکا постригли в солдати (*В.Шкляр*).
3. Він був з біса рішучий і незворушний, комбат наш (*В.Шкляр*).
4. Гості пішли на відпочинок до приправлених їм зі всіма можливими зручностями келій (*Н.Королева*).
5. Трави пахли різкіше – від сухості (*М.Дочинець*).

6. У якому реченні є обставина мети?

А

1. Одні лише печища довго біліли серед попелу (*О.Довженко*).
2. Одного теплого липневого вечора я в гурті міських хлопців-співаків пішов у ліс купатись (*С.Васильченко*).
3. Важка навіть голка для солдата в поході (*О. Гончар*).
4. Рябко на панському дворі не спить всю нічку (*П.Гулак-Артемівський*).
5. Після вечері Володько відважився промовити до батька (*У.Самчук*).

Б

1. Далекою грозою насувалося в гори лихо (*Ю.Мейгеш*).
2. Від довгої і швидкої ходи по сопках усі потомилися (*І.Багряний*).
3. Граф наймав їх рубати ліс (*М.Дочинець*).
4. Запорожці до старості ходили в походи! (*О.Гончар*).
5. О, як люблю я рідний край І в щастя мить і у негоду! (*В.Сосюра*).

7. У якому реченні є обставина умови?

А

1. На випадок загибелі сержанта приймаю командування (*О.Довженко*).
2. Посоловів од співу сад, од солов'їв, і од надсад, і од самотньої свічі, і од

жалких зірок вночі (*В. Стус*).

3. Варка заплакала від образи, люті й безсилля (*В. Козаченко*).

4. У Стамбулі вдарили гармати на знак війни (*П. Загребельний*).

5. І вдень, і ввечері там соловей співав (*Л. Глібов*).

Б

1. Усі ми тут од щастя ходили п'яні (*Ю. Мейгеш*).

2. Без вітру не родить жито (*М. Сом*).

3. Серце хворого всупереч всім старанням лікарів, всупереч молитві сестри-черниці то зупинялося, то знову робило кілька поштовхів (*Ю. Мейгеш*).

4. І в путь Марія нашвидку збиралась
Та тяжко плакала, ридала
(*Т. Шевченко*).

5. Хоча б коли до нас у гості прийшли онуків відвідати (*О. Гончар*).

8. У якому реченні є обставина допусту?

А

1. Всупереч живим фактам, наперекір здоровому розуму, ці горе-теоретики твердять про «відмирання» народної творчості (*М. Рильський*).

2. Всохла з туги за людьми криниця (*П. Перебийніс*).

3. Я присів знічев'я на лавку (*Олена Пчілка*).

4. Понад травною стиха жар німий (*П. Куліш*).

5. Музики вдарили на привітання молодій королеві веселого маршу (*І. Нечуй-Левицький*).

Б

1. Споконвіку природа була для людини джерелом захвату і замилуваності (*П. Загребельний*).

2. Та попри зовнішню видимість злагоди відносини між ними залишалися напруженими (*Ю. Мейгеш*).

3. Прийшли колючі, студені ночі. Старий прокидався від пронизливої свіжості і підживляв багаття (*М. Дочинець*).

4. Пішли ми з Дем'яном якось на базар купувати мені коня (*М. Вінграновський*).

5. Я прийшов з тобою попрощатись... (*В. Еллан*).

9. У якому реченні інфінітив виконує функцію обставини?

1. Старому – тліть, новому – процвісти (*П. Тичина*).

2. Прибіг сховатись під ялинку маленький зайчик (*Б. Олійник*).

3. Почало рясно осипатися на бульварах Києва жовтогаряче листя (*С. Скляренко*).

4. Один за одним стало товариство рушати (*Панас Мирний*).

5. Могутня таємнича сила здатна згубити необачного мандрівця безперервним кружлянням по стежках (*Г. Пагутяк*).

Б

1. Славко мав звичку сідати на тім ослоні та й довбати перед собою патином у землі ямку (*Л. Мартович*).
2. Замордований її ревнюшами, змушений був чкурнути десь із села (*О. Гончар*).
3. Я вирішив вжити хитрощів (*Ю. Яновський*).
4. Ні за яких обставин не слід міняти волю на кусень хліба (*В. Шевчук*).
5. Спати товариш привів мене в клас (*С. Васильченко*).

10. У якому реченні дієприслівниковий зворот виконує функцію обставини часу?

1. Сніг іде і, сяйво розсіваючи бліде, зволожує афіші і обличчя (*І. Жиленко*).
2. Увійшовши в дім Верби, Олена опинилася на порозі великої кімнати (*О. Бойченко*).
3. До Відня Філько все ж виїхав, маючи в кишені всього-на-всього двісті доларів (*І. Вільде*).
4. Добре знаючи ваше непевне становище, я спішу зі своїм листом (*М. Хвильовий*).
5. Я сидів на порозі хатки, ще не зовсім звикнувши до нового свого життя (*Г. Пагутяк*).

11. У якому реченні фразема виконує функцію обставини?

А

1. З'їв пан від батька облизня, мусив чекати своєї черги... (*Б. Антоненко-Давидович*).
2. Та Володько, Богу дякувати, лобур з головою видався... (*У. Самчук*).
3. Сьогоднішній пасажир впав дідові в око (*Д. Бедзик*).
4. Селяни не вмюють робити щось на галай-балай (*У. Самчук*).
5. З'їв кусочок з воловий носочок (*Народна творчість*).

Б

1. Під кінець навчального року в школи краю навідувались пани із Праги для виявлення здібних селянських дітей (*Д. Кешеля*).
2. Широка долина в підніжжі гори над селом простелилася істинним дивом (*І. Чендей*).
3. Літо дозрівало повним келихом (*Ю. Станинець*).
4. У квітні Холодний Яр щільно вкривався заростями барвінку і ведмежої цибулі – хоч косою коси (*В. Шкляр*).
5. Навіть поговорити з ним до ладу не зміг (*О. Гончар*).

12. Яка синтаксична функція інфінітива в реченні?

А

Старість не може казати неправду (*Ю. Яновський*).

- Варіанти відповідей: 1. Підмет. 2. Компонент присудка двоскладного речення. 3. Головний член (компонент головного члена) односкладного речення. 4. Додаток. 5. Означення. 6. Обставина.

Б

Серце Землі чути не одразу (*Л.Пономаренко*).

Варіанти відповідей: 1. Підмет. 2. Компонент присудка двоскладного речення. 3. Головний член (компонент головного члена) односкладного речення. 4. Додаток. 5. Означення. 6. Обставина.

В

Але я починаю набивати собі ціну, а це вже зовсім зле... (*П. Загребельний*).

Варіанти відповідей: 1. Підмет. 2. Компонент присудка двоскладного речення. 3. Головний член (компонент головного члена) односкладного речення. 4. Додаток. 5. Означення. 6. Обставина.

Г

Але тут мушу зробити перше правдиве зізнання. Без цього не можна далі розповідати (*В.Винниченко*).

Варіанти відповідей: 1. Підмет. 2. Компонент присудка двоскладного речення. 3. Головний член (компонент головного члена) односкладного речення. 4. Додаток. 5. Означення. 6. Обставина.

Г

Раз на два роки траплялась нагода одягти золоту сукню (*Є.Кононенко*).

Варіанти відповідей: 1. Підмет. 2. Компонент присудка двоскладного речення. 3. Головний член (компонент головного члена) односкладного речення. 4. Додаток. 5. Означення. 6. Обставина.

Д

За річкою, на дерманському боці, під Заставською сосниною чути форкання коней (*У.Самчук*).

Варіанти відповідей: 1. Підмет. 2. Компонент присудка двоскладного речення. 3. Головний член (компонент головного члена) односкладного речення. 4. Додаток. 5. Означення. 6. Обставина.

Е

Зачувши поголовне виття собак, з навколишніх лісів підпрягалися вити й вовки (*М.Вінграновський*).

Варіанти відповідей: 1. Підмет. 2. Компонент присудка двоскладного речення. 3. Головний член (компонент головного члена) односкладного речення. 4. Додаток. 5. Означення. 6. Обставина.

Є

Спускатися з насипу в Ріку було дедалі важче (*М.Дочинець*).

Варіанти відповідей: 1. Підмет. 2. Компонент присудка двоскладного речення. 3. Головний член (компонент головного члена) односкладного речення. 4. Додаток. 5. Означення. 6. Обставина.

Завдання 3. Яким членом речення є підкреслені слова і сполуки слів – додатком чи обставиною?

1. Двоє коней гралися між собою під смерекою в толоці (М.Матіос).
2. Осінь. Село збирає багаті овочі і згортається равликом до зими (У.Самчук).
3. Якось брив я звільна полем, весь заглиблений у себе (М.Рильський).
4. Мушу сказати це слово передовсім заради Степана (В.Шкляр).
5. Поїзд іде Забайкаллям (І.Багрянний).
6. А живуть козаки на Січі куреннями (М.Вінграновський).
7. Гамір ішов по долині (І.Франко).
8. Над головою затремтіло від багрянцю (М.Матіос).
9. В гущавині шелеснув вітер і покотився схилами (Ю.Мейгеи).
10. Зоріло... На сході злегенька запливало прозеленню небо (Ю.Мейгеи).
11. Весняний день видзвонював промінням золотим (Г.Чубач).
12. Але вітер на дно ізвору й не потикався (Р.Федорів).

Завдання 4. У поданих текстах знайти обставини, визначити їхній різновид, вказати, до якого слова в реченні вони належать і яким типом зв'язку поєднані з ним.

А. Чорна стіна лісу примарно зводиться перед ним у темряві. Наближається, виростає. Ось вона уже поруч, загрозливо нависає над головою.

Славкові кроки мимоволі сповільнюються й нарешті зовсім завмирають. Тамуючи подих, напружено вдивляється він у непроникну темінь хащів. І виразно відчуває, як звідти віє тривоною.

Здається, там, під чорним склепінням могутніх крон, хтось ворухиться, шелестить, приглушено розмовляє... Здається, хтось там зачаївся, чигає, вичікує... (В.Малець).

Б. Навколо шелестіло сухе кукурудзиння. Мати-природа щільно загорнула кожний качан у дванадцять ніжних, прозорих пелюшок і закутала в жовте волоссячко. Улянка зсипала веселі зубчасті качани в мішок і віднесла їх сушитись на горище. А найкращі качани ще лишилися досягати на вгорі (О.Донченко).

В. Вгорі латкою палає жовтогаряче небо вечора. По ньому стрілами ганяють ластівки. Часом на латку напливає мерехтлива згряя голубів, неначе купка метеликів, і всі вони, – і білі, й сірі, й жовті, – всі радісно горять сонцем. За муром загорожі гуркотять бендюги, цокотять копита, дзеленчать трамваї. А тут, у куточку під кущами, тільки червонявий холодок, сумний-сумний затишок та солодкий, густий дух бузку, молодої трави й прілого торішнього листу (В.Винниченко).

Г. Щодня і щовечора розносився над селом голос церковного дзвону. Кликав вірних на пасхальну сповідь. Кожного ранку білілися гуньки бабок, що, вигріваючись, стояли під дубовими стінами церкви, чекаючи на Службу Божу, на святе причастя.

Юра сповідь відклав аж на Цвітну Неділю. Шкода йому тепер відриватися од роботи у будень. У нього тепер кожна хвилина дорога! Змагається на нову весну, на нове життя (*Ю.Станинець*).

Г. Одного ранку пустився теплий дощ. Під капіжем калюжі води. Зі стріхи струмочками дзюркотить вода, гомонить і творить великі чисті баньки. Сірко щільніше тиснеться до стіни, міцніше звивається, краще втушковує свою голову під себе. На селі глибокий спокій (*У.Самчук*).

Д. Було чого тремтіти!

На всіх дзвіницях міста били на сполох. Гучна луна котилася на далекі околиці – і на Дніпро, і на Десну, і на Либідь. І серця людей стискалися від смертельної туги (*В.Малик*).

Е. Із трави роєм вискакували коники і з шелестом розлітались на всі боки. Десь звисока лилась пісня жайворонка – весела, потужна й легка. Спереду й з боків аж до обрію широко розгорнувся степ, одноманітний і безкрайний (*В.Підмогильний*).

Є. Дощ перестав. Вітер гнав на захід патлаті хмари, а над лісом вималював широку синю смугу, схожу на Дніпро коло Зеленогаївки. У ту смугу, здавалося, вітер вмочив старі дуби, ще прадідівського бору – таке було суворе й грізне небо.

На нашому, польському, боці хмари вгорі плывуть до тієї смуги чорними кораблями – ще хвилина, й синя смуга, що нагадує Дніпро, не вмістить цього небесного флоту! Десь далеко лунає канонада. А за селом, де штаб, з гарячкою та безпорадністю одступає до бору польська армія (*Г.Косинка*).

Ж. Уже кілька днів перебували козацькі чайки у відкритому морі. Після бурі погода встановилась чудова, тиха, і козаки встигли обігнути весь західний берег Криму, тримаючись від нього на такій віддалі, що земля здалеку уявлялася довгастою хмаркою край моря, і тепер опинилися проти південного берега. За весь цей час вони ніде не зустрічали в морі ні турецьких кораблів і галер, ні кримських суден, а коли й помічали здалека підозрілий предмет, то, визначивши своїми далекозорими очима, у якому напрямку рухався цей предмет, брали вбік і зникали в туманній далечині (*Д.Мордовець*).

З. Спустившись з пагорба у зарослу густим полином долину, кладемо пораненого, зупиняємось передихнути. Ждемо вибуху, але його нема. Звідси нам добре видно на пагорбі скирту, раз у раз освітлювану ракетами, і сутулувату постать людини, що застигла навпроти неї. Ракети і наростаючий лемент собачий мовби зовсім не стосуються Духновича, він, як вирізьблений, стоїть проти тієї величезної скирти, де, замість снопів золотих, колосистих, бомби на бомбах лежать. Такий він маленький перед нею, а вона пішла своїм верхом десь аж у небо – ніби то вся війна зібралася в ній своєю нищівною силою, безглуздям і жахом... (*О.Гончар*).

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТИХ ПОШИРЕНИХ РЕЧЕНЬ

Речення для аналізу

1. І чиста радість юним солов'єм нехай тобі співає довго-довго! (*Н.Півторацька*).
2. Вранці Кіндрат Сусідка прийшов просити Байду поїхати замість нього на станцію Мандриківку за гасом для інженерської колонії (*П.Панч*).
3. В машині стояли ще кілька полкових розвідників з автоматами, в пілотках набакир (*О.Гончар*).
4. Анатолій вийшов із Севастьянівки на початку війни безвусим юнаком (*С.Скляренко*).
5. Немов яка чародійська сила перевернула все в нім догори коренем (*І.Франко*).
6. Жодного пострілу не чути ніде (*О.Гончар*).
7. Дорога в селі йшла коло самого Кайдашевого городу (*І.Нечуй-Левицький*).
8. Вийду в садочок та погуляю, при місяченьку та й заспіваю (*Леся Українка*).
9. Я пропоную вивести цю воду на поверхню степу (*О.Гончар*).
10. Саме великий наїзд... Ціле чорне подвір'я каретами, колесами та повозками заставлено (*Панас Мирний*).
11. Кипариси од ночі до ранку все шумлять і шумлять навкруги (*В.Сосюра*).
12. Од далекого світла внизу здавалося ще темніше (*М.Коцюбинський*).
13. Світло від лоевої свічки падало на його й обдавало сизо-сірим кольором (*Панас Мирний*).
14. Чернишеві хотілося багато чого сказати цій дівчині-вдові з маленькими білими руками (*О.Гончар*).
15. До Острога приїхала ціла валка вже вечором (*А.Чайковський*).
16. Маю тверду тактику – мовчати (*У.Самчук*).
17. З полтавського берега кількома потоками поволі посувались у напрямку Дніпра через луки і затоки обідрані люди зі зброєю (*У.Самчук*).
18. Господар попросив сідати князя й княгиню за столи (*І.Нечуй-Левицький*).
19. Я маю доволі часу і починаю розв'язувати довге складне завдання – скільки кіп могли б змолотити ті ноги за день (*М.Коцюбинський*).
20. Мені давно впав в око сей заломистий горб за чорним запиналом смерек (*М.Дочинець*).
21. Повесні в придніпрянських лозах завжди співали солов'ї (*П.Загребельний*).
22. На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько (*В.Шкляр*).
23. Аж птиця падала на лету від того зойку (*Р.Федорів*).
24. У садочку біля чистої хатини, серед квітів, бджіл, дітвори та домашнього птаства, за столом у тихий літній день сиділа, мов на картині, родина колгоспника Лавріна Запорожця і тихо співала «Ой піду я до роду гуляти» (*О.Довженко*).
25. Вже з тиждень за селом точилися жорстокі бої (*Ю.Збанацький*).
26. Дорога вела від магістралі до рідного села (*М. Зарудний*).
27. Невдовзі вони видираються на протилежний схил яру (*В.Малець*).

28. В чотирьох стінах з великими брудними плямами від вогкості потонула разом із книжками вигнана з життям тиша (Б.Антоненко-Давидович).
29. Позбавити народ мови його – підірвати в ньому почуття власної гідності (О.Гончар).
30. Тої ночі мені приснилися великі сірі коні у великих чорних яблуках (І.Чендей).

Питання для підсумкового контролю з теми «Другорядні (поширювальні) члени речення»

1. Який термін замість традиційного *другорядні члени речення* використовується в сучасному синтаксисі?
2. У чому умовність і неоднозначність терміна *другорядні члени речення*?
3. Який основний критерій виділення і диференціації другорядних членів речення?
4. Яку функцію виконують другорядні члени речення на відміну від головних (реченнєвотвірних)?
5. Де в українському мовознавстві вперше вжито термін *додаток*?
6. На які питання відповідає додаток?
7. Які змістові відношення встановлюються між додатком і пояснюваним словом?
8. Які різновиди додатків розрізняють залежно від морфологічного вираження поширюваного члена?
9. Які види додатків розрізняють за особливостями зв'язку керування?
10. Яка спеціалізована форма вираження додатка?
11. Який додаток вважається *прямим*?
12. Який додаток називається *непрямим*?
13. Як називається інфінітив у синтаксичній позиції додатка?
14. З якими семантичними групами дієслів поєднується додаток у формі інфінітива?
15. На які питання відповідає означення?
16. Які змістові відношення встановлюються між означенням і пояснюваним словом?
17. Які є види означень?
18. Які спеціалізовані засоби вираження означення?
19. За якою ознакою розрізняють означення узгоджені і неузгоджені?
20. Які семантико-синтаксичні відношення встановлюються між прикладкою і означуваним словом?
21. Які синтаксичні відношення називаються *апозитивними*?
22. Які різновиди прикладки розрізняють у традиційній синтаксичній науці?
23. Що може характеризувати прикладка?
24. Який синтаксичний зв'язок між прикладкою і пояснюваним словом?
25. Який критерій покладено в основу поділу обставин на різновиди (чи підкласи)?
26. Коли і де вперше запроваджено термін *обставина* в українському мовознавстві?

27. На які групи за значенням поділяються обставини?
28. Скільки груп обставин за значенням виділяють у традиційній синтаксичній науці?
29. У чому особливість класифікації обставин порівняно з класифікацією додатків і означень?
30. Основний, морфологізований, спосіб вираження обставини.
31. Неморфологізовані способи вираження обставин.
32. Що характеризують і на які питання відповідають обставини способу дії?
33. Що характеризують і на які питання відповідають обставини міри і ступеня дії?
34. Що характеризують і на які питання відповідають обставини місця?
35. Що характеризують і на які питання відповідають обставини часу?
36. Що характеризують і на які питання відповідають обставини причини?
37. Що характеризують і на які питання відповідають обставини мети?
38. Що характеризують і на які питання відповідають обставини умови?
39. Що характеризують і на які питання відповідають обставини допусту?
40. Чим пояснюється різна типологія обставин у наукових і науково-навчальних джерелах?
41. Які змістові відношення встановлюються між обставиною і пояснюваним словом?
42. Що таке синкретизм у синтаксисі?
43. У результаті чого виникає синкретизм членів речення?
44. Що таке вторинна синтаксична функція?
45. Який член речення вважається синкретичним?
46. Які члени речення можуть поєднувати ознаки різних членів?
47. Чи усталилися в мовознавстві назви *простий*, *складний*, *складений* для позначення структурних різновидів другорядних членів речення?
48. Що являють собою детермінанти?
49. Який другорядний член речення називається дуплексивом?
50. Які є погляди на другорядні члени речення в сучасному мовознавстві?

ПОВНІ І НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Повні речення.
2. Неповне речення як особливий структурно-семантичний тип речень. Типи неповних речень.
3. Контекстуальні неповні речення.
4. Ситуативні неповні речення.
5. Еліптичні неповні речення.
6. Поняття про приєднувальні (видільні) речення.
7. Незакінчені (обірвані) речення.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 106–108.

Вихованець, Синтаксис. С. 102–105.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 170–190; 328–332.

СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 240–248.

СУЛМ: Синтаксис. С. 262–289.

Шульжук, Синтаксис. С. 132–138; 144–146.

Енциклопедія УМ: статті «Еліпсис», «Незакінчене речення», «Неповне речення», «Парцеляція», «Повне речення», «Приєднування», «Тире», «Три крапки, крапки», «Фігура мови» (Умовчання, або апосіопезис).

Додаткова

Вихованець І.І. Стисло і без повторень. Культура слова. Вип. 30. Київ: Наукова думка, 1986. С. 40–44.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. С. 181–184.

Голоюх В.І. Еліптичні речення з невербалізованими головними членами. Мовознавство. 1982. № 1. С. 21–26.

Дзюбишина Н.Я. Про еліпсис. Культура слова. Вип. 24. Київ: Наукова думка, 1983. С. 25–30.

Довженко Г.Я. Неповні підрядні речення і другорядні члени речення, виражені порівняльними конструкціями. Українська мова і література в школі. 1973. № 6. С. 31–35.

Дорошенко С.І. До проблеми розрізнення понять «приєднання» і «парцеляція». Лінгвістичні дослідження. Науковий вісник. Випуск 3. Харків: ХДПУ, 1997. С. 132–137. Також: Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упор. А.Мойсієнко, В.Чумак, С.Шевель. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. 2. С. 230–235.

Дудик П.С. Явища номінації, сегментації і контамінації в структурі речення. *Синтаксис словосполучення і простого речення* (синтаксичні категорії і зв'язки). Київ: Наукова думка, 1975. С. 212–221. Також: *Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч.* / Упор. А.Мойсієнко, В.Чумак, С.Шевель. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. 2. С. 219–230.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 134–139.

Кротъ Д.Т. Приєднувальні члени в мові художніх творів. *Мовознавство*. 1971. № 3. С. 69–73.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 113–118.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1951. С. 69–73.

Марич С.М. Видільні речення як образний засіб. *Культура слова*. Вип. 27. Київ: Наукова думка, 1984. С. 76–77.

Марич С.М. Структурні і смислові особливості парцельованих речень. *Українське мовознавство*. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1988. Вип. 15. С. 75–77.

Плющ Н.П. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 1. С. 68–71.

Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. § 161, I, п. 4, § 162.

Шульжук К.Ф. Повні і неповні речення. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 6. С. 63–65.

Вправи і завдання

Завдання 1. Дати синтаксичну характеристику наведених речень, виписати головні і другорядні члени, визначити різновиди і способи вираження їх. Накреслити схеми зв'язків слів у реченнях.

Зразок 1

Спустошене французьке місто. Наступають німці. *В місті – голодні, налякані люди.* (Ю.Збанацький).

В місті – голодні, налякані люди (Ю.Збанацький) – речення просте, стверджувальне, двоскладне, поширене, неповне еліптичне (з випущеним присудком).

Головні члени речення:

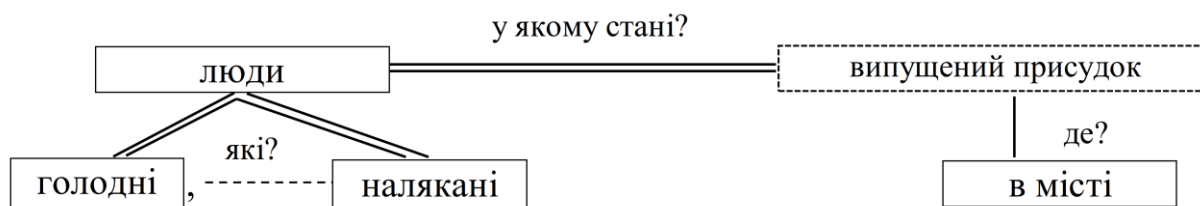
Люди – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва істот, має конкретне значення; множина, називний відмінок).

Другорядні (поширювальні) члени речення:

Голодні – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, множина, називний відмінок, повна стягнена форма).

Налякані – означення, узгоджене, виражене прикметником дієприкметникового походження (множина, називний відмінок).

В місті – обставина місця, виражена іменником *місті* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; середній рід, однина, місцевий відмінок, II відміна, тверда група) з прийменником *в*.

Зразок 2

А біля школи тим часом ще танці (О.Гончар) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, неповне еліптичне (з випущеним присудком).

Головні члени речення:

Танці – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, множина, називний відмінок, II відміна, м’яка група).

Другорядні (поширювальні) члени речення:

Біля школи – обставина місця, виражена іменником *школи* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, родовий відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *біля*.

Тим часом – обставина часу, виражена сполученням іменника (загальна назва, назва неістоти, має абстрактне значення; чоловічий рід, однина, орудний відмінок, II відміна, тверда група) із займенником (вказівний, чоловічий рід, однина, орудний відмінок).

Ще – обставина часу, виражена прислівником.

Зразок 3

По однім боці хвилювалося жито, а по другім – жовтіла глиняна круча з чубком червоних маків (М.Коцюбинський) – речення складне, сполучникове, складносурядне, двокомпонентне.

I компонент: *По однім боці хвилювалося жито* – речення просте, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне.

Головні члени речення:

Жито – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; середній рід, однина, називний відмінок, II відміна, тверда група).

Хвилювалося – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, зворотно-середнього стану, неперехідним, дійсного способу, минулого часу, середнього роду, однини.

Другорядні (поширювальні) члени речення:

По однім боці – обставина місця, виражена сполученням іменника *боці* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, місцевий відмінок, II відміна, тверда група) з прийменником *по* та числівника в значенні прикметника *однім* (чоловічий рід, однина, місцевий відмінок).

II компонент: *По другім – жовтіла глиняна круча з чубком червоних маків* – речення просте, стверджувальне, двоскладне, поширене, неповне контекстуальне (з випущеним компонентом обставини – *боці*).

Головні члени речення:

Круча – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, називний відмінок, I відміна, мішана група).

Жовтіла – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, активного стану, неперехідним, дійсного способу, минулого часу, жіночого роду, однини.

Другорядні (поширювальні) члени речення:

Глиняна – означення, узгоджене, виражене прикметником (відносний, жіночий рід, однина, називний відмінок, повна стягнена форма).

З чубком маків – означення, неузгоджене, виражене метафоричним словосполученням – іменником *маків* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; множина, родовий відмінок, II відміна, тверда група) та іменником *чубком* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, орудний відмінок, II відміна, тверда група) з прийменником *з*.

Червоних – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, множина, родовий відмінок).

Речення для аналізу

А

1. Вам цього не зрозуміти. Ви належите до щасливої половини народу, я – до нещасливої (*П.Загребельний*).
2. Садок вишневий коло хати (*Т.Шевченко*).
3. Мухи сідають на ранах, бджоли на квітах пахучих; добрий все бачить лиш добре, підлий лиш підле у других (*І.Франко*).
4. А скажіть, будь ласка, в Хабаровську можна ходити по вулицях? Безпечно? Чи є міліція?! – Є... А що? – Та я читала, що ще недавно тигри там гуляли по вулицях і крали людей, ба навіть коней. Чи правда? – Правда (*І.Багрянний*).
5. Чоловіки несли на плечах коси, жінки – граблі, вила, в бесагах хлюпотіло молоко (*І.Чендей*).
6. Писав я ці сонети восени. В подільському селі на Тернопіллі (*Д.Павличко*).
7. Ми – за сонце і за весни (*В.Сосюра*).
8. Нехай радіє правдонька, а кривда чеше ніс (*Л.Глібов*).

9. Я від недолі, а вона за мною (*М.Коцюбинський*).
10. В кінці дії буря й дощ (*М.Старицький*).
11. Отут з муштри виглядала. Отут розмовляла, а там... а там... сину, сину! – Та й не доказала (*Т.Шевченко*).
12. І кинув на стіл одіж, яка була на зловлених козаках. – У довгій балці на стежці лежала (*П.Панч*).
13. Припинити балачки! Дівчатам – наліво! Хлопцям – направо! (*О.Гончар*).
14. Облизався неборака та меншого в пузо – аж загуло (*Т.Шевченко*).
15. Помічники бувають різні. Одних бояться, інших поважають, ще іншим ідуть назустріч (*П.Загребельний*).
16. Бо тут треба було певної вже кваліфікації, а найголовніше – поважності (*Остан Вишня*).
17. Люди до неї – щоб то її по-своєму вітати (*Марко Вовчок*).
18. А які в нього троянди! І білі, і рожеві, і чорні, і густо-червоні, бордові. Великі-великі і пишні (*Остан Вишня*).
19. Дорога довга. Чагарі, долини. На небі палкому ніде ні хмаринки (*Леся Українка*).
20. А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток (*М.Коцюбинський*).

Б

1. Кожний схід сонця приносив працю, захід – відпочинок (*У.Самчук*).
2. Б'ють не слабших. Б'ють сильніших. Всі удари – від нездар. Б'є мізерія. І тупість. Заздрість. Жадібність. І страх (*П.Скунць*).
3. Парубок ні з місця (*Панас Мирний*).
4. Вона ні слова не сказала праву. Стоїть, мовчить. І дивиться. І все (*Л.Костенко*).
5. Лобода-син був Володимиром Зотовичем для цього кабінету, а для Зачіплянки він і досі Володька (*О.Гончар*).
6. Так мати мерщій до хазяїна мене, в село одне (*А.Тесленко*).
7. Марія клячить, шепче молитви... І зненацька... Цей кривий чернець... Гнат? Це Гнат? Зиркнув і подивився на неї... Не має часу. Одвернувся і: «Святого блаженного... Ісусе Христе...» (*У.Самчук*).
8. Скоріш мені коня! (*В.Сосюра*).
9. І знову втрачає іскру свідомості. Знову провалля і тьма (*В.Козаченко*).
10. Він платив нам за фунт міді 8 копійок, за фунт заліза – копійку, за фунт чавуну – півкопійки і копійку за три фунти жерсті (*В.Сосюра*).
11. На полотні моїм – все більший холод білої осені в безбарвнім колі (*О.Лятуринська*).
12. Ех! – вона за рогача і в контратаку (*О.Довженко*).
13. А він мене за руку, – пригорнув і поцілував (*Марко Вовчок*).
14. – Маріє, серденько, здорова? Вже? – Здорова. – Сьогодні я цілий день думав про тебе. – І я (*О.Довженко*).
15. Люди дякують дощеві, а подорожній лає (*Народна творчість*).
16. Угорі над нами – неба! неба! (*П.Тичина*).
17. За селом зупинив коня і деяку хвилину прислухався (*Гр.Тютюнник*).

18. Потім ландшафт ставав ще дивніший. Потім... (*І.Багряний*).
19. Од ранку до вечора робота та робота (*І.Нечуй-Левицький*).
20. Ти йому про діло, а він тобі про козу білу (*Народна творчість*).

Завдання 2. Указати неповні речення. Які члени речення у них випущені? Встановити тип неповного речення.

1. Що нам лишилось? Тільки спалах Дикого, шаленого бузку (*Д.Кремінь*).
2. Натовп вояків в захопленні (*У.Самчук*).
3. І в майбутньому суспільстві одні люди будуть приймати й сприймати одних поетів, інші – інших (*М.Рильський*).
4. Озеро ясним прозвали не випадково (*Ю.Збанацький*).
5. Навшпиньки підійшов вечір. Засвітив зорі, послав на травах тумани і, на вуста поклавши палець, – ліг (*П.Тичина*).
6. Нема речей непізнаних, а є лише досі ще не пізнані (*М.Рильський*).
7. Три явори посадила Сестра при долині... А дівчина заручена – Червону калину (*Т.Шевченко*).
8. Сигарети мінялися на все. За дві давали голку, за три – довгу нитку, за п'ять – четвертинку буханки (*М.Дочинець*).
9. Червоними озерами цвіли в лісосмузі маки. Синіли озерами біля них – сокирки. Або молоточки. Або собачі мордочки. Так їх по-різному називають (*М.Вінграновський*).
10. В одній кишені смеркає, а в другій світає (*Народна творчість*).
11. На покуті – кубло сіна. В кублі – кутя й узвар. Коло куті на лаві – діти: хлопчик та дівчинка. В хаті – самі. А вже вечоріло (*С.Васильченко*).
12. А лісу – ніякісінького. Не то що дикого, непролазного, розбійницького, а навіть поганенького гаю (*В.Винниченко*).
13. І навіщо ви ото Петра в науку? (*М.Нечай*).
14. А навколо вересень прозорий (*Л.Талалай*).
15. Чоловіки були озброєні хто чим: ножами й косами, дехто шаблею чи списом, довбнями чи просто окутими залізом палицями (*В.Шевчук*).
16. Але ще скорше віщують хмаровиння мудрі ворони – злітають на нижні гілки, глядають дашок і притулок од вітру... (*М.Дочинець*).
17. Яка важка у вічності хода (*Л.Костенко*).
18. Позитивна енергія побільшує коло приятелів, негативна – ворогів (*Л.Горлач*).
19. А довкола комбайна – жовта повінь пшениці (*В.Малець*).
20. Обтираючи рукавом губи од молока, дід дякував і скрушно мовив: – Вогню, небого Василю, варуйся!.. Вогонь – страшніший води... Після повені ще щось знайдеш, після вогню – сірий попіл... (*І.Чендей*).

Завдання 3. Прочитати діалог. Які типи неповних речень представлені у репліках (питаннях і відповідях)?

Я прислухаюсь. Щось заскрипіло і тихо десь плеснуло на Десні. Дивлюся – вогник: плоти пропливають. Чути людські голоси. Я тоді знов до батька:
– Тату!

- Що, синку?
- Що там за люди пливуть?
- То здалека. Орловські. Руські люди, з Росії пливуть.
- А ми хто? Ми хіба не руські?
- Ні, ми не руські.
- А які ж ми, тату? Хто ми?
- А хто там нас знає, – якимось журливо проказує мені батько. – Прості ми люди, синку... Хахли, ті, що хліб обробляють. Сказать би, мужики ми... Да... Ой-ой-ой... мужики, й квит. Колись козаки, кажуть, були, а зараз тільки званіє зосталось.
- А дід каже, що колись комарі були великі...
- Ото хіба що. На комарах він знається багато. Ціле життя чумакував по степах, то годував їх, та гроші потім по шинках пропивав. Страшно згадать, що було...
- А що ж, не було? – почувся раптом винуватий голос діда.
- А що ж, не було? Мовчали б уже, – сумно якимось одповів у темряву батько (О.Довженко).

Завдання 4. Прочитати тексти. Визначити неповні і приєднувальні речення.

1. Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь в полоні у сумного і весь в той же час з якоюсь внутрішньою високою культурою думок і почуттів.

Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив! Як вправно робив, який був дужий і чистий. Тіло біле, без єдиної точки, волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі. Як гарно ложку ніс до рота, підтримуючи знизу скоринкою хліба, щоб не пократать рядно над самою Десною на траві. Жарт любив, точене, влучне слово. Такт розумів і шанобливість. Зневажав начальство і царя (О.Довженко).

2. Я стою на високому щаблі, і мої роки дають мені можливість із неприступної гори оглядати місцевість. Без захоплення дрібницями. Без гніву. Без жалості. Без страху. Без особливих переживань і ненавиді. В холодній старечій любові до найпрекраснішого (о, повірте мені!), що я знав у світі, – до життя (Ю.Яновський).

3. Мене приваблював порт. У його порожнечі й пустельному вигляді я бачив мовчазне змагання двох світів. Нас і не нас (Ю.Яновський).

4. Романтичні замки будуємо з диму. І димом розвіюємось (І.Драч).

5. Дзигарі в столовій пробрили другу. Голосно. Різко (М.Коцюбинський).

6. Порадюк сам не свій. Ходить по галявині. Обійшов яругу і лісок, далі вже – цілу околицю. А з шкури кабанчика ніде й сліду (І.Чендей).

7. Вони до нас на посиденьки ходили. Карпо і Марфа. Щовечора (Г.Тютюнник).

8. І стане вірш підковою і горном, І воском, і гартованим мечем. Для милої – цілунком неповторним, Для материнських рук – твердим плечем (М.Руденко).

9. А я не спала. І на тлі вікна слова писала. Про любов і мужність, Про матір і важкий на гілці плід... (І.Світличний).

10. Крізь листя дерев і контури хат виднілися далекі обриси поля. Зеленого, соковитого (Ю.Смолич).

11. І ми сунемо до дверей. Беззахисні, насторожені, заінтриговані, зацікавлені та вмотивовані (Люко Дашвар).

12. Сходи. Раз. Два. Три... Ліньки. Мушу йти в цю кав'ярню. Не хочу, але мушу. Шукаю художників. З самісінького ранку шукаю. Брак грошей. Теж тотальний. Маю кілька хороших ідей. Для художників. Гроші для мене. Та вони, певно, не здогадуються, що я їх шукаю.

Заходжу в кав'ярню. Пусто. Чому тут пусто? Стільки вільного місця... Звично сідаю за свій столик. Чекаю художників і не маю, чим зайнятися. Майже нікого немає.

Чай. З лимоном. Байдуже. Беру чай, щоб змінити звичку пити каву. Сиджу. Опустила голову. Мені не обов'язково її піднімати. Маю добрий слух. І знаю кроки тих, кого чекаю (Л.Демська).

Завдання 5. Пояснити розділові знаки у поданих реченнях.

1. Де-не-де було видно косарів, гребіль, що йшли додому. Чоловіки несли на плечах коси, жінки – граблі, вила, в бесагах хлюпотіло молоко (І.Чендей).

2. «Я не Ганна, не наймичка, Я...» – Та й оніміла (Т.Шевченко).

3. Не кожде привикає до чужини. Котре привикне, а котре, то й... (Леся Українка).

4. Обіцяю, одначе, в найближчій вечірній розмові поговорити про наймолодших, юних своїх сучасників. Є в мене така тема... (М.Рильський).

5. Знаю це з багатьох прикладів та й із власної своєї гіркої практики... (М.Рильський).

6. Пізно я повертався додому. Приходив обвіяний духом полів, свіжий, як дика квітка (М.Коцюбинський).

7. Собакам душно. Лягли на межі, як три копиці вовни, звисили з ротів язики і носять боками з коротким свистом (М.Коцюбинський).

8. З вулиць, з безладної груди каміння випливали чорні постаті і нечутно ступали на гарячій землі. Купками й поодиноці (М.Коцюбинський).

9. Версаль... Женева... Вашингтон (В.Еллан).

10. Ну що ж це я роблю? Мені треба писати про човен, а я забув і пишу про хмари. Про старий отой човен у клуні в засторонку, про човничок отой... (О.Довженко).

11. Вони реготали, мов діти. Вона – тонко і дзвінко, як молода дівчина. Він – грубше, передчасним баском двадцятилітнього парубка (М.Коцюбинський).

12. Другий батальйон ішов вліво у гори, третій – вправо у гори (О. Гончар).

13. Пісню тоді заміняє войовничий крик, вільнодумство – сліпа покора, волелюбність – поштивість і страх, доброту – жорстокість (Р.Іванчук).

14. Йдем крок у крок. Плiч-о-плiч. Як один (*Л.Дмитерко*).
15. Якi в нього очi! Великi, чорнi, безмежно добрi. I повнi нерозраднi туги (*С.Олійник*).
16. Була тодi ще дiвкою Десна, а я – здивованим маленьким хлопчиком iз широко розкритими зеленими очима (*О.Довженко*).
17. У бригадира форма була чорна, в начальника поїзда – сiра (*П.Загребельний*).
18. Вранцi я напивався води на цiлий день – i – бiгом – по Червоноармiйськiй на Хрещатик у майбутнi рiднi пенати (*М.Вiнграновський*).
19. Здалась тодi б ти гадинi, Тепер – москалевi... Доню моя, доню моя, Цвiте мiй рожевий! (*Т.Шевченко*).
20. Якого ж ти роду-племени? Як звати? Мене – Кирилом (*Ю.Мушкетик*).

Завдання 6. Визначити, якi з речень – двоскладнi неповнi, а якi – односкладнi номiнатиивнi.

1. Зала першого в Республiцi оперного театру вся в червоному оксамитi (*Ю.Яновський*).
2. Від самого досвiта в ловецькiм таборi великий рух i тривожне доживання (*І.Франко*).
3. Ось я вже й на порозi рiдного дому (*О.Гончар*).
4. На селi глибокий спокiй (*У.Самчук*).
5. Опинившись бiля моря, починаеш вiдчувати нудьгу (*Ю.Яновський*).
6. А в небi така блакить! (*Л.Талалай*).
7. Iз садовини на першому мiсцi яблука, черешнi й сливи (*М.Дочинець*).
8. Хвален i славен наш народ у своїй минувшинi (*М.Рильський*).
9. Над широкиим Днiпром у промiннi блакить i висока i тиха могила (*В.Сосюра*).
10. Собор усе ще мов на долонi (*О.Гончар*).
11. Для нього, для Баглая-молодшого, тут епiцентр життя (*О.Гончар*).
12. Ось вечiр знов. Заплющує повiки Безсилий день. I знову, знову сам (*Є.Маланюк*).
13. Бiля поваленої сосни – попiл од багаття (*В.Малець*).
14. Що неба, що степiв! (*Л.Костенко*).
15. Серце часто з розумом не в згодi (*Т.Коломiєць*).
16. Яка все-таки невивiднiсть мiж зовнiшнiстю й справжньою суттю людини (*П.Загребельний*).
17. Ми вже як тiни на своїй землi (*Л.Костенко*).
18. А ще в моєму спожитку весь час гранати, сир, червоне вино, буряки, горiхи (*М.Дочинець*).
19. – Що любиш ти найбільшою любов'ю? – Сонце, небо, далi i тополi (*В.Сосюра*).
20. Велика зала повна народу... (*Х.Алчевська*).

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Поняття ускладнення в структурі простого речення.
2. Однорідні члени як структурний і смисловий компонент простого ускладненого речення.
3. Засоби вираження однорідності.
4. Однорідні й неоднорідні означення.
5. Узагальнювальні слова при однорідних членах речення.
6. Форми присудка при однорідних підметах.
7. Пунктуація у реченнях з однорідними членами.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 125–129.

Вихованець, Синтаксис. С. 132–133; 142–143.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 190–203.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 306–319.

СУЛМ, Морфологія. Синтаксис. С. 265–270.

СУЛМ, Синтаксис. С. 465–467.

Шульжук, Синтаксис. С. 152–160.

Енциклопедія УМ: статті «Двокрапка», «Кома», «Однорідні члени речення», «Сполучник», «Тире», «Ускладнене просте речення».

Додаткова

Бондаревська О.Д., Жигилій Н.В. Однорідні і неоднорідні прикладки. Українська мова і література в школі. 1981. № 12. С. 53–55.

Будько М.В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві. Мовознавство. 1991. № 3. С. 63–68.

Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура простого ускладненого речення. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наукова думка, 1992. С. 44–48.

Війтик О.М. Однорідні і неоднорідні означення. Українська мова і література в школі. 1973. № 3. С. 58–62.

Війтик О.М. Узагальнюючі слова при однорідних членах речення. Українська мова і література в школі. 1973. № 11. С. 78–80.

Дудик П.С. Просте ускладнене речення. Вінниця: ВДПУ, 2002. 336 с.

Кадомцева Л.О. Граматичні форми ускладнення структури простого речення. Українська мова і література в школі. 1988. № 2. С. 29–33.

Кадомцева Л.О. Функціональні різновиди речень з однорідними присудками. Мовознавство. 1987. № 3. С. 17–21.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 90–110.

Кононенко В.І. Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 1. С. 22–27.

Кордун Н.П. Стилiстичні особливості речень з однорідними членами. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 3. С. 54–60.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 126–141.

Кульбабська О.В. Граматичний обсяг терміна «Просте ускладнене речення». *Наукові записки державного Бердянського педагогічного університету*. 2014. Вип. 6. С. 156–164. Режим доступу: [file:///C:/Users/Hp/Downloads/nzbdpufn_2014_4_22%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Hp/Downloads/nzbdpufn_2014_4_22%20(1).pdf)

Кульбабська О.В. Просте ускладнене речення в контексті лінгвістичного знання. *Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упор. А.Мойсієнко, В.Чумак, С.Шевель*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. 1. С. 296–310.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1951. С. 114–124.

Кучеренко І.К. Речення з кількома присудками. *Мовознавство*. 1975. № 5. С. 56–66.

Лобода В.В. Однорідність у простому реченні. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 186–201.

Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006. С. 32–52.

Мойсієнко А.К. Типологія ускладнення в простому реченні. *Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упор. А.Мойсієнко, В.Чумак, С.Шевель*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. 2. С. 236–247.

Слинько І.І. Речення з однорідними членами. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 12. С. 58–66.

Тоцька Н.І. Розділові знаки при однорідних членах речення. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 11. С. 75–82.

Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. § 158, I, п. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; § 159, I; § 160, I; § 161, I, п. 5.

Шульжук К.Ф. Вивчення ускладнених речень. *Українська мова і література в школі*. 1978. № 6. С. 50–58.

Шульжук К.Ф. Формування ускладненого речення в новій українській літературній мові. *Мовознавство*. 1977. № 4. С. 30–37.

Вправи і завдання

Завдання для самостійної роботи

Законспектувати статтю: Кучеренко І.К. Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 29–37.

Завдання 1. Дати повний синтаксично-морфологічний аналіз поданих речень.

Порядок повного синтаксичного аналізу простого ускладненого речення

1. Записати речення.
2. Визначити граматичну основу. З'ясувати тип речення за будовою (просте, складне).
3. Дати загальну характеристику простого речення:
 - 3.1. Речення просте.
 - 3.2. Тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне, бажальне).
 - 3.3. Тип речення за інтонацією, або за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
 - 3.4. Тип речення за модальністю (стверджувальне, заперечне: загальнозаперечне, частковозаперечне).
 - 3.5. Тип речення за складом головних членів (двоскладне, односкладне: означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне, генітивне).
 - 3.6. Тип речення за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення (непоширене, поширене).
 - 3.7. Тип речення за наявністю чи відсутністю усіх граматично необхідних (обов'язкових) членів речення (повне, неповне).
 - 3.8. Тип речення за наявністю чи відсутністю різних способів ускладнення (неускладнене, ускладнене). Ускладнене: однорідними членами речення; звертаннями; відокремленими членами речення (відокремленими означеннями, відокремленими прикладками, відокремленими додатками, відокремленими обставинами, відокремленими уточнювальними членами), вставними і вставленими компонентами.

Зразок:

Гриби-сироїжки з терпким молочком, ожина і черешні, дикі груші-давячки, горішки бука і ліщини, ягоди шипшини і чорного терну, калини і глоду – все, все тут рясніло, радувало, милувало красою (І.Чендей) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними підметами, присудками і неузгодженими означеннями.

Головні члени:

Гриби – уточнювальний член до підмета *все*, виражений іменником (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, називний відмінок, II відміна, тверда група).

Ожина – уточнювальний член до підмета *все*, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; однина, називний відмінок, I відміна, тверда група).

Черешні – уточнювальний член до підмета *все*, виражений іменником (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, називний відмінок, I відміна, м'яка група).

Груші – уточнювальний член до підмета *все*, виражений іменником (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, називний відмінок, I відміна, мішана група).

Горішки – уточнювальний член до підмета *все*, виражений іменником (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, називний відмінок, II відміна, тверда група).

Ягоди – уточнювальний член до підмета *все*, виражений іменником (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, називний відмінок, I відміна, тверда група).

Все – підмет, простий, виражений займенником (означальний, однина, середній рід, називний відмінок).

Рясніло – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, неперехідним, активного стану, дійсного способу, минулого часу, середнього роду, однина.

Радувало – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, перехідним, активного стану, дійсного способу, минулого часу, середнього роду, однина.

Милувало – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, перехідним, активного стану, дійсного способу, минулого часу, середнього роду, однина.

Другорядні (поширювальні) члени:

Сирійжки – прикладка, непоширена, постпозитивна, виражена іменником (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, називний відмінок, I відміна, тверда група).

З терпким молочком – означення, неузгоджене, виражене сполученням іменника *молочком* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; середній рід, однина, орудний відмінок, II відміна, тверда група) з прийменником *з* та прикметником *терпким* (якісний, середній рід, тверда група, однина, орудний відмінок).

Дикі – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, тверда група, повна стягнена форма, множина, називний відмінок).

Давлячки – прикладка, непоширена, постпозитивна, виражена іменником (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, називний відмінок, I відміна, тверда група).

Бука – означення, неузгоджене, виражене іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, родовий відмінок, II відміна, тверда група).

Ліщини – означення, неузгоджене, виражене іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, родовий відмінок, I відміна, тверда група).

Шипшини – означення, неузгоджене, виражене іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, родовий відмінок, I відміна, тверда група).

Терну – означення, неузгоджене, виражене іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, родовий відмінок, II відміна, тверда група).

Чорного – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, чоловічий рід, тверда група, однина, родовий відмінок).

Калини – означення, неузгоджене, виражене іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, родовий відмінок, I відміна, тверда група).

Глоду – означення, неузгоджене, виражене іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, родовий відмінок, II відміна, тверда група).

Красою – додаток, непрямий, безприйменниковий, придієслівний, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, орудний відмінок, I відміна, тверда група).

Речення для аналізу

А

1. Після поводи в Озерах розвелася сила-силенна жаб, мишви, пацюччя й гадів (П.Загребельний).

2. І на їх черству душу часом повіває своїм духом поезія чи з синього неба, чи з синього моря, чи з зеленого лісу, чи з мелодії музики (І.Нечуй-Левицький).

3. Кликав він [лебідь] проснутись, розгорнути крила, Полетіти небом в золоті краї... (Олександр Олесь).

4. Життя – не прогулянка, не забава, а важка праця (І.Цюпа).

5. Між городиною в Бондарихи жартовлива рука бризнула квітами: королевий цвіт, кручені паничі, чорнобривці, майори, нечесані панни, царська борідка (С.Васильченко).

6. Не жалів мені хан Ні вина, ні кумису, ні меду (Л.Костенко).

7. Біло, бузково, чорнильно й блідорожево цвіли картоплі по городах (В.Яворівський).

8. І кукурікання, і квокання, і кудкудакання, і пищання курчат здавалося криком соняшного світла (Т.Осьмачка).

9. Все: від гудзика до гармати, артистів, лиману, чобіт, вертольотів, контейнерних габаритів, часу і простору – все займало його (М.Вінграновський).

10. Кожен кущик, горбок, долина, кожна стежечка – все це було йому знайоме, промовляло до нього (М.Коцюбинський).

11. Я почав жити нереальним, вимріяним життям моїх улюблених героїв (Б.Антоненко-Давидович).

12. Директор, хоч і з усмішкою вислухав, проте згодився (О.Гончар).

13. І зелений садок, і маленька пасіка в садку під горою, і зелена діброва на горах, і розмова з Лавріном за пасікою – все ніби завітчало свекрову хату квітками (*І.Нечуй-Левицький*).
14. І цей увесь світ тріпоче – міниться в моїх очах, і віддаляє, та й віддаляє лебедів (*М.Стельмах*).
15. Навчити дітей вірити в людей, приготувати їх до життя – нелегка справа (*В.Сухомлинський*).
16. Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь – в дубовій, вербовій корі, в старих пеньках, у дуплах, в болотній воді, на поколупаних стінах (*О.Довженко*).
17. Та всі голоси: і зяблика, і вівсянки, і зеленушки, і навіть одуда – заглушувало кування зозулі (*О.Донченко*).
18. З-під білих кострубатих брів, з глибоких западин визирають добрі, а лукаві очі (*М.Коцюбинський*).
19. Треба давати собі (й читачеві) спочинок то в сміхові, то в розчуленості, то у втечі від своїх часів (*П.Загребельний*).
20. Прийшов приказ з волості рівняти шляхи, лагодити мости та насипать на багнах греблі (*І.Нечуй-Левицький*).

Б

1. На флангах не було не лише доріг, а навіть стежок (*О.Гончар*).
2. Молюся, знову уповаю, І знову сльози виливаю, І душу тяжкую мою Німим стінам передаю (*Т.Шевченко*).
3. Мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер (*О.Довженко*).
4. На величезних тарілях лежали гори хліба, та пирогів, та м'яса, та різної риби (*В.Шевчук*).
5. Жайворонок то підлітав вище й зникав у блакиті, то спускався й розсипав дзвоники над самою головою (*Ю.Яновський*).
6. Не лише дзвіночки, конвалії, сон-трава, плакун-зілля, болиголов, звіробій, ромашки – незчисленні лісові квіти висипали на галявину (*Б.Харчук*).
7. Літньої пори на дикого звіра ми полювали або на світанні, або в ранні сутінки (*М.Дочинець*).
8. Перед очима розгортався типовий для Угорщини хвилястий степовий ландшафт: вибалки, пагорби, рівнини і знову пасма горбів (*О.Гончар*).
9. Кирпатий, круглий, як картопля, ніс, коротке лице, чорні брови і блискучі, круглі, як терен, очі, гостре маленьке підборіддя – все в йому виявляло чоловіка швидкого, проворного, навіть хижого (*І.Нечуй-Левицький*).
10. Осталась вдовою, Та й не молодою, І з волами, І з возами, Й малою дочкою (*Т.Шевченко*).
11. Я давно спостеріг звичай хмар бавитися із землею, дражнити її гримасами (*М.Дочинець*).
12. На хутір налягає велика, повна суворості тиша (*У.Самчук*).
13. Слюсар поліз до себе в скриньку за інструментом, а витяг білий папірець (*П.Панч*).
14. В рівчаку піднявся кошмарний, повний непотрібної ненависті, страху, безпорадності гомін (*В.Винниченко*).

15. Ні розвага, ні просьба, ні грізба – ніщо не помагало (*М.Коцюбинський*).
16. Наліт був потужний, але короткий (*Ю.Мушкетик*).
17. Росте з землі душа, пшениця і спориш, Залізо й дерево, Стопчатів і Париж (*Д.Павличко*).
18. А з села то поодинці, то купками все підходять люди – чоловіки, діти, баби, навіть старі діди (*В.Винниченко*).
19. Спокій, тиша, достаток – ось що для людини треба (*О.Гончар*).
20. Перед музиками відчайдушно танцювали двійко циганчат: хлопчик і дівчинка (*О.Гончар*).

Завдання 2. Виписати речення в такій послідовності: з однорідними членами, з'єднаними єднальними, протиставними, розділовими, градаційними сполучниками.

1. Люблю не тишу, а політ (*Г.Чубач*). 2. Усього крок один між вірністю і зрадою (*Т.Кобаль*). 3. Військовий осавул стежить за життям не лише на самій Запорізькій Січі, а й на всіх її землях (*М.Вінграновський*). 4. Тяглися, мінилися погодою великі будні: то просвічувалися радістю, то нахмарювалися неспокоєм (*Ю.Мейгеш*). 5. Не черевики запам'яталися як взуття, а постолі (*І.Чендей*). 6. А з-під горбів шуміло і вирувало. Звідти вже чувся не лише лемент, лайки та крик, а й брязкіт шабель (*М.Вінграновський*). 7. Богдан, махнувши гатилом у повітрі, мало не випав із сідла, та, проскочивши ворога, рвучко розвернувся (*І.Білик*). 8. А під вікнами цвіли прегарні лотоси, і пахуча бакуля, і білі «квіти сміху» кетакі, і ще більші кандалі, і дивний манго з квітом, як кров червоним, і гарна карнікара (*О.Назарук*). 9. До самого порту я йшов не то тротуарами, не то вулицею просто (*Ю.Яновський*). 10. Долю народів творять не самі лиш економічні умови життя, а й мисль, ідея, духовність (*П.Загребельний*). 11. Хай сніг іде холодний та лапятий, Засипле поле і на гай спаде, Нехай стежки закидає круг хати І білу тишу в хату приведе! (*М.Рильський*). 12. Похилені верби і верболози нанизують росисті намиста і не то плачуть, не то радіють (*У.Самчук*). 13. Школи на Січі були в пошані. Учні Січі у святкові дні читали козакам вірші, співали, колядували, грали у веселих інтермедіях (*О.Гончар*). 14. І сниться їй нова весна, І трави, й квіти, Розкішна пісня голосна І звук трембіти (*Зореслав*). 15. Довга, блискуча річка, оточена зеленими вербами плавнів та оздоблена тими білими вітрилами, а до того ще й помережана червоними козацькими жупанами, була напрочуд хороша й брала в себе хлопцеві очі (*А.Кащенко*). 16. Хмельницький був не тільки великий гетьман, а й великий поет. Може, добра половина дум про його часи – це його власні (*П.Загребельний*). 17. Та Северин тягнувсь до волі, до коней, до стрільб, до зброї, а особливо до гармат (*М.Вінграновський*). 18. Талановитість людини виявляється навіть зовні: у ході, в жестах, в інтонації голосу, у виразі обличчя. І в умінні вибирати близьких собі людей теж (*П.Загребельний*).

Завдання 3. У поданих реченнях підкресліть однорідні члени речення. Визначте засоби поєднання однорідних членів речення. Поясніть розділові знаки.

1. Рибалки тим часом вивантажують решту риби, розвішують на пакіллях мокрі сітки (*О.Гончар*).
2. Дорога з Прилук на Суми лісиста, з горбами, долинами, озерами й байраками (*Г.Пономаренко*).
3. Чорнобиль та м'ята, барвінок та рута, калина, верба над водою, вишневий садок над ставочком, солом'яні стріхи та чорна пухка рілья – все сниться щоночі шпакові (*Дніпрова Чайка*).
4. Одна з найвизначальніших ознак справжнього таланту – це здатність до саморозвитку, невгамовна внутрішня потреба не зупинятися, не обмежуватися знайденим і досягнутим, уміти заглиблюватися більше й більше в художнє пізнання світу (*П.Загребельний*).
5. В сухім гарячій повітрі незабаром запахло сушеною травою, м'ятою, диким укропом, дерев'ям і тисячами гостро-солодких запахів зілля (*М.Івченко*).
6. Надходив весняний, запашний вечір напередодні храмового свята (*С.Васильченко*).
7. Ні про віщу душа не згадає, не затужить уже ні за чим (*Д.Загул*).
8. Ні спека дня, ні бурі, ні морози – не вб'є ніщо любов мою живу (*В.Сосюра*).
9. В їдальні коло дверей – натовп: діти, завідувача, якась чужа людина в окулярах – чоловік (*С.Васильченко*).
10. Село таки розрослося, краями своїми моститься на заліснених схилах (*Ю.Станинець*).
11. Справіку степи наші приваблювали просторами, родючістю, солодким плодом і солодкою водою (*П.Загребельний*).
12. Ось настала безсніжна, з лютими морозами зима (*Б.Харчук*).
13. Шаленство мріянь, захвати незнанням, бажання таємниць, віра в одкровення – все це згодом гине від зіткнень із холодною тверезістю розуму (*П.Загребельний*).
14. Але більшість їла що попало: огірки, яблука, груші, сливи, хліб (*О.Довженко*).
15. Вже вчувався йому святковий гомін слов'янської столиці, плескіт переможних знамен, музика, і сонце, і квіти на майданах (*О.Гончар*).
16. Перед ним на невеликому столикові лежав розгорнутий фоліант, старий та пожовклий, переплетений в шкуратяні товсті палітурки з застіжками (*І.Нечуй-Левицький*).
17. Квасоля в моїх земляків на столі щонайменше двічі на тиждень: або з капустою, або підбита вершками з мукою, або товчена з цибулею (*М.Дочинець*).
18. Пан дяк злякано дивився то на веслярів, то на стерничого, то вперед, на цю страшну воду (*Д.Мордовець*).
19. Настала тиха, місячним світлом пронизана ніч і привела з собою такий самий мирний, теплий осінній поранок (*О.Кобилянська*).

20. Але ж зірки миготять скрізь: і високо вгорі між деревами й навіть зовсім низько – між кущами (*Б. Антоненко-Давидович*).

Завдання 4. Записати текст. Визначити однорідні члени речення, засоби поєднання, синтаксичну функцію і морфологічне вираження.

I. Отак живе собі село мало не споконвіку, притулившись десь попід горою край тихої затоки, працює, плодиться, оре-сіє, годує хлібом світ, співає, сміється, плаче, помирає – тихо, немовби в озері. Зате вже як скоїться щось, то вже таке, що й не вигадеш, і в сні не виспить, і ніде в світі не натрапиш, і не збагнеш відразу – що воно, звідки, чому й до чого. Довго потім гудуть – не вгавають балачки очевидців, спогади свідків, перекази старих брехунів, і вже не добрать тоді – так воно було чи не так і чи було справді, чи тільки примарилось Архипові Білоконю (*Г. Тютюнник*).

II. Вчилися ми в Коцюбинського любити і цінувати українську народну пісню, фольклор, думи і мудрість народну. Народ наш – найталановитіший, найдотепніший мовотворець і піснетворець. Ми ж, його співці і піснярі, чуйно прислухаємося до свого народу, до чудесної мови його працелюбних дочок і синів та, вловивши якоесь щонайвлучніше слово, швиденько, як найбільшу нашу радість, як справжнє відкриття, дбайливо вставляємо та приладжуємо у свій твір (*П. Тичина*).

III. Ранок, сірий, холодний, мартовський ранок. Хмари темним, густим димом нависли над селом і незграбними величезними клубками низько повзуть кудись далеко-далеко. Січе пронизуватий, тонкий дощик і сріблястим порошком покриває і хати, і землю, і жовто-зелену травичку, що з'явилася з-під снігу.

В кінці вигону села, на самій дорозі, стоїть велика валка селян і чогось чекає. Худі, бліді лица їх похмурі і болісно-сердиті, очі дивляться кудись у поле за невеличкий лісок, де ховається шлях із села. А з села то поодинці, то купками все підходять люди – чоловіки, діти, баби, навіть старі діди (*В. Винниченко*).

IV. Темне озерце тихо дримало. В смерклій блакиті прочнулась зоря: мружачись, з дивом кругом розглядалась, поки в озерці себе не знайшла. Та й засміялась. Тихе озерце здригнуло-зітхнуло, зірці в одвіт осміхнулось само: геть по воді покотились кружала, зірку одбили тисячма гискр, зіроньку ніжно пестило-гойдало. Стишилось, чулості повнее вщерть, та й задивилося пильно в блакиту. Та й замовчало... В темному небі і в водянім лоні тихо зоріють дві зірки ясні. Тільки що глянув ранок весняний. В сивій росі спочиває комиш. Стелиться сивий туман пеленою. Вітер не будить дримаючих хвиль. Округ причаїлось, округ все слуха: слуха... чекає... бажає чогось... Тільки чого? Зрозуміти в несилі... Там, на човні і на березі, двоє – теж зацікавлені, не знати чого: скуті уста, опустилися руки, стрінутись поглядом сили нема... Сонце з-за обрію ярочервоне бризнуло владно промінням в блакить. Глянь,

заквітчалась блакита хмарками, округ усе зайнялося – ряхтить: в перлах комиш, діамантах травиця, легке весельце черпнуло води – ціла дуга самоцвітів добірних з дзюркотом ніжним на хвилю спада. Карії очі з сірими стрілись – ті ж самоцвіти в обох загорілись – двоє росинок, щастя краплинок. Нічка панує, гамує життя. Море зчорніло, влягається спати. Сонно з землі позіхає вітрець. Тільки в порту невгаває-клекоче, ясно вогнями горить метушня. Як їх багато, тих згуків та руху, тих різнобарвних вогнів! (*Дніпрова Чайка*).

V. Осінь, увійшовши у свої права, повелась спочатку суворо, все чогось хмурилась, сльозилась, а потім пом'якшала. Очистилось небо від хмар, по густій блакиті вийшло гуляти золоте сонце. Воно не гріло по-літньому, але золотило дерева, вкриваючи кожен листочок такими витонченими сережками, що навряд чи й художник зміг би намалювати їх на папері. Соколинний бір тепер золотився, багрянів, палав холодним полум'ям, і кожен ранок готував все нові і нові візерунки, додавав гарячих фарб (*Ю.Збанацький*).

VI. Словники різного типу – загальні, двомовні, тлумачні, синонімічні, фразеологічні, термінологічні і т. ін. – потрібні і вчителям та учням, і журналістам, і письменникам та перекладачам, і вченим, і просто читачам. Потрібні буквально всім. Неможливо уявити собі культурну людину, яка б не мала потреби в словнику, ніколи не заглядала до нього, ніколи ним не користувалась (*М.Рильський*).

Завдання 5. У яких реченнях пропущені або неправильно розставлені розділові знаки при однорідних членах? Запишіть ці речення, вставивши потрібні розділові знаки або виправивши неправильно розставлені розділові знаки.

А

1. Чорні згорблені постаті різко вимальовувалися на тлі холодного грудневого неба (*В.Малик*).
2. Тужливим сповненим невідомого бажання гомоном і журбою-сумом заспівала ялина (*І.Чендей*).
3. На хутір налягає велика повна суворості тиша (*У.Самчук*).
4. Життя нове, принадне, чарівне, хороше блиснуло їм у всій своїй красі й потягло до перемоги (*Б.Антоненко-Давидович*).
5. В сонячній тиші безкрайнього степу сіявся дрібний срібний сніжок, білою наміткою покривав землю, чіплявся за лапятий сухий бур'ян (*В.Малик*).
6. Замерзла грудкувата дорога раптом круто повернула вниз (*В.Малик*).
7. На довгій, дубовій колоді під високим тином всілися рядочком діти (*І.Чендей*).
8. Не то пісня не то густий протяжний стогін виростає в хаті (*К.Гордієнко*).
9. Двір був великий, але добре удержаний, з високо підмурованим і на стовпах опертим ганком (*Н.Кобринська*).

10. Поряд з бочкою, на очеретяних матах, лежали купи в'яленої риби лящ, судак, окунь, крутобокий короп (*В.Малик*).
11. Чи десь зустріню, чи десь побачу я долю свою (*Г.Чупринка*).
12. Цілу зиму морози тисли, давили непокірну ріку. Вона стогнала, бушувала під корою, розмивала її і руйнувала, а тепер, набравшись сили, гнівно трощила і гнала геть крихку і податливу кригу (*Ю.Збанацький*).
13. Ціле море квітів розстелилось і праворуч, і ліворуч і прямо перед очима (*Д.Мордовець*).
14. По грузькому берегу, між зелено-голубого листя рогозу чорніли ямки чи то кінських, чи то лосиних слідів (*В.Малець*).
15. Ні бідкування, ні наука не змогли вбити виробленої під тихими вербами села доброзичливості (*В.Підмогильний*).
16. Бліднуть, гаснуть золоті візерунки на посірілому небозводі (*Дніпрова Чайка*).
17. Труд, непохитність і вміння – все по плечу молодим (*П.Усенко*).
18. Учить дітей бачити мислити відкривати й дивуватися (*В.Сухомлинський*).
19. Ані при хатньому багатті привітному Ні на землі, ні в пеклі ні в раю Він не забув своєї Беатріче (*Леся Українка*).
20. Лінощі і народжуються і викорчовуються насамперед у сім'ї (*В.Сухомлинський*).

Б

1. Лози, кручі, висип, ліс все блищить і сяє на сонці (*О.Довженко*).
2. Словом промовляють до тебе народ, історія, культура, честь, гідність, майбуття (*П.Загребельний*).
3. Вкупі все: надії, розпач, хіть життя і смерть видима, і тріумфи і зневага – все злилося там до купи і в палкому пориванні келих вщерть переповняє (*Дніпрова Чайка*).
4. Так за розмовами вони вступили в тихе, лунке сповнене таємничого мовчання царство музею (*В.Близнець*).
5. Може, вперше Борис Отава відчув потрібність свого фаху не лише для окремих аматорів старовини а для всіх (*П.Загребельний*).
6. Посередині села стоїть просторий критий зеленою бляхою будинок (*У.Самчук*).
7. Господиня подала на вечерю бринзи, викинула на стіл гарячий круг мамалиги і покраяла його ниткою (*О.Гончар*).
8. Два інстинкти притаманні людині від народження страх перед падінням і перед занадто голосними звуками (*П.Загребельний*).
9. Батьківський садок. Батьківські руки, батьківський піт – у всьому: і в отих схилястих рясних вишнях, і в невисоких міцностовбурних яблунях, і в товстих, покручених, потрісканих коренях виноградних ліз, сірих, як київська земля, нестомних у своєму щорічному проростанні, як нові весни (*П.Загребельний*).
10. Щастя не визнає тривалості. У нього інші виміри, або велике, або ніяке. День, година, мить: і на все життя! (*П.Загребельний*).
11. Ніч здає. З нею разом здають й болі, та муки безсоння (*Дніпрова Чайка*).

12. Серед буденних, сірих днів, Серед картин журби і горя Мені приснився тихий край, І шум співаючого моря (*Х.Алчевська*).
13. Повертала до людей випити води, пересидіти дощ чи сонце просто перевести дух – і знову нанизувала дорогу (*М.Матіос*).
14. Сухі заготовлені від літа дрова стали у пригоді (*Л.Горлач*).
15. А буря колисала світ на своїй дикій гойдалці, без впину, без стриму (*К.Гриневичева*).
16. Маленька ледве помітна хмарка зачепилася за найкоротшу вершину, окуталася сріблом, задивилася на обрій... (*Х.Алчевська*).
17. Все з'їдає робота, вічна зайнятість, вічний поквап (*П.Загребельний*).
18. Хата оглушливо застогнала, зітхнула, і враз перетворилася на купину побитого шашелем дерева, пересохлої глини та старих, солом'яних вальків (*В.Яворівський*).
19. Та, на щастя, Я чую і землю і квітку І траву і дерева... То я проростаю (*М.Сингаївський*).
20. Говорила моя бесідниця швидко дзвінким сопрано перебиваючи себе раз у раз (*Леся Українка*).

В

1. «Садок вишневий» зняв цілу хвилю захвату-здивування, як за сам голос, так і за ту просту і милу, всім рідну картину (*Дніпрова Чайка*).
2. І тут сірі, непримітні птахи раптом, потрапивши в кольоропад, почали розцвітати в небесах (*Д.Кешеля*).
3. Майже триста літ прожив чорний ворон на білому світі а такої мокрої осені не пам'ятав (*В.Шкляр*).
4. Дощило скрізь – і над Холодним Яром, і над Ірдинськими болотами, і над Лебединським лісом (*В.Шкляр*).
5. Пахло збіжжям, кінським потом, дорожньою пилюкою; полями (*М.Томчаний*).
6. На столі «черствіла» недоїдена вечеря – шмат житньої хлібини, порізане сало, квашена капуста, і три пироги (*В.Шкляр*).
7. А натомість весь світ помолодів і зацвів рясним, багатим квітом інею (*Д.Кешеля*).
8. В правому куті зали на ворсистому червоному килимі під малиновим балдахіном сидів суворий, з м'язистим обличчям чоловік (*Р.Іваничук*).
9. Менші і більші кучерики, кружечки і гачечки, хвостики і шпильки, крапочки і цвяшки – все-все з білого аркуша тепер неначе пострибувало, потанцьовувало, крутилося метелицею, насправді дражнило й похихикувало з самого ревізора (*І.Чендей*).
10. Не тільки зброя, ох, не тільки зброя а в козаків і музика була (*О.Пахльовська*).
11. Молодий шведський король ні страху, ні відчуття жорстокої реальності не відав (*Р.Іваничук*).
12. В душі кожного стрільця щось бунтувалося проти цієї нової, непотрібної нікому війни (*В.Бобинський*).

13. А кривдити – він не кривдив ніколи не то свою дитину, але й чужого не кривдив (*Ю.Станинець*).
14. Темний степ відразу ж дихнув чимось чужим і ворожим, якоюсь темною, причасною настороженістю (*М.Вінграновський*).
15. Настала тиха місячним світлом пронизана ніч і привела з собою такий самий мирний, теплий осінній поранок (*О.Кобилянська*).
16. Це був високий, міцний на вигляд чолов'яга років сорока (*В.Малик*).
17. Це все було просто до дрібниць: і я, і заспаний ранок, і сивий степ (*Г.Косинка*).
18. Я думаю, дерева живі. То вони хитаються, то хапаються за голову, то хилять гриви, як коні (*Л.Костенко*).
19. Ніщо нелюдське не чуже мені: Смагляві дні і ночі чорноброві, І сон гаїв, і гук новобудови, І перший промінь у твоїм вікні (*Б.Олійник*).
20. Я хочу жити у повноцінній країні, розмовляти повноцінною мовою і гарантувати це моїй дитині на майбутнє (*Л.Костенко*).

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ І ПРИКЛАДКИ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Визначення відокремлених членів речення.
2. Синтаксичні умови відокремлення другорядних членів.
3. Відокремлені означення.
4. Відокремлені прикладки.
5. Розділові знаки при відокремлених означеннях і прикладках.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 133–137.

Вихованець, Синтаксис. С. 112–113;

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 204–216.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 319–327; 335–363.

СУЛМ, Синтаксис. С. 483–494.

СУЛМ, Морфологія. Синтаксис. С. 255–256; 258–262.

Шульжук, Синтаксис. С. 160–164.

Енциклопедія УМ: статті «Відокремлені члени речення», «Відокремлення», «Кома», «Тире», «Ускладнене просте речення».

Додаткова

*Гнатюк Г.М. Синтаксичні функції дієприкметників у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1980. № 4. С. 18–27.*

*Дацюк І. Речення з відокремленими членами. *Дивослово*. 1995. № 3. С. 46–49.*

*Іващенко Д.П. Відокремлені означення. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 11. С. 59–61.*

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 75–84.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 141–156.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1951. С. 127–131.

*Кухарчук І.О. Відокремлення у структурі простого речення: теоретико-методичний аспект. *Інноваційна педагогіка: Науковий журнал*. Випуск 16. Т. 2. Одеса, 2019. С. 69–73. Режим доступу:*

http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/16/part_2/16-2_2019.pdf

Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006. С. 53–54; 61–70; 81–98.

Плющ М.Я. Прикладковий компонент у структурі простого ускладненого речення. Режим доступу: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24784/Pliushch.pdf?sequence=1>.

Слинько І.І. Речення із звертаннями, вставними словами, відокремленими членами. *Українська мова мова і література в школі*. 1980. № 2. С. 45–51.

Тесліцька Г.І. Структурно-семантична типологія напівпредикативних ад'єктивних компонентів у простому ускладненому реченні. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 23. Том 2. Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 64–67. Режим доступу: <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/index.php/23-2-2022>

Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. § 158, I, п. 13, п. 14; §161, I, п. 6 (а, б).

Вправи і завдання

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Дати повний синтаксично-морфологічний аналіз наведених речень.

Зразок 1

Душа, переповнена щастям, частенько буває німа (Дніпрова Чайка) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленим означенням.

Головні члени:

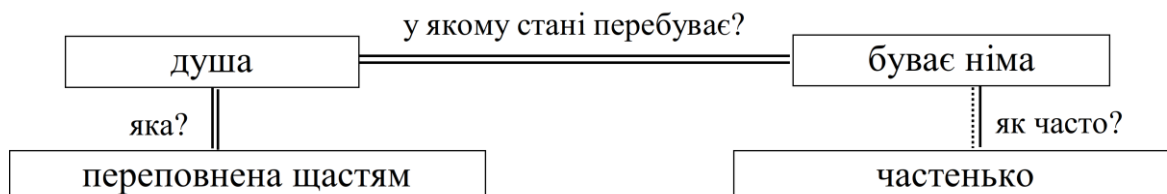
Душа – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має абстрактне значення; жіночий рід, однина, називний відмінок, I відміна, мішана група).

Буває німа – присудок, складений іменний, виражений дієслівною зв'язкою *буває* (дієслово недоконаного виду, неперехідне, активного стану, дійсного способу, теперішнього часу, 3 особи однини) та іменною частиною – прикметником *німа* (якісний, жіночий рід, однина, називний відмінок, повна стягнена форма).

Другорядні (поширювальні) члени:

Переповнена щастям – означення, узгоджене, поширене, постпозитивне, виражене дієприкметниковим зворотом.

Частенько – обставина часу, виражена означальним прислівником.

Зразок 2

Се новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину (І.Франко) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне,

двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленою поширеною прикладкою.

Головні члени:

Боярин – підмет, простий, виражений іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, називний відмінок, II відміна, тверда група).

Справляв – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, активного стану, перехідним, дійсного способу, минулого часу, чоловічий рід, однина.

Другорядні (поширювальні) члени:

Новий – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, чоловічий рід, однина, називний відмінок).

Тухольський – означення, узгоджене, виражене прикметником (відносний, чоловічий рід, однина, називний відмінок).

Тугар Вовк – прикладка, виражена складеною власною особовою назвою.

Лови – додаток, прямий, безприйменниковий, придієслівний, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; множина, знахідний відмінок).

Великі – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, множина, тверда група, знахідний відмінок, повна стягнена форма).

На звірину – додаток, непрямий, прийменниковий, приіменниковий, виражений іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, знахідний відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *на*.

Грубу – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, жіночий рід, однина, тверда група, знахідний відмінок, повна стягнена форма).

Речення для аналізу:

А

1. А росяна травиця покірно стелиться перед косарем, напоєна гірськими рясними дощами, викупана щедрим сонцем (*І.Чендей*).
2. Пешт, східну частину міста, уже було майже цілком очищено від ворога (*О.Гончар*).
3. І мені, малому, не раз довелось за титаря плакати (*Т.Шевченко*).
4. Ви бачили пектораль, викопану юним Мозолевським, найщасливішим з усіх українських археологів? (*П.Загребельний*).
5. Стояло небо, дивне і сумне (*Л.Костенко*).
6. Зовні це був звичайний жебрак, у зеленому обірваному плащі, в рудому, незвичайно потертому кашкеті (*М.Івченко*).
7. Наказ вони мали один – зняти монастирські дзвони (*В.Шкляр*).
8. Винуватці тої катастрофи – два хлопчики літ семи-восьми та п'ятиліток-дівчинка – наче не чули сердитого материного поклику (*М.Коцюбинський*).
9. Анна, панська наймичка, робітниця в покоях, марна й неначе бронзова статуя, стояла скромно в однім куті світлиці недалеко світла й дивилася

великими, зворушеними, німим горем переповненими очима нерухомо на одну пару (*О.Кобилянська*).

10. Котились низом ниви, стелились горбами, повні, свіжі, багаті, та все чужі (*М.Коцюбинський*).

11. Дезорганізований раптовістю нічної атаки, ворог не встиг учинити скільки-небудь сильного опору (*О.Гончар*).

12. Отакий-то мій Ярема, сирота багатий (*Т.Шевченко*).

13. Спокійний та тихий на вдачу, він не любив гурту (*І.Нечуй-Левицький*).

14. Через балконні двері в кімнату ллється вечірнє повітря, наповнене пахощами літнього саду (*М.Коцюбинський*).

15. Черешні крупні, жовтаво-білі, прозорі, запашні, прохолодні іще від ночі (*В.Земляк*).

16. У Цезаря, в одній з останніх книг Про Галлію, холодній і прозорій, є незабутнє місце (*О.Ольжич*).

17. Четвертій з черги дитині, Нелі, сповнився рочок (*І.Вільде*).

18. Ескортвані юрбою обшарпаної малечі, Брянський і Черниш неквапом підіймались вузькою кривою вуличкою вгору... (*О.Гончар*).

19. Всі ми носимо своє дитинство, заховане глибоко в душі (*П.Загребельний*).

20. Надзвичайно лагідної вдачі, людяна і тактовна в поведженні, вона ніколи не піддавалася впливам театральних інтриг і сама якось уміла їх оминати (*М.Вороний*).

Б

1. Не міг не викликати усмішку телеграфний ключ, схожий на жабеня (*П.Автомонов*).

2. Босий, без ременя, без пілотки, він здавався зараз якимсь особливо юним і вільним (*О.Гончар*).

3. Тільки один Варчук стояв біля вікна спокійний, зосереджений (*М.Стельмах*).

4. Заколисаний родинним щастям з любою дружиною, Семен забув на свої колишні турботи (*М.Коцюбинський*).

5. Вже смерком опам'ятався Семен і, розбитий, зневірений, подався додому (*М.Коцюбинський*).

6. У дверях стояв низенький натоптуваний чоловік, з лисиною на голові, з круглим, гладко виголеним лицем (*Панас Мирний*).

7. Пригнічений сніг міцно припав до землі, гладенький, покірний (*М.Коцюбинський*).

8. В кімнаті з двома розхитаними столами, повній різноголосого гомону і цигаркового диму, Олександр Пархоменко побачив Григора із Макарового Яру (*П.Панч*).

9. Ноги просувалися самі собою, важкі, задубілі, чужі (*В.Винниченко*).

10. На призьбі сиділа його мати, Маруся Джериха, вже немолода молодиця, бліда, з темними очима, з сухорлявим лицем (*І.Нечуй-Левицький*).

11. Безлюдне повітря, просте, піскувате й гаряче, нагадувало собою шматок південної пустелі (*О.Гончар*).

12. Вчитель Василь Мефодійович Крючко, з добрим теплим лицем і задушевним голосом, був особливим вчителем (*В.Сосюра*).
13. Йому, дорослому, загартованому в боях і поневіряннях, не вистачало душевної сили й рівноваги спокійно дивитися на ті радісні обличчя, в ті опромінені надією очі... (*І.Багряний*).
14. Семен, лихий та сердитий, швидко поспішався з майдану (*М.Коцюбинський*).
15. У маленьких очах відбивається світ – Гамірливий, гучний і великий, Буйна радість зелених віт, білі хмари і срібні ріки (*В.Симоненко*).
16. А першим був – бунтар і «Ізменник» – «малоросійський» гетьман на ймення Дем'ян Многогрішний (*І.Багряний*).
17. З саду лилась музика, мрійна, ніжна, ласкава (*В.Винниченко*).
18. Івашко йшов позад усіх, блідий, з насупленими бровами й тісно стуленими губами (*В.Винниченко*).
19. Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті святою думкою (*І.Франко*).
20. То напевне був ліс, дикий, непролазний, величезний (*В.Винниченко*).

В

1. Падав циганський дощ, іскристо-прозорий, як павутинка в краплях роси (*В.Дрозд*).
2. Підхоплений вітром, птах швидко знепримітнів у туманній похмурості океану, розтанув безслідно в розбурханих його бурунах (*О.Гончар*).
3. Мовчить мій цілий світ, загорнутий в лихі словесні целофани (*Л.Костенко*).
4. Місяць, закоханий в ніч чарівну, сяє, щасливий, і світить (*Олександр Олесь*).
5. Поле німує, знесилене літом (*М.Коцюбинський*).
6. На великому столі були порозкидані пилочки, напильники, рубанок, обценьки, бруски дерева і багато іншого приладдя, потрібного для будування моделі аероплана (*С.Васильченко*).
7. Труди, перелиті в добро і достаток, Лягли короваєм на щедрі столи (*М.Луків*).
8. Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою (*М.Коцюбинський*).
9. Весь мокрий, він лежав у високій пожовклій траві (*Ю.Збанацький*).
10. Зневажена й упосліджена, Кодима посеред того чи того села раптом провалювалася крізь землю й текла в північ під землею (*М.Вінграновський*).
11. Опанований цим страхом, Василь надумався пуститися на хитрощі (*Ф.Потушняк*).
12. По весні 1663 року двоє подорожніх, верхи на добрих конях, ізближались до Києва з Білогородського шляху (*П.Куліш*).
13. Блискучий дипломат, поліглот і військовий талант, міністр закордонних справ в уряді Богдана Хмельницького, Іван Остапович Виговський Гетьманом України став не відразу (*М.Вінграновський*).
14. Василь Іванович, панок середнього віку, червоненький, з круглим животом, потягнув цигарки й пустив хмару диму (*С.Васильченко*).

15. Молодший з апорожців був Іван Білан, син власника замовника (*А.Кащенко*).
16. У селі хати, з повибиваними вікнами і дверима навстіж, наче ждали когось (*О.Гончар*).
17. У бліндажі гвардії майора Воронцова, заваленому газетами, картами, книжками, стояла приємна свіжа прохолода (*О.Гончар*).
18. Ліс був повен сухого вітру й гострого запаху розімлілої на сонці живиці (*В.Малець*).
19. Так якась півтисяча захисників Белграда, відрізана від усього світу, полишена всім світом, мала боронитися від всемогутньої сили султанської (*П.Загребельний*).
20. Знайомі з наймолодших літ, ми мешкали разом (*О.Кобилянська*).

Завдання 2. Виписати речення з відокремленими прикладками. Схарактеризувати прикладки за схемою: поширена / непоширена; препозитивна / постпозитивна; відокремлена / невідокремлена. Пояснити причини відокремлення прикладок.

1. Для нього, для Баглая-молодшого, тут епіцентр життя (*О.Гончар*).
2. Старого шваба – лісника – зловили, прив'язали до дуба, погрожували вбити (*Ф.Потушняк*).
3. У горах моєму газді-аптекарю на правду легшало (*М.Дочинець*).
4. Мордований, обідраний скороминучими владами, отаманами і різними батьками, без гасу, без солі, без сірників, без взуття, в грубій полотняній одежі стояв той дядько на шляхах історії і болючими очима дивився тільки на землю (*М.Стельмах*).
5. І хотілось їй, старій, впасти до сина, і облили його власними сльозами, й приголубити його, як маленьку дитину (*М.Івченко*).
6. Начальник штабу, широкоплечий, уже в літах, капітан Железняков направив його з Петром Федоренком у третю батарею першого дивізіону (*М.Стельмах*).
7. Пішов степом, сіромаха, сльози утирає (*Т.Шевченко*).
8. Жовтіє кульбаба – цей найневибагливіший поселенець і весняний першоцвіт київських схилів (*П.Загребельний*).
9. Народе рідний, степова стихіє, Безхитрісна, довірлива душа! Чому тебе, святого гречкосія, Так часто Божа ласка полиша? (*М.Руденко*).
10. Та й у моєму селі мене якось ніколи не сприймали всерйоз як ученого чи там якогось директора, керівника, світило-пересвітило (*П.Загребельний*).
11. Ходить березень – вісник цвітіння і сплітає зірки у вінки (*П.Скунць*).
12. Напружений, незломно-гордий, Залізних імператор строф, –
Веду ці вірші, як когорти, В обличчя творчих катастроф (*Є.Маланюк*).
13. Поруч зі мною, пахкаючи сигаретою, сидів Леонід Георгійович, ще не старий чоловік (*І.Трач*).
14. В українській історії записався Мазепа як керманіч протимосковського зриву (*М.Андрусак*).
15. Закарпатська археологічна експедиція АН України прибула до місця свого призначення, у мальовничу місцевість Закарпаття – Невицьке,

дивовижний куточок сонця і садів (*І.Трач*).

16. При дворі молодий князь був частим гостем як секретар англійського амбасадора (*М.Лазорський*).

17. Росами-намистами занизилися високі трави й жита (*М.Івченко*).

18. Наші державні голови – українські князі – вже лише звалися українськими (*М.Вінграновський*).

19. Стояли і дивились... Проводжали експрес – мерехтливе чудо небаченого чи давно забутого світу... (*І.Багрянний*).

20. У підгір'ї потічок гомонить – незрівнянна музика води (*О.Гончар*).

Завдання 3. Списати речення, вставляючи, де треба, пропущені розділові знаки. Пояснити пунктуацію при відокремлених означеннях.

А

1. Благодатне літо гнуло додолу обважніле плодами гілля яблунь і груш (*О.Довженко*).

2. Прийшов ранок, похмурий, сірий, з косим холодним дощем (*Б.Грінченко*).

3. На лісовій галявині стояла вкрита очеретом хатина. Біля хатини притулився зроблений із хворосту і обмазаний глиною сарайчик (*О.Донченко*).

4. Ліворуч, удалині, сіріє могутня гора облямована чагарниками (*О.Гончар*).

5. Худий, кволий, хлопчик здавався спочатку зовсім легким (*В.Малець*).

6. Двір Мазепи, відгороджений неприступним од Сейму муром і глиняним валом од міста, став ураз із надійного захисту пасткою (*Р.Іваничук*).

7. Хор свіжих нагуляних за літо голосів співає бадьоро (*С.Васильченко*).

8. А пригадаймо міста і всі величаві споруди, замки на урвищах гір муровані хитро (*М.Зеров*).

9. Шлях орді перегородила вкрита торосистою кригою та приметена снігом широка ріка (*В.Малик*).

10. Шумить серпневий вітер, майже Херсонський, майже степовий (*Є.Маланюк*).

11. Ішла Марія, смиренна, скорена, зі зсутуленим сумлінням (*Р.Іваничук*).

12. Свіжі, бадьорі, ніби накачані за літо смоком, ще обвіяні духом пашні й сіна – вертались кияни до міста (*С.Васильченко*).

13. Неподалік стояв сухий ясен зі спаленою блискавкою вершиною (*М.Дочинець*).

14. На високому березі з обшитою каменем набережною стояло село, красиве, не зруйноване, мирне (*О.Гончар*).

15. А Максим довго ще стояв на місці, очарований, щасливий (*І.Франко*).

16. По обох боках на горбах, порослих кипарисами і кедрами, розкинувся чужий край: невеличкі густі села з мінаретними шпилями, форти, замки, башти, апельсинові гаї (*Р.Іваничук*).

17. Мене, школяра на той час вигонили з хати (*С.Васильченко*).

18. Галера з ясиром відібраним для султана, наближалася до Босфору (*Р.Іваничук*).

19. І йшли віки, одним ярмом закуті, Плекаючи каліку і раба (*Є.Маланюк*).

20. Димні хмарини, схожі на бабине літо, заткали були сонце на одну лише мить... (Г.Косинка).

Б

1. Зоддалік від курної дороги, від липких очей дюдських, під кучматим наростом скелі, оторочена поясом Ріки, мрійно лежала їх родова царина (М.Дочинець).

2. Довкола стелилися розкішні краєвиди: горби порослі гайками й поля повні житнього колосу (В.Шевчук).

3. Ми принишкли неподалік печери готові щомиті зірватися з місця (В.Шкляр).

4. Одного погожого недільного дня в селі побачили дивного чоловіка – в довгій чорній рясі, в чорному, подібному на горщик головному уборі, на грудях – великий трираменний срібний хрест (Ф.Потушняк).

5. Готовий до найгіршої несподіванки, пройшов Тиміш крізь одчинені ворота на ханське подвір'я і мало не закричав від нестримної зловтіхи (Р.Іваничук).

6. Хан був у поганому настрої, похмурий і сердитий (Р.Іваничук).

7. Ледве помітна в травах стежка починалась од моря і вела навпростець до рибальського висілка (М.Трублаїні)

8. І вдень і вночі перед очима чорнявії хлопчєнята, потомлені, поблідлі, привиджуються (Марко Вовчок).

9. Ніхто не знав, коли й де побудовано цю шхуну. Ще в громадянську війну якось прибило її до берега напівзатоплену, без людей, з обламаною щоглою, понівеченим бортом, без стерна (М.Трублаїні).

10. Оповитий розмаїто-жовтим серпанком осени садок задумливо конав (Г.Михайличенко).

11. Дівчатко, майже дитина, тихе, побожне, правдиве, чисте ягнятко, стоїть, тільки великими, ясними очицями кліпає. Відняло їй, мабуть, з переполоху мову (Н.Королева).

12. Колись гарячий і навіть говіркий, отаман з роками став замкнутим, мовчакуватим, навть грізним (Ю.Мушкетик).

13. В очицях світилась велика дитяча печаль, безнадійна, мовчазна (С.Васильченко).

14. Це, може, навіть і не вірші, а квіти, кинуті тобі (Л.Костенко).

15. Заходило гірське літо, прогріте, стигле (М.Дочинець).

16. Ніч, сувора, сторожка гірська ніч, віддавала свої чари прийдешнім дням (М.Дочинець).

17. Троянди сп'янілі від останніх вогнів осені, забули про прищеплену їм рукою садівника красу й укрились рожевим квітом щирої шипшини. (Н.Королева).

18. Звершалася субота – благодатна година передчуття вільного від роботи дня (М.Дочинець).

19. В кущах переплутаних ожиною, серед двох великих кошів з рослинами вимотувалась невелика на зріст, стара вже жінка (Н.Королева).

20. На автобусній зупинці, освітленій сірим світлом стояло двоє жінок (М.Вінграновський).

Завдання 4. Із кожної пари простих речень утворіть одне просте з відокремленням, зберігши той самий зміст.

А

1. Степ дихав пахощами росяних трав.
2. Він був оповитий тишею.

Б

1. Фермі належало кілька сотень рівнинних гектарів.
2. Всі вони були засіяні злаками й засаджені городиною, виноградом, банановими та помаранчевими деревами.

В

1. Наливайкове військо в'їжджало й заходило в табір.
2. Воно було очолене сорокою.

Г

1. Вишні стояли в білому цвіту.
2. Вони були обліплені бджолами.

Г

1. Між двома окопами росло високе бадилля петрових батогів.
2. Петрові батоги були обсипані синіми зірками.

Д

1. Вона була зігнута і бліда.
2. Вона його зустріла переляканим і сердитим поглядом.

Е

1. Тут-там дорогу перегороджували звалені дерева, валуни та піщані коси.
2. Валуни та піщані коси були вивернуті гірськими потоками.

Є

1. Це був його ліс.
2. Він посадив цей ліс перед війною на мертвім погорілиці.

Завдання для індивідуальної самостійної роботи

Запишіть речення з відокремленими означеннями, згрупувавши їх за пунктуаційними правилами, що регулюють відокремлення означень.

1. Людина-велетень – великий народолюбець і людинолюбець, незрівнянний поет і революціонер, полум'яний патріот свого поневоленого народу й Пророк його визволення, непримиренний і безкомпромісний борець за свободу уярмленої України – Т. Шевченко височіє над епохою нищості і стає раз по раз об'єктом фальсифікації та спекуляцій різних політичних і моральних пігмеїв (*І.Багряний*).
2. Дехто з письменників прибирає собі інше ім'я, так званий псевдонім (*В.Підмогильний*).

3. Яків Брус, на прізвисько Ява, за тридцять повоєнних літ обіймав навперемінно кілька посад: то бригадирував, то заступав голову колгоспу, то «брав у руки» ферму, то знову повертався до бригадирства (*Г.Тютюнник*).
4. Не розкидай без намислу по світі Думки, як скарби, повні дивини (*Д.Павличко*).
5. Море поблискує злою блакиттю, водяний пил б'є його білим крилом. Вигнулось, знялось крило угору і, пронизане сонцем, упало (*М.Коцюбинський*).
6. Проти сонця жовтіла суха трава – псюрка, ліниво пощипувана вівцями й ягнятами (*М.Матіос*).
7. Перший промінь сонця, теплий, ясний, у мою кімнату впав (*Б.Лепкий*).
8. Гасло про мову як вияв народної душі було надто романтичне у вік науки й технології (*Ю.Шерех*).
9. Цілий клубок думок, смутних і радісних, заворушився в моїй голові (*С.Васильченко*).
10. Починалося ще одне велике переселення людю, поріділого в нетривкі часи миру і в сповільнені часи воєн (*М.Матіос*).
11. Страшний вогонь стугонів над дзвіницею – криваво-червоний, язикатий, зловісний (*В.Шкляр*).
12. Ватаг їхній, чолов'яга богатырського зросту, повагом рушив до капітана, простягнув руку (*О.Гончар*).
13. На крило небокраю сіла хмара в червоній хустині і задумалась, тиха, над краєм землі (*М.Вінграновський*).
14. А мати, бліда, з затислими, побілілілими губами, нічого мені не відповіла і ходила по кімнатах, як чорна й гнівна судьба... (*В.Сосюра*).
15. Замулене часом чи спалене на єретичних вогнищах, заборонене, висміяне, зневажене й втрачене, знання лишилося хіба що у самій мові, – вона скоріше за все нагадує промовистий, символічний, напоєний грозою сон, забутий ще уві сні (*П.Гірник*).
16. Лечу за святою красою, Пісні переливні – ті діти чуття – Посію до сонця росю (*Д.Загуд*).
17. А далі, на виднокрузі, простяглись гори, руді, спалені сонцем, обвіяні вітром, сумні, мертві й безлюдні (*М.Коцюбинський*).
18. Свідками цієї нещадної боротьби за життєвий простір є й залишки народів, колись великих (*І. Білик*).
19. Є в Тихому океані, закинутий далеко від материків і великих островів, маленький кораловий атол Бікіні (*П.Загребельний*).
20. Чистенький, чепуренький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав (*В.Винниченко*).
21. Бо він, Шептало, кінь особливий, кінь білий, а коли й попав у це бригадне стовпище, то завдяки злому випадку, химерам долі (*В.Дрозд*).
22. Ми пішли з Колею за село і забрели на чужий баштан. Нам дуже подобалось блукати золотим лісом кукурудзи. Та якийсь страшний дядько, мабуть, хазяїн або його син – худий, високий, чорний і в золотому брилі – наскочив на нас і почав лаятись (*В.Сосюра*).
23. Ось Сьома Рота і також моя любов – дочка дякона (*В.Сосюра*).

24. Одну з таких «книг», можливо найкращу, найпромовистішу, пощастило розгорнути саме йому, Борисові Мозолевському, – талановитому поетові і вченому з Інституту археології Академії наук України (*Д.Степовик*).
25. Коли слова для тебе – грище, Звукосполучення нове, – Тебе народ, суддя найвищий, Марнописателем назве (*М.Рильський*).

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ І ДОДАТКАМИ. УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Відокремлені обставини.
2. Розділові знаки при відокремлених обставинах.
3. Питання про відокремлені додатки і розділові знаки при них.
4. Поняття про уточнювальні члени речення та їх співвідношення з відокремленими членами.
5. Відокремлення уточнювальних членів речення. Пунктуація у реченнях із уточнювальними членами.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 138–140.

Вихованець, Синтаксис. С. 239–241.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 216–223.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 327–335; 363–375.

СУЛМ, Морфологія. Синтаксис. С. 256–258; 262–264.

СУЛМ, Синтаксис. С. 494–504.

Шульжук, Синтаксис. С. 163–166.

Енциклопедія УМ: статті «Відокремлені члени речення», «Відокремлення», «Кома», «Ускладнене просте речення».

Додаткова

Арібжанова І. Уточнення як синтаксичне поняття. *Українське мовознавство*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. Вип. 42. С. 59–72.

Войнова О. Т. Відокремлені уточнюючі обставини. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 2. С. 66–69.

Дацюк І. Речення з відокремленими членами. *Дивослово*. 1995. № 3. С. 46–49.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 156–165.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1951. С. 127–131.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 84–90.

Кухарчук І.О. Відокремлення у структурі простого речення: теоретико-методичний аспект. *Інноваційна педагогіка: Науковий журнал*. Випуск 16. Т. 2. Одеса, 2019. С. 69–73. Режим доступу: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/16/part_2/16-2_2019.pdf

Мельничайко В. Я. Уточнюючі члени речення та розділові знаки при них. *Українська мова і література в школі*. 1978. № 3. С. 52–59.

Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006. С. 54–61; С. 71–80.

Олійник Г. П. Про структурні особливості речень з відокремленими дієприслівниковими конструкціями. *Мовознавство*. 1977. № 1. С. 21–24.

Рогаль М. С. Відокремлені додатки. *Українська мова і література в школі*. 1974. №1. С. 71–72.

Слинько І. І. Речення із звертаннями, вставними словами, відокремленими членами. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 2. С. 45–51.

Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. § 158, I, п. 15, п. 16; §161, I, п. 6 (в).

Вправи і завдання

Завдання 1. Виконати повний синтаксично-морфологічний розбір поданих речень.

Зразок 1

З-поза Тиси, через високі хребти гір, насувалися пелехаті кусні хмар (Ю.Станинець) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленою уточнювальною обставиною.

Головні члени речення:

Кусні – підмет, простий, виражений іменником *кусні* (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, називний відмінок, II відміна, м'яка група)

Хмар – додаток непряий, виражений іменником *хмар* (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, родовий відмінок, I відміна, тверда група).

Насувалися – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, неперехідним, зворотно-середнього стану, дійсного способу, минулого часу, множина.

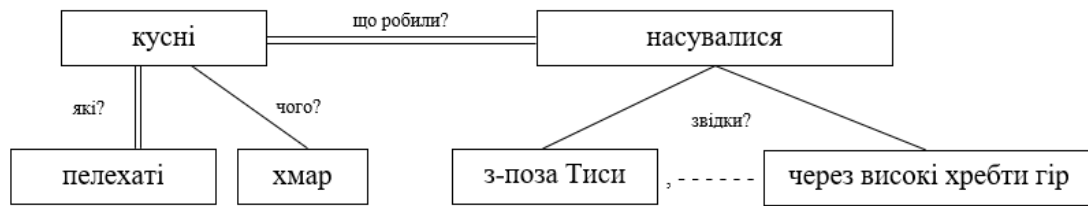
Другорядні (поширювальні) члени:

Пелехаті – означення узгоджене, виражене прикметником (якісний, множина, називний відмінок, стягнена форма).

З-поза Тиси – обставина місця, виражена іменником (власна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, родовий відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *з-поза*.

Через високі хребти гір – уточнювальна обставина місця, виражена складним словосполученням іменника *хребти* (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, знахідний відмінок, II відміна, тверда група), узгодженого з ним прикметника *високі* (якісний, множина, знахідний відмінок, повна стягнена форма) та іменника *гір* (загальна

назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, родовий відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *через*.

Зразок 2

По полях ми з Вишнею бродили восени, шукаючи зайців (М.Рильський) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленою обставиною.

Головні члени речення:

Ми з Вишнею – підмет, складений, виражений словосполученням зі значенням сумісності – займенником *ми* (особовий, I особа, називний відмінок, множина) та іменником *Вишнею* (власна назва, назва істоти, має конкретне значення, чоловічий рід, однина, орудний відмінок, I відміна, м'яка група) з прийменником *з*.

Бродили – присудок, простий, виражений дієсловом недоконаного виду, неперехідним, активного стану, дійсного способу, минулого часу, множина.

Другорядні (поширювальні) члени:

По полях – обставина місця, виражена іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; множина, місцевий відмінок, II відміна, м'яка група) з прийменником *по*.

Восени – обставина часу, виражена обставинним прислівником.

Шукаючи зайців – обставина мети, виражена дієприслівниковим зворотом.

Речення для аналізу

А

1. Зійшла вода з Дніпрових берегів, збудивши в лозах челядь комарину (М.Руденко).
2. Козаки вживали також мамалигу, тобто кашу з проса чи кукурудзи (Д.Яворницький).
3. Лис Микита обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори (І.Франко).
4. Крім вищого начальства, маршруту полку ніхто не знав... (О.Гончар).
5. Недалеко од Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори (І.Нечуй-Левицький).
6. Світає! То ранку чистого пробивсь крізь хмари листу усміх дивний і нас, стріваючи, вітає (Олександр Олесь).
7. Коло самого дому, під вікнами, росли куці жовтої акації, купи мальви (І.Нечуй-Левицький).

8. Бігли мовчки, випереджаючи один одного, перечіпаючись, падаючи, метаючись від кожного вибуху то в один, то в другий бік (*О.Гончар*).
9. Окрім Гафійки, було ще два наймити (*М.Коцюбинський*).
10. Григорій, зніжковівши, зв'язав віршовку посередині, прив'язав до хлівця і, не оглядаючись, пішов собі (*І.Багряний*).
11. Крім легких «сорокап'яток», ніяка інша артилерія не переправлялась на цій глухій ділянці фронту з важкодоступним протилежним берегом (*О.Гончар*).
12. Дорога, майнувши сірим хвостом, безшумно сховалася в зелені хлібів (*В.Винниченко*).
13. Особливо вигідним було це місце зараз, в нестерпну ярмаркову спеку (*О.Гончар*).
14. За селом Тухлею, зараз же близ водопаду, стояла насеред поля величезна липа (*І.Франко*).
15. Не змовкаюче серед темноти «ура» підіймалося все вище, оперізуючи вершину (*О.Гончар*).
16. Рано, разом з сонцем, прокинулася і Харитя (*М.Коцюбинський*).
17. На луках, понад Ташанню, густими хвилями перекочувався туман (*Гр.Тютюнник*).
18. Чернишеві на час артпідготовки випало бути старшим, тобто командувати з'єднаним вогнем усіх трьох мінрот (*О.Гончар*).
19. Ягід навколо, особливо дикої малини, була сила-силенна (*О.Донченко*).
20. Все в тім садку повите для нас таємницею, починаючи з самого дядька Романа, з його ніколи до кінця не розгаданою усмішкою (*О.Гончар*).

Б

1. Та, незважаючи на негоду, виявилось чимало охочих бачити й такий збурений штормом океан (*О.Гончар*).
2. Гребінчине «ви, братця, все-таки домівки не цурайтесь» треба раз у раз пам'ятати, розуміючи під домівкою і рідний край, і рідну мову, і берізку біля рідної хати... (*М.Рильський*).
3. Над висотою ракети хотіли сягнути неба і, знесилившись,гнулися, і вмирили, розсипаючись холодним сяйвом (*О.Гончар*).
4. Замість сіней, Пилип зробив сяку-таку примостку (*Панас Мирний*).
5. Я, підскакуючи, ходив по місті, дивувався з моря і забивав голову різною романтикою (*Ю.Яновський*).
6. У вагоні, попри всю велику кількість пасажирів, навдивовижу тихо (*І.Багряний*).
7. Враз за полукіпками, в житі, почувалася розмова (*М.Коцюбинський*).
8. Богдан, погладивши свого сірого жеребчика й заспокоївши його, повільно підняв лук і заходився натягати тятиву (*І.Білик*).
9. Деякі фахівці, вичитавши в іноземній літературі нові терміни, не обтяжують себе пошуками рівнозначників у рідній мові, а починають живосилом переносити слова з однієї мови в іншу (*Т.Селігей*).
10. Сиділи, обнявшись, гріючи одне одного, бойові друзі (*О.Бойченко*).

11. Пташки перестали літати і, причаївшись на деревах, порозкривавши дзьобики, важко дихали під скоцюрбленим листям (*Б.Харчук*).
12. Мати ж не знала іншої любови, крім до грошей і нас, дітей (*У.Самчук*).
13. Мелодія, опанувавши душею, загіздившись там, не хутко німіє (*М.Коцюбинський*).
14. Причепурившись, почистивши зброю, більшість бійців лягає спати (*О.Гончар*).
15. На кладці, обнявшись, стояли дві дівчини і, забувши про все на світі, виводили стару сумовиту пісню (*М.Стельмах*).
16. І ось тепер, через двадцять років після тих подій, після не відомих світові, свого часу замовчаних, а згодом майже забутих кривавих днів «підземного визволення» Белграда Чорний з товаришами хотів зробити про це фільм (*П.Загребельний*).
17. О восьмій годині, приголомшуючи шум і гуркіт, услав подвір'я і млинові мури важкий переможно-розпачливий гудок (*М.Івченко*).
18. З усіх боків монастиря сади – сливники, горішники, груші і яблуні (*У.Самчук*).
19. Це було літом, саме в жнива (*М.Коцюбинський*).
20. Всупереч зовнішній легковажності, Люба напрочуд чесно вмiла зберігати таємниці (*О.Гончар*).

Завдання 2. Визначте у поданих речення уточнювальні члени і схарактеризуйте їх.

1. Гей, давно, за літ хлоп'ячих, Був нас гурт метких, гарячих... (*В.Мова*).
2. В кінці села, коло самої Раставиці, стояла хата старого Петра Джері (*І.Нечуй-Левицький*).
3. Колись, давненько вже, поїхав я навесні до одного мого доброго приятеля (*Остан Вишня*).
4. На помості, під стінами, на розторощених полицях, лежать, стоять, висять книги (*У.Самчук*).
5. По подвір'ю – від хати до хліва й назад – снувала невисока худорлява жінка (*В.Малець*).
6. Край села, у глибокій долині, біг поміж волоських горіхів струмок (*М.Коцюбинський*).
7. От сих різдвяних свят, на самої Маланки, Дурний школяр Денис, запрягши Шкапу в санки, Із школи поспішав до батька ночувати (*Є.Гребінка*).
8. Праворуч, за десятки чи, може, й сотні кілометрів, стоять мовчазно темно-сині Карпати в клубках срібних, сліпучо-білих хмар... (*О.Гончар*).
9. Наступного дня, перед вечором, раптом забили на сполох дзвони усіх київських церков (*В.Малик*).
10. На третій тарілці лежали шматочки, грамів по п'ятдесят, хліба (*П.Автомонов*).
11. Крім мов окремих, національних, ще є мова – вселюдська – мова серця, мова душі (*О.Гончар*).

12. Після ліцитації, другого року на русальні свята, вся природа була одягнена в чарівну зелень (*Л.Дем'ян*).
13. Раніш, до революції, в місті сонно жили напрочуд живучі, ледачі люди (*Б.Антоненко-Давидович*).
14. Там, на веранді, насупився й мовчить батько (*Б.Антоненко-Давидович*).
15. Тут, біля обійстя старого, поточина ставала Рікою (*М.Дочинець*).
16. Під кущем, кроків за двадцять від мене, сидів величезний вовк (*В.Шкляр*).
17. Легше було йти навскоси, проти води (*М.Дочинець*).
18. У віддаленому кутку барака, біля завішеного чорним маскувальним папером вікна, у зловісній напруженій тиші все ще вовтузився, одягаючись, старий француз Жан (*В.Малик*).
19. Пополудні, а точніше – в раннє надвечір'я, зібрались вони велетенською зграєю й ширяли над полем між лісом і селом (*Є.Гуцало*).
20. За сірим столиком, за чорним грімкотливим телефоном, перед батьком сидів коричневий з лица, довгоносий і худий чоловік... (*М.Вінграновський*).

Завдання 3. Запишіть речення, розставляючи розділові знаки при відокремлених членах.

1. Серед села стежка перескакує рівнистий потічок і утворюючи перед сільською хижею-хатою велику трикутну площу роздвоюється (*Ю.Станинець*).
2. Хлоп'ята насторожено вслухались у тишу намагаючись щось почути в повітій туманом долині (*Ю.Збанацький*).
3. До хати ласкаво заглядав сонячний промінь падаючи чотирма золотими шибами вузького віконця на підметену долівку (*І.Чендей*).
4. Ішли собі помаленьку не хапаючись (*В.Винниченко*).
5. Спокійно зайшло сонце вісуючи погоду (*Б.Харчук*).
6. Раділи люди встаючи (*Т.Шевченко*).
7. Хмара рівняється вже з лісом і ніби замислившись зупиняється над ним (*В.Винниченко*).
8. Прибувши сюди з наміром ніби тимчасовим жінка так і залишилася в цих краях назавжди (*О.Гончар*).
9. Через просіку перелетіла довга сива волосінь павутини і зачепившись за гілку зненацька блиснула срібною струною (*О.Донченко*).
10. Іду без втоми і вагання і не схиляючи чола (*Є.Летюк*).
11. З круглого віконця без скла визирала мекаючи біла коза (*О.Донченко*).
12. Сонце велике й гаряче стоїть низько над землею палить її нестерпно (*Ю.Збанацький*).
13. Пливе степ наставивши вітрила (*Ю.Яновський*).
14. Шість кілометрів бігли бійці несучи на плечах усю зброю і змітаючи по дорозі всі німецькі перепони (*О.Довженко*).
15. На велике горе старого козака померла й друга його дружина лишивши йому двох дітей-недолітків (*А.Кащенко*).
16. Другого року літом саме в сінокоси погода гарна показалася (*Л.Дем'ян*).
17. Нащадки прадідів дебелих, В ярмі ідуть твої сини!.. (*Г.Чупринка*).

18. Крім хору палац має незабаром збагатитись ансамблем народних інструментів (*О.Гончар*).

19. Взявши все потрібне і цінне зброю, боєприпаси продовольство партизани підпалили рештки обозу і відійшли в ліс (*Ю.Збанацький*).

20. Прозванцев закінчив грати й уставши з нар потягнувся після довгого сидіння й пішов пройтись по камері (*Б.Антоненко-Давидович*).

Завдання 4. Запишіть речення у такій послідовності: з відокремленими означеннями, з відокремленими обставинами.

Велика колона приречених на смерть разом із героєм біжить підтюпцем попід парканами, гнана чисельним, до зубів озброєним ворожим конвоем. Біжить, гнана десь за місто... Вгорі кружляють сталеві стерв'ятники другого ворога, поливаючи землю вогнем і залізом. Приречені в нудьзі передсмертній витягають голови під залізну зливу, бажаючи вмерти відразу, але перелякана варта притискає колону до парканів і жене її вчвал все туди ж і туди ж, за місто, де має бути суд і розправа над цією колоною сірих умовних знаків, що були колись людьми. Але їх пильнують і женуть так тому, що серед них заплуталася десь ще й жива душа, заплуталась чиясь остання надія, віра в порятунок і воскресіння. Через те колону так і женуть вчвал – щоб разом з умовними знаками зіпхнути геть і живу душу, й ту надію останню в безодню а чи розіп'ясти її.

А по шляху, посеред вулиці, загрузаючи по коліна в грязюці, біжить боса й простоволоса стара жінка. Вона біжить боком, а в руках тримає дві почорнілі дошки – ікони Спасителя й Марії. Вона тими іконами, біжучи, хрестить колону. Хрестить розпачливо... Очі її широко відкриті, волосся розвівається на вітрі, груди розхристані – груди Матері, що вигодувала ціле покоління дітей... Вона біжить боком, і хрестить, і хрестить... Вона мовчить, але очі її кричать... І вчувається, що вона кричить уся, кричить тим криком, яким кричали колись і її предки, прагнучи врятувати свого земного бога, повергнутого в безодню, символ своєї віри й своєї надії: «Видибай!! Видибай, Боже!!»

Колона зникла в тумані. А жінка лишилась. Під наглим розривом бомби вона зломано впала ницьма в грязюку, зі страшним прокльоном... і дошки Спасителя з Марією полетіли геть... (*І.Багрянний*).

Завдання 5. Із кожної пари простих речень утворіть одне просте з відокремленням, зберігши той самий зміст.

А

1. Степ дихав пахощами росяних трав. Він був оповитий тишею.

2. На узліссі стояли вартові. Вони пильно видивлялись на всі боки.

Б

1. Лелека хазяйновито бродив посівами.

2. Він високо піднімав із води ноги.

В

1. Ілько не дочитав листа до кінця.
2. Ілько зараз же пішов у штаб і виклопотав для себе дводенну відпустку.

Г

1. Гілля скидало листя.
2. Листя встеляло землю килимом.

Г

1. Гасала по гілках білочка.
2. Вона настовбурчила хвоста, як віхтик полум'я.

Д

1. Розвідники повертались на свої місця.
2. Вони згори поглядали на піхоту й загравали з гарматниками.

Е

1. Біля стерна стояв командир.
2. Командир маневрував шаландою.

Є

1. На узліссі стояли вартові.
2. Вони пильно видивлялись на всі боки.

Завдання 6. Спишіть текст, вставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть розділові знаки при відокремлених обставинах.

У неділю

Порайся швидше Маріоро бо поїдемо на виноградник звернувся Замфір Нерон ставний тридцятилітній молдуван до жінки

За хвилину заторохтіли колеса і Замфір ледве здержуючи гарячі коні заїхав під хату новим на залізних осях мальованим возом каруцою

Маріора сіла і коні зігнувши від натягнених віжок шії помчали вулицею збиваючи цілу хмару куряви Собаки зграями вибігли з дворів зі скаженою гавкотнею бігли за каруцою Причепурені молдувани придивлялися з-під долоні до Замфірової підводи поцмокуючи з задоволення

І справді любо глянути на ставну постать Замфірову з гордим як у римського патриція обличчям з міцним станом Блискучі чорні очі Замфірові його довгасте повне обличчя облямоване низько стриженою чорною бородою так і світяться задоволенням так і сяють гордощами Оцими самими руками котрими натягує тепер ремінні віжки заробив він увесь свій статок усе те що зрівняло його з першими хазяями Тому-то так згорда й поглядає він на стрічних так весело посвистує на свої ситі у ремінних шорах коні що вилискуючи чорною шерстю та круто вигнувши шії легко мов пірце яке несуть здорову каруцу поміж очеретяними тинами вузької вулиці

З-за гори саме виїхав віз налаштований жінками та дітворою і нагнав Замфіра Молдувани обмінялись поглядом і вमितь немов зрозумівши один одного підскочили на місці пустили віжки гукнули на коней Коні почувши

волю шарпнулись із копита витяглися і помчались стрілою наввипередки згинувши незабаром у густій хмарі куряви Лиш інколи коли сильніший повів вітру відносив набік куряву видко було оддалік дві каруци одну ближче другу далі що немов п'яні хитались з боку на бік від скаженого гону (За *М.Коцюбинським*).

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Виконати повний синтаксично-морфологічний аналіз наведених речень.

1. З обіймів дубових та грабових лісів, оббігаючи круті гірські схили, серпантинами дорога спускається в село (*Ю.Станинець*).
2. А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин (*О.Довженко*).
3. Маленький, сухенький дідусь, він зовсім губився у своїй величній оселі (*Леся Українка*).
4. Я, знесилений, пригнічений, опускаюся на землю і вдивляюся на захід – холодний, засмучений (*М.Івченко*).
5. Та Козак ладен був усе забути, потрапивши в обійми Дніпра (*П.Загребельний*).
6. Буруни йшли невпинно, підбирали під себе зворотні хвилі, перескакували через них і заливали берег, викидаючи на нього дрібний сірий пісок (*М.Коцюбинський*).
7. Змордований вічною блуканиною, знуджений полохливістю всього живучого та невдячною ролею страху, шкандибає по курній дорозі Хо, підпираючись довгим костуром (*М.Коцюбинський*).
8. Дорога круто спускалась вниз, сіра, самотня, порожня (*В.Винниченко*).
9. Ось такий, обліплений бджолами, постає він і зараз нам, десть із блакитної далечі, з'явившись над цим свистючим залізним Дунаєм (*О.Гончар*).
10. Вони бродять по своїх кімнатах, по дворах, ніколи не роздягаючись, ладні кожної хвилини зірватися й бігти до непевних сховищ, – готові до грядущих іспитів (*Д.Гуменна*).
11. Ішли вони без дороги, просто полем, то грузнучи в ріллі й набираючи на ноги кучугури землі, то мокрою стернею (*В.Винниченко*).
12. Затуливши долонею очі, задивилася в бездонну синяву, головою повела по видноколу, потім зупиила зір на кошлатій хмаринці (*І.Чендей*).
13. Народжений для краси, міг бачити її скільки завгодно й де завгодно (*Б.Харчук*).
14. Загледівши на Чернишеві офіцерські погони, скрипаль догідливе схопився йому назустріч і, зігнувшись дугою, заграє «Катюшу» (*О.Гончар*).
15. Всюди понад берегами, тобто навколо всього села, росли зарості калини (*В.Малик*).
16. І кущ троянди пломеніє, з землі вогонь свій беручи (*М.Рильський*).
17. А чистим небом все вгору і вгору пливло сонце, ллючи на землю своє ласкаве весняне тепло (*І.Чендей*).
18. Землемір за освітою, він деякий час пасічникував при земській школі, займаючись водночас проблемою закріплення оleshківських пісків (*О.Гончар*).

19. Валом пішли понад хмарами птахи з півдня – гуси, лебеді, лелеки, жайворонки. Вони летіли через море, несучи на крилах весну, парашутним десантом атакували останній опір зими (*Ю.Яновський*).
20. Над моєю головою, вирисовуючи незримі вісімки, кружляла згряя веселих вечірніх мушок (*В.Винниченко*).
21. І розбіглися злякано сосни й смереки, кидаючись урозтіч (*І.Багряний*).
22. Загальну увагу тримав худий патлатий чоловік, зовні схожий на канцелярський циркуль (*А.Кокотюха*).
23. Тут, під грубим смерековим накриттям, знаходиться військова кухня (*У.Самчук*).
24. Всі, крім поранених, підвелись і присунулись до нього (*О.Довженко*).
25. Димні хмарини, схожі на бабине літо, заткали були сонце на одну лише мить... (*Г.Косинка*).
26. Понад щирість людську, понад слово правдиве Ані радості в мене, ні щастя нема (*М.Руденко*).
27. На узліссі, замаскувавшись у зелених соснових вітах стояли вартові, пильно видивляючись на всі боки (*Ю.Збанацький*).
28. Жав Іван Притика із своєю жінкою, Аницею, на попівським лані за снопи (*Л.Мартович*).
29. Худорлявий, через гостре видовжене обличчя та тонкі вусики схожий на щура чоловік азартно потирав руки, навіть не стримався – облизнувся (*А.Кокотюха*).
30. Все ж, незважаючи на попередження, чимало люду простувало саме по стежці, ігноруючи безпечну, але довшу доріжку (*В.Лис*).

Завдання 2. Укажіть ускладнені прості речення. Поясніть розділові знаки в наведених текстах.

I. Посіявся дрібний, порошистий дощ – перший призвісток глухої дощової облоги. Прикро никла долу срібна пряжа бабиного літа – одна з маленьких катастроф життя... Під ногами глевкий чорнозем, угорі набубнявіла сірість, обіруч вітри, мов голодні пси, в серці – нудьга, в очах – гостре бажання снігу, який випаде аж у грудні: випаде, щоб умить розтанути на дорогах, на зіщуплених від незатишку голках озимини, на зчорнілих деревах, на збайдужілих губах, – усього цього щороку досхочу обіцяє стара південна осінь. Та був лише скороминулий, неглибокий дощик, опісля непевно засвітило сонце (*І.Григурко*).

II. За річкою, на дерманському боці, під Заставською сосниною чути форкання коней. Це ночліжани по скошених уже сіножатах розкошують. Видно під сосниною велику заграву багаття, і густий тяжкий хвіст диму довжелезною летючою вуаллю простягнувся геть далеко над лугом, сягаючи аж до лебедського порубу і зникаючи десь там у Михалковій дебрі. По хвилині задзвеніла ночліжанська пісня. Вона знялась, мов чайка, з болот та низів і, прорвавшись під згучне небо, відбилась від нього та дрібним рокотом розсипалась на тисячу реготливих тонів по цілій щироті долини (*У.Самчук*).

III. Постріли все рідшали, з-за тинів вибігло тринадцятеро і рідким цепом рушили до чубенківців. Вони бігли, як старі фронтовики, пригнувшись, петляючи, відстрілюючись, повзучи, це були професіонали військової справи, і вони не втратили жодного чоловіка за час свого відступу. Чубенко, подивившись у бінокль, наказав підтримати втікачів стріляниною (Ю.Яновський).

РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВНИМИ ТА ВСТАВЛЕНИМИ КОМПОНЕНТАМИ. ЗВЕРТАННЯ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Визначення вставних слів, словосполучень і речень.
2. Лексико-граматичні розряди вставних слів.
3. Поняття про вставні словосполучення.
4. Функціонально-семантичні розряди вставних слів, словосполучень і речень.
5. Функціонально-семантична роль вставлених слів, словосполучень і речень.
6. Розділові знаки при вставних та вставлених словах, словосполученнях і реченнях.
7. Функціонально-синтаксична роль звертання.
8. Розділові знаки при звертаннях.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 140–146.

Вихованець, Синтаксис. С. 112; 131; 276–277.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 224–241.

Синтаксис: Проблемні питання. С. 375–403; 404–415.

СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 270–297.

СУЛМ: Синтаксис. С. 224–231.

Шульжук, Синтаксис. С. 166–175.

Енциклопедія УМ: статті «Вокативне речення», «Вставлені слова, словосполучення і речення», «Вставні слова, словосполучення і речення», «Дужки», «Звертання», «Кома», «Тире», «Ускладнене просте речення».

Додаткова

Війтик О.М. Вставні слова і речення. *Українська мова і література в школі* 1972. № 6. С. 65–71.

Дудик П.С. Звертання-речення в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 5. С. 37–43.

Смельяненко Г. Вставні слова як засоби реалізації лінгвокреативності. *Лінгвістичні студії*. збірник наукових праць. Донецьк: ДонНУ, 2013. Вип. 27. С. 79–84. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2013_27_16.

Жайворонок В.В. Вставлені речення та розділові знаки при них. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 6. С. 16–19.

Загнітко А. Семантика і прагматика вставлених одиниць в українському реченні. *Вісник Львівського університету*. Серія. Філологія. 2000. Вип. 28. С. 301–308.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 165–177.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1951. С. 131–134.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 141–149.

Кучеренко І.К. Актуальні проблеми граматики / Упор. З.Терлак. Львів: Світ, 2003. С. 114–127.

Мановицька А.Я. Зв'язок присудка із звертанням. Українська мова і література в школі. 1970. № 7. С. 20–23.

Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006. С. 99–144 (Звертання); 145–184 (Вставні конструкції); 185–221 (Вставлені конструкції).

Потапенко О.І. Вставні слова і вставні речення. Українська мова і література в школі. 1979. № 2. С. 66–68.

Скаб М. Вокативні речення сучасної української мови. Українська мова. 2002. № 1. С. 32–41.

Скаб М.С. До питання про так звані вокативні речення. Скаб М.С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці: Місто, 2002. С. 172–183.

Скаб М.С. Кличний відмінок та його синтаксичні функції (навчально-методичний аспект). Українська мова і література в школі. 1990. № 1. С. 64–66.

Скаб М., Скаб М. «Словник звертань української мови»: потреби, аспекти та проблеми лексикографічної інтерпретації українських назв адресата мовлення. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24. Присвячується 90-річчю від дня народження Й.О.Дзендзелівського. Ужгород: Говерла, 2011. С. 187–191.

Слинько І.І. Речення із звертаннями, вставними словами, відокремленими другорядними членами. Українська мова і література в школі. 1980. № 2. С. 46–51.

Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. § 158, I, п. 8, п. 9, п. 11, 12; § 163, п. 2.

Вправи і завдання

Завдання 1. Дати повний синтаксично-морфологічний аналіз наведених речень.

Зразок 1

*«Кобзар» не став і, сподіваємось, ніколи не стане книгою архаїчною (О.Гончар) – речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними присудками і вставним словом *сподіваємось* із значенням вірогідності, імовірності.*

Головні члени речення:

«Кобзар» – підмет, простий, виражений іменником (власна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, називний відмінок, II відміна, м'яка група).

Не став книгою – присудок, складений іменний, виражений дієслівною зв'язкою – дієсловом *не став* (доконаний вид, неперехідне, активний стан, дійсний спосіб, минулий час, однина) та іменною частиною (призв'язковим членом) – *книгою* (іменник, загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, орудний відмінок, I відміна, тверда група).

Не стане книгою – присудок, складений іменний, виражений дієслівною зв'язкою – дієсловом *не стане* (доконаний вид, неперехідне, активний стан, дійсний спосіб, майбутній час, 3 особа, однина) та іменною частиною (призв'язковим членом) – *книгою* (іменник, загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, орудний відмінок, I відміна, тверда група).

Другорядні (поширювальні) члени речення:

Архайчною – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, жіночий рід, тверда група, однина, орудний відмінок).

Зразок 2

Дозволь мені, мій вечоровий цвіте, упасти зерням в рідній борозні (В.Стус) – речення просте, спонукальне, неокличне, стверджувальне, односкладне, означено-особове, поширене, повне, ускладнене поширеним звертанням *мій вечоровий цвіте*.

Головні члени речення:

Дозволь – головний член, простий, виражений дієсловом доконаного виду, неперехідним, активного стану, наказового способу, 2-а особа однини.

Другорядні (поширювальні) члени речення:

Мені – додаток, непрямий, безприйменниковий, придієслівний, виражений займенником (особовий, однина, давальний відмінок).

Упасти – додаток, непрямий (інфінітивний), виражений неозначеною формою дієслова (доконаний вид, неперехідне, активний стан).

Зерням – додаток, непрямий, безприйменниковий, придієслівний, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має абстрактне значення, середній рід, однина, орудний відмінок, IV відміна).

В борозні – обставина місця, виражена іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення, жіночий рід, однина, місцевий відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *в*.

Рідній – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, жіночий рід, тверда група, однина, місцевий відмінок).

Речення для аналізу

А

1. Душевну драму в повсякденному житті, на жаль, не вважають справжньою катастрофою (М.Матіос).

2. Я ж артистичної, як знаєте, натури... (*Леся Українка*).
3. Весна, власне, ще тільки накресливалась, але стояла вже на порядку дня (*В.Підмогильний*).
4. Звісно – гріх було б таїти правду! – замішаний на вареній картоплі з кукурудзяної муки токан завжди був надзвичайно для шлунка легким, для здоров'я поживним, на смак – не запахущим, а цілою звабою! (*І.Чендей*).
5. Ловлять рибку на черв'яка, на коника, на макуху (коноплянку), на хліб (*Остан Вишня*).
6. І «Ніч яка, господи, місячна, зоряна», і «Ой видно село», і «Їхав козак на війноньку» мають своїх відомих на ім'я – не всім, звичайно, – авторів (*М.Рильський*).
7. Малий чабанець (що може вивчитись на чабанчука, й вийти на чабаненка і, нарешті, заступити батька-чабана) повертається смерком додому (*Ю.Яновський*).
8. Звісно, клопоту багато на весіллі молодому (*Леся Українка*).
9. Гей закуй мені, зозуле, Щастя, на весні минуле, Заверни мені! (*В.Пачовський*).
10. Правду кажучи, йому й самому кортіло довантажити підводи ще бодай сотнею мін (*О.Гончар*).
11. Власне, поет чи, точніше, наростаюча слава його й покликала сюди Івана Оскаровича, людину, по горло зайняту, перевантажену безліччю обов'язків, буденних клопітних справ... (*О.Гончар*).
12. Зо мною – слухай же! – остались Данило, чура мій, та я, та Пріся, донечка моя (*Т.Шевченко*).
13. Прийшлось сусідові, мовляв, хоч сядь та й плач (*Леся Українка*).
14. Мабуть, кожна людина сама повинна шукати найкоротшу дорогу до істини (*О.Гончар*).
15. Христя (так її звали) зосталася малою після батька-матері (*Панас Мирний*).
16. Буває, часом спіпну від краси (*Л.Костенко*).
17. Одним словом – Докія тішилася великим поважанням у цьому селі (*О.Кобилянська*).
18. Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном (*О.Довженко*).
19. Але в житті я свій, може, хист (Коли він є) по вітру не розмаю (*М.Рильський*).
20. Злість, кажуть, сатані сестриця (*І.Котляревський*).

Б

1. Суднові, здається, не буде краю (*О.Гончар*).
2. А тут, на сором мені, люди йдуть на нас, та ще юрбами (*І.Нечуй-Левицький*).
3. І от в цей момент, пам'ятаю, мене хтось сильно одпихнув до стіни і проліз наперед (*В.Винниченко*).
4. Після смерті батька та матері (вони під холеру померли обоє одного таки й року) громада оддала сироту далекій родичці – вдові Вовчисі (*Панас Мирний*).
5. На подив Ференца, Вася, виявляється, негайно перейшов від слів до діла (*О.Гончар*).

6. Він, правду мовлячи, не почував ніякої охоти вчитися гри на фортеп'яні (*І.Франко*).
7. Чисте небо не налягало на гори, а, навпаки, своєю високою легкою синявою довершувало, гармонійно доповнювало їх (*О.Гончар*).
8. Зі скреготом і брязкотом у двір, – якщо те, що залишилося, можна назвати двором, – в'їжджають два бульдозери (*О.Довженко*).
9. Готель «Європа» цікавив художника, мабуть, не менше, ніж самого старшину (*О.Гончар*).
10. Один купець, – забув, як звати, – Із ярмарку багато грошей віз І до шинкарчиної хати Він повернув і з воза зліз (*Л.Глібов*).
11. Там тополі у полі на волі (Хтось на заході жертву приніс) З буйним вітром, свавольним і диким, Струнко рвуться кудись в далечінь... (*П.Тичина*).
12. А втім, кинув усе, приїхав (*О.Гончар*).
13. Василь, признатись по правді, боїться того сухого дерева (*І.Цюпа*).
14. Адже він вище своєї клуні ніколи не вилазив, це вони знають напевно (*О.Гончар*).
15. Климко став навколішки, припав до води – холодна та добра! – тоді вмився і втерся галстуком од матроски (*Гр.Тютюнник*).
16. На жаль, щоденникові записи мало відкривають справжню природу людини (*М.Матіос*).
17. Сестрице люба, я тобі бажаю Ясного щастя (коли се не мрія!) (*Леся Українка*).
18. Як звичайно, в неділю батьки йдуть до церкви, а лишаються самі діти (*У.Самчук*).
19. На щастя, перед полуднем і день повеселішав (*У.Самчук*).
20. Чи ти знав, Грицю, Данила Мороза дочку, Марину? (*Марко Вовчок*).

В

1. Чи довго ти, старий, будеш водиться отут поміж стіжками? (*І.Нечуй-Левицький*).
2. Поділять тебе, земле, ой поділять (*М.Коцюбинський*).
3. Поважне і сиве, як старий дідуган, місто, здавалося, застигло в тьмі морозної зимової ночі (*Г.Михайличенко*).
4. Агей, поети, глибше тон (*П.Тичина*).
5. Прощайте, росяні долини і села, сповнені краси (*О.Підсуха*).
6. Земле, моя всеплодющая мати! (*І.Франко*).
7. Ну, дам двадцять копійок, ти! (*В.Винниченко*).
8. Слово, моя ти єдина зброе, Ми не повинні загинуть обоє! (*Леся Українка*).
9. Завтра! Ой, як же далеко ти, завтра (*О.Гончар*).
10. Заграйте, дзвони, Хоч раз до бою весело! (*Д.Загул*).
11. Ти звідки, пісенько весела, До мене пташкою прийшла? (*Д.Загул*).
12. І, може, в тихій твоїй хаті я буду я буду знову розмовляти з тобою, друже мій (*Т.Шевченко*).
13. Ласкавий читачу мій, розкажу тобі казку (*В.Винниченко*).

14. На моє глибоке переконання, читач має бути готовий до серйозної розмови з письменником (*В.Дрозд*).
15. О земле, велетнів роди! (*П.Тичина*).
16. За українським звичаєвим правом, елементом договірної процедури був потиск руки і випивання могорича («*Дзеркало тижня*»).
17. А, може, ти б уже перестала плакати, доню! (*І.Нечуй-Левицький*).
18. Вдень не лише сонце – все небо, здавалось, палило, дихало спекою (*О.Гончар*).
19. Виходить, була таки легенда, про нього складена! (*В.Винниченко*).
20. Попри це, Марта вирішила швидше перейти на протилежний бік вулиці й загубитися в натовпі (*І.Роздобудько*).

Завдання 2. Згрупуйте подані речення у послідовності за семантичними групами вставних компонентів:

- 1) зі значенням достовірності, упевненості, категоричності;
- 2) на позначення непевності, сумніву, припущення;
- 3) з емоційно позитивною чи негативною оцінкою;
- 4) що вказують на звичайність (постійність), обмежену тривалість (непостійність) повідомлюваного у висловлюванні;
- 5) що вказують на спосіб об'єктивації вираженої думки;
- 6) що виражають безпосереднє звернення до особи, привносячи інтимізуючий, довірливий тон у висловлювання;
- 7) зі значенням логічного виділення, підкреслення, вмотивування, послідовності вислову.

1. Макитра сміливіше підійшов до гурту і почав здороватися за руку, спершу, як водиться, з «барішнями», а потім з «кавалерами» (*С.Васильченко*).
2. Недавно дістав я з цензури свій збірник. Тяжко покалічила його цензура, багато зовсім викинула, та Ваших «Гастролів», хвалити Бога, не зачепила (*М.Коцюбинський*).
3. Буть агрономом і поетом, їй-богу, можна водночас (*М.Рильський*).
4. На мою думку, вивчення змісту й походження народної ботанічної термінології могло б частково прислужитися зрозумінню народної естетики, ширше – народного світогляду (*М.Рильський*).
5. Бачиш, у мене давно вже думка заворушилась перевести його, те слово, на наш милий, на наш любий український язик (*Т.Шевченко*).
6. У нього є різні переконання, так сказати, про запас (*І.Франко*).
7. Михайло походив по нашій малюсінській кімнатці і, за своєю звичкою, мугикав якусь мелодію (*О.Досвітній*).
8. На щастя, перед полуднем і день повеселішав (*У.Самчук*).
9. Перебування в Києві, уяви собі, багато дало мені для п'єси (*О.Довженко*).
10. За хорощим чоловіком, як кажуть, жінка молодіє (*Л.Глібов*).
11. Тут навіть повітря, здавалося, несло в собі золотисті відтінки (*О.Гончар*).
12. Словом, ні на яку новину самої ідеї абсолютно не претендую (*В.Винниченко*).
13. Чого, подумаєш, на світі не буває (*Л.Глібов*).

14. Біда біду, говорять, родить (*І.Котляревський*).
15. На щастя, жорстока дійсність розвіяла вітром усі ці хлоп'ячі дурниці й примусила розсудливо зазирнути дійсності в вічі (*С.Черкасенко*).
16. Ще ніколи, мабуть, земство не бачило в своїх стінах такої сили різноманітного люду (*Б.Антоненко-Давидович*).
17. А так звана істина, на превеликий жаль, не завжди корисна (*П.Загребельний*).
18. Може, більше й не доведеться отак серед людей бути (*Д.Ткач*).
19. Ніде правди сховати, мені не зовсім це подобалось (*Б.Грінченко*).
20. Ніхто, ясна річ, не хотів стати на поміч Агапітові (*П. Загребельний*).

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТИХ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ

Завдання 1. Визначити структурні різновиди ускладнення у поданих реченнях.

А

1. Про поетичні народні назви квітів – зозулині черевички (так подекуди називаються ті самі братки, деінде й фіалки), кручені паничі, красольки, косарики (це ті самі гладіолуси, по-російськи шпажники), сокирки, золототисячник, безсмертник, тройзілля, сон чи сон-трава, півники, чорнобривці і ін. – існують цілі наукові дослідження (*М.Рильський*).
2. Але, щоправда, я таки вподобав породу вашу лісову (*Леся Українка*).
3. Тихше, серце моє! Хай остання хвилинка кохання Пролетить, прошумить непомітно (*Д.Загуд*).
4. Пам'ятаю, за моїх дитячих літ старий громадський пастух Петро Омельчук, по-вуличному Довгий, любив говорити: «До булави треба голови» (*М.Рильський*).
5. А тим часом я волю в години відпочинку сидіти із старомодними вудками десь на березі озера чи в човнику серед комишів, сам чи вдвох із добрим товаришем, у ласкавому промінні ранкової чи вечірньої зорі... (*М.Рильський*).
6. Йди, йди, Марусе, та хутко вертайсь (*Марко Вовчок*).
7. Твір мистецтва повинен будити високі почуття і світлі думки (хоч би й був він трагічним за своїм змістом), повинен напувати людину енергією, любов'ю до життя і праці (*М.Рильський*).
8. Ліворуч, удалині, сіріє могутня гора, облямована чагарниками (*О.Гончар*).
9. Двадцятьма дорогами з Борислава спішили робітницькі висланці по селах і містечках, розносячи вість про нову війну (*І.Франко*).
10. І все-таки до тебе думка лине, мій занапащений, нещасний краю (*Леся Українка*).
11. Тихою ходою, ледве ступаючи втомленими ногами по свіжій ріллі, йшов за плугом парубок, Семен Ворон (*М.Коцюбинський*).
12. Кажуть, біля Борисполя, на озерах, качви тієї, ну, як хмари (*Остан Вишня*).
13. По-різному розуміли (та й розуміють) Шевченкову «простоту» (*М.Коцюбинська*).
14. І враз – ой! – шибя брязнула (*М.Осадчий*).
15. Чому вона, незважаючи на свою молодість (їй можна було б дати не більше двадцяти) така насторожена? (*Гр.Тютюнник*).
16. Стареньке пожовкле фото, я – пам'ять твоя і слух (*В.Осадчий*).
17. Заслухані у відголосся минулого, задивлені у міраж майбутнього, ми часто пропускаємо повз увагу найцінніше – музику сьогодення (*І.Вільде*).
18. Півень чи то зітхнув, чи то глухувато кахнув, сердитий і невдоволений (*Є.Гуцало*).
19. Навшпиньках підійшов вечір, Засвітив зорі, послав на травах тумани І, на вуста поклавши палець, ліг (*П.Тичина*).

20. Обличчя натхненно розшарілось і, освітившись якимись новими думками, стало мовби тоншим, інтелектуальнішим, багатшим (*О.Гончар*).

Б

1. Література, в тому числі й критика, має сьогодні жити з іще більшою творчою напругою (*О.Гончар*).

2. Починали бриніти перші заробітчанські пісні, поступово наростаючи, немов розгойдуючись (*О.Гончар*).

3. Жовте листя, тремтячи й коливаючись у повітрі, тихо раз по раз сідало на землю, вкриваючи її пишним золотим покриттям (*Б.Грінченко*).

4. Почасти, на схилі віку, я вернувся до прози в своїх «Вечірніх розмовах» (у «Вечірньому Києві», – двадцять перших розмов випустило окремою книжкою Київське обласне видавництво) (*М.Рильський*).

5. Їхав він тихою ходою, озираячись по сторонах, ніби гуляв собі; то закурлика пісню, то нахилиться з коня, зірве квітку, втішається нею і, побачивши кращу, кине й зрива другу (*О.Стороженко*).

6. Це був мотив пісні, знайомої Іванові з армійських років (*В. Дрозд*).

7. Коли – зирк – вискочила ласочка з земляної нори з відерцем в руках, та скік у кружало верб до копанки (*Панас Мирний*).

8. Доньки – одрізані скибки – повиходили заміж, осіли на власнім хазяйстві (*Ю.Яновський*).

9. Справжній поет повинен мати своє обличчя, і почерк, і ходу (*А.Малишко*).

10. Ви б, Софіє Іванівно, коней мені дали (*А.Шиян*).

11. Будуть приходити люди, вбогі, багаті, веселі, сумні, радощі й тугу нестимуть мені (*Леся Українка*).

12. Старий Максим волочить яру пшеницю кіньми, добрими, молодими (*В.Стефаник*).

13. Отаман любив Миколу й настановив його крилашем, тобто своїм помічником (*І.Нечуй-Левицький*).

14. Перші дні до грушки часто літало двоє дроздів (мабуть, суха гіллячка біля вершка була їхнім улюбленим сидлишком), а тоді перестали (*Ю.Мушкетик*).

15. Непомічено з'являється Горлиця, дуже вродлива дівчина, чимсь схожа на Наталку, одягнена по-міському (*О.Коломієць*).

16. Він почував себе спасителем потопаючих, героєм-мореплавателем, Васко да Гамою (*О.Довженко*).

17. У всіх тих штуках Гершко Гольдкремер здавна, як то кажуть, з'їв муху (*І.Франко*).

18. Ми, володарі степу й баских табунів, на місцях оцих заповітних для вцілілої сарни і двох кабанів спромоглися зробити заповідник (*Л.Костенко*).

19. І ніхто того не чує, не знає, не бачить, опріч Марка маленького (*Т.Шевченко*).

20. Жодна, навіть найрозумніша, книжка, найчесніший щоденник не може ані відтворити, ані замінити смаку і смислу самого життя (*М.Матіос*).

Завдання для комплексного синтаксико-морфологічного аналізу простих речень

Зразок:

Давно те діялось. Ще в школі, Таки в учителя дяка Гарненько вкраду п'ятака (Бо я було трохи не голе, Таке убоге) та й куплю паперу аркуш, і зроблю Маленьку книжечку; хрестами І візерунками з квітками Кругом листочки обведу Та й списую Сквороду Або «Три царіє со дари» (Т.Шевченко) – 2-е речення просте, розповідне, неокличне, стверджувальне, односкладне, означено-особове, поширене, повне, ускладнене однорідними головними членами і вставленим реченням.

Головні члени:

Вкраду – головний член речення, простий, виражений дієсловом доконаного виду, перехідним, активного стану, дійсного способу, майбутнього часу (у значенні минулого), І особа, однина.

Куплю – так само, як і попереднє слово.

Зроблю – так само, як і попереднє слово.

Обведу – так само, як і попереднє слово.

Списую – так само, як і попереднє слово, але: теперішній час, недоконаний вид.

П'ятака – додаток, прямий, придієслівний, безприйменниковий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, знахідний відмінок, ІІ відміна, тверда група).

Паперу аркуш – додаток, прямий, придієслівний, безприйменниковий, виражений словосполученням – іменником *аркуш* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, знахідний відмінок, ІІ відміна, мішана група) та іменником *паперу* (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, родовий відмінок, ІІ відміна, тверда група).

Книжечку – додаток, прямий, придієслівний, безприйменниковий, виражений іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, знахідний відмінок, І відміна, тверда група).

Листочки – додаток, прямий, придієслівний, безприйменниковий, виражений іменником (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, знахідний відмінок, ІІ відміна, тверда група).

Сквороду – додаток, прямий, придієслівний, безприйменниковий, виражений іменником (власна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, знахідний відмінок, І відміна, тверда група).

«Три царіє со дари» – додаток, прямий, придієслівний, безприйменниковий, виражений нерозкладним словосполученням.

Ще в школі – обставина часу, виражена іменником (загальна назва, назва неістоти, має конкретне значення; жіночий рід, однина, місцевий відмінок, І відміна, тверда група) з прийменником *в* і часткою *ще*.

В учителя – додаток, непрямий, придієслівний, прийменниковий, виражений іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, родовий відмінок, II відміна, м'яка група) з прийменником *в*.

Дяка – прикладка, непоширена, виражена іменником (загальна назва, назва істоти, має конкретне значення; чоловічий рід, однина, родовий відмінок, II відміна, тверда група).

Гарненько – обставина способу дії, виражена означальним прислівником.

Маленьку – означення, узгоджене, виражене прикметником (якісний, жіночий рід, однина, знахідний відмінок, повна стягнена форма).

Кругом – обставина місця, виражена обставинним прислівником місця.

Хрестами – додаток, непрямий, придієслівний, безприйменниковий, виражений іменником (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, орудний відмінок, II відміна, тверда група).

Візерунками – додаток, непрямий, придієслівний, безприйменниковий, виражений іменником (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, орудний відмінок, II відміна, тверда група).

З квітками – неузгоджене означення, виражене іменником (загальна назва, назва неістот, має конкретне значення; множина, орудний відмінок, I відміна, тверда група) з прийменником *з*.

Речення для аналізу:

1. Виходить, треба-таки розумітися на мистецтві? (*М.Рильський*).
2. Намагався бай заплямувати нове будівництво, брехнею затуманити бідноті очі (*О.Донченко*).
3. Я немов чую повітря крізь ці двері, повітря саду і квітів яблуні (*Ю.Яновський*).
4. З учителькою-чешкою та зустріч і розмова у нас була не останньою, хоча й першою. Незабаром після неї в коридорі з'явився невисокий на зріст, ще молодий та дивно передчасно посивілий вчитель (в гімназії всіх викладачів називали професорами) зі списком прийнятих до першого класу (*І.Чендей*).
5. Сонце стояло на заході, було вже наготові впасти десь у степах і схватись в зеленій траві (*І.Нечуй-Левицький*).
6. Десь у веселому краю Зійшлися в гаю Ведмідь товстий та волохатий, Всесвітній пасічник-ласун, Завзятий Цап-стрибун І телепень Осел ухатий (*Л.Глібов*).
7. Хлопець досить успішно склав екзамени з усіх предметів, у тому числі з української мови (*Г.Тютюнник*).
8. Похлипавши, гармошка починає співати й прясти розлогу мелодію (*Є.Гуцало*).
9. В неволі виріс між чужими і, не оплаканий своїми, в неволі плачучи умру (*Т.Шевченко*).
10. У літописців є найстрашніша зброя – замовчування (*П.Загребельний*).
11. На жаль, чудес на світі не буває (*П.Воронько*).

12. Посередині стояв довгий стіл, накритий білою скатертю, заставлений срібними тарілками та полумисками, здоровими срібними жбанками та вазами (*І.Нечуй-Левицький*).
13. Пожежі навколо беззвучно займались одна по одній. В їхньому світлі – живому й мінливому – то виринала валка підвід Донбасівського полку, то зникала в морозній темряві (*Ю.Яновський*).
14. А він тим часом, зачувши близький гомін, підвівся над виноградними кущами живий, спітнілий, весь вкритий дорожнім пилом (*О.Гончар*).
15. За своє військове життя Сірко брав участь у 55 битвах і завжди, за винятком однієї, виходив переможцем (*М.Вінграновський*).
16. Я з рук твоїх давно пішов у люди, в життя бурхливе, грозяні моря, учитель мій!.. (*В.Сосюра*).
17. Ліворуч, удалині, сіріє могутня гора, облямована чагарниками (*О.Гончар*).
18. Без сумніву, до визначних творів Лесі Українки належить оповідання «Над морем» (*Д.Павличко*).
19. Над моєю головою, вирисовуючи незримі вісімки, кружляла згряя веселих вечірніх мушок (*В.Винниченко*).
20. Письменникові, на мою думку, не слід закопуватися виключно в свою роботу, робитись узьким професіоналом (*С.Васильченко*).
21. З ранку до ночі, до пізньої ночі, майже до нового ранку примушена вона продавати страву і питво (*Х.Алчевська*).
22. Може, більше й не доведеться отак серед людей бути (*Д.Ткач*).
23. Наблизилася пізня осінь – листопад. Вона привела сонячні, але вже холодні дні й незвичайно погідні ясні ночі (*О.Кобилянська*).
24. Один купець – забув, як звати, – Із ярмарку багато грошей віз І до шинкарчиної хати Він повернув і з воза зліз (*Л.Глібов*).
25. Тисячі підвід тягнуться безкінечними валками, борсаючись у баюрах розбитих шляхів, потопаючи у них часом по кінські хомути... (*І.Багрянний*).
26. По ескалатору ми вже бігли, незважаючи на заклики радіо-тьоті (*В.Нестайко*).
27. Здоровенний, відгодований кінь з лисучою шерстю на спині і великою білою лисиною на лобі справді, глухо хропучи, скошував зелене око на незнайомих людей (*Ю.Збанацький*).
28. Рада була вже в запорозьких козаків і в древньому Києві за князів та на вічах народних (*П.Загребельний*).
29. Восени світ іде своїм шляхом. І все ж – на якусь одну-єдину мить – він зупиняється (*В.Яворівський*).
30. Адже тільки в праці виступає людина у своїй справжній ролі, виявляє людські якості (*Ю.Мейгеш*).

Питання для підсумкового контролю з теми «Ускладнене просте речення»

1. Які є семантико-синтаксичні моделі ускладнення у структурі простого речення?

2. Чи може бути кілька типів ускладнення у структурі простого речення?
3. Якими ознаками традиційно характеризуються однорідні члени речення?
4. Якими засобами поєднуються однорідні члени речення?
5. Які члени речення можуть бути однорідними?
6. У яких випадках два означення, одне з яких непоширене, а інше поширене, виражене прикметниковим чи дієприкметниковим зворотом, є однорідними?
7. Чи може ряд однорідних членів складатися з різних морфолого-синтаксичних одиниць?
8. Яку позицію в реченні можуть займати узагальнювальні слова?
9. Які морфологічні засоби найчастіше виступають у позиції узагальнювальних слів?
10. Які семантико-синтаксичні відношення встановлюються між однорідними членами?
11. Які сполучники беруть участь у реалізації семантико-синтаксичних відношень між однорідними членами речення?
12. Назвіть синтаксичні умови відокремлення.
13. Чому відокремлені члени речення мають статус напівпредикативних одиниць?
14. Які члени речення можуть відокремлюватися?
15. Які умови відокремлення означень?
16. У яких випадках відокремлюються обставини?
17. У яких випадках відокремлюються додатки?
18. Які члени речення називаються уточнювальними?
19. На які питання відповідають відокремлено-уточнювальні члени речення?
20. Чи входять вставні і вставлені компоненти у структурну схему речення?
21. Які морфологічні форми можуть виступати у ролі вставних компонентів?
22. Назвіть семантичні групи вставних слів, словосполучень і речень.
23. Якими ознаками відрізняються вставні і вставлені компоненти у структурі простого речення?
24. З якою метою включаються у реченнєву структуру вставлені компоненти?
25. На які групи за значенням поділяються вставлені компоненти?
26. Чи можуть вставлені компоненти розпочинати речення, стояти на початку речення?
27. Які розділові знаки вживаються при вставлених словах, словосполученнях і реченнях?
28. Які погляди існують щодо граматичного статусу звертання?
29. Якими морфологічними формами може виражатися звертання?
30. Яка форма вираження звертання є спеціалізованою в українській мові?
31. Чи пов'язується граматично звертання з членами речення?
32. Які функції виконує звертання?

ПОРЯДОК СЛІВ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Поняття про порядок слів у реченні.
2. Змістове, синтаксичне й стилістичне значення порядку слів у реченні.
3. Прямий і зворотний (інверсійний) порядок слів.
4. Синтаксичне й актуальне членування речення.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 117–122.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 126–130.

Шульжук, Синтаксис. С. 176–181.

Енциклопедія УМ: статті «Актуальне членування речення», «Інверсія», «Порядок слів».

Додаткова

Арібжанова І. Інверсія як поняття комунікативної граматики. Українське мовознавство. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. Випуск 1(49). С. 62–83.

Єрмоленко С.Я. Порядок слів. Сучасна українська літературна мова: Стилістика. Київ: Наукова думка, 1973. С. 425–464.

Єрмоленко С.Я. Стилістичне значення порядку слів. Українська мова і література в школі. 1972. № 8. С. 29–38.

Каранська, М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 149–160.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. –2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 118–126.

Курс сучасної української літературної мови: У 2 т. / За ред. Л.А.Булаховського. Т. 2: Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1951. С. 134–141.

Завдання для самостійної роботи

Прочитайте тексти. З'ясуйте, у котрих із речень порядок слів прямий, а в котрих – зворотний. Поясніть стилістичну доцільність інверсії.

І. Теплий осінній день хилився до вечора. Вже від полудня «самарило» на дощ. Від Хустського замку здіймалося пасмо хмар. Помаленьку, нехотя, як лінивий чоловік береться до роботи, сунулися хмари на гори.

Понад вечір із-за Велятинських гір нагло піднялася буря. Подув сильний вітер і, немов на невидимих крилах, переніс бурю на долину, над село (Ю.Станинець).

II. Тягнеться Юра топтаною із дитинства стежкою. Кланяються йому ниви зеленої кукурудзи, шепчуть земляцьке поздоровлення вусаті колоски збіжжя, клонять покірно свої пожовклі голівки. Луги стелять під ноги яскраво-бархатні килими, а кучерява м'ята гостить п'янкими пахощами (*Ю.Станинець*).

III. Ремонтують пароплав. Він стоїть порожній високо на воді біля причалу. Каменем обривається в море пристань. Внизу блищить мутна вода. Тут досить глибоко. Декілька позіхайлів – і між ними я – стоїмо, дивлячись на корму. Прив'язавши дошку до борта, сидить на ній і похитується маляр. Він рішуче п'яний і удає із себе митця. Пензлем він кладе задумливо мазки, примружуючи око і співаючи пісню. Співати він не вміє і пісні зовсім не знає. Але це не шкодить йому тягти й безкінечно повторювати два рядки пісні. Два рядки – й довга мелодія без слів зачиненим ротом. Знову два рядки – і мелодія (*Ю.Яновський*).

IV. Омиті були сади, баштани, городи, поля. На чистих яблуках і сливах, укритих ніким не займаною патиною, бриніли найчистіші дощові краплини, вилискуючи й перекочуючись з плоду на плід і падаючи на землю.

Тут і кінчається наша картина.

Від людського життя і навіть від життя цілих поколінь людей залишається на землі тільки прекрасне (*О.Довженко*).

V. Був ранок. Був туман. Було сто тисяч війська. І меч свячений був. Усе було тоді (*Л.Костенко*).

VI. Минули трохи згодом косовиця й жнива. Малина й вишні одійшли давно. Поспіли груші й яблука на Спаса. Штани мені пошили нові з довгими холошами і повели до школи (*О.Довженко*).

VII. Чорний просмолений дерев'яний міст був пасткою вночі і страхом удень, а у снах ніколи не вдавалося його перейти. Під час повені він двигтів, тремтів, і всі чекали, що він завалиться. По ньому ходили люди, собаки, а під ним жили духи, може, тролі, може, водяники. Це завдяки їм міст не завалювався, тільки випадали окремі дошки на помості, а так усе було гаразд. А потім міст розібрали, і поки не побудували бетонний, ставили тимчасові просто на воді, на брилах. Повінь їх зносила. Повінь зруйнувала навіть новий, грандіозний бетонний міст, відкусивши від нього добрий шмат і віднісши останки на відстань тридцять метрів (*Г.Пагутяк*).

VIII. Це було ввечері. А вдосвіта все зяло пусткою. Такого божевільного снігу містечко не пам'ятало. Зрівнялися вулиці, дахи і верхівки дерев, що стекли від морозу. Десь унизу вили до хрипоті собаки, стогнали корови, іржали і рвалися коні. Вичахлі будинки ціпеніли зі страху, перегукувалися димарями. Скрізь царював білий велет, і порвані жили електропередач зробили його неприступним (*Л.Пономаренко*).

ІХ. Дотліла на західньому крайнебі цитринна смуга і згинула в млистих запонах, під сутінками вітряного вечора. Зірвавсь сніг і косо завіяв: такий густий, що ні билінки не видно на обочинах (*В.Барка*).

Х. Був гарний весняний ранок. Кучеряві монастирські акації цвіли саме й пахли страх як. Гули бджоли, щебетало птаство. З-за церкви сонечко гріло. Зеленіла травичка. Стежечки біліли. Сюди й туди вештались люди, хто в церкву, хто до схимника (*А.Тесленко*).

СЛОВА-РЕЧЕННЯ (НЕЧЛЕНОВАНІ РЕЧЕННЯ)

Питання для перевірки засвоєння теоретичного матеріалу:

1. Загальне поняття про слова-речення (нечленовані речення). Їхні ознаки.
2. Стверджувальні, заперечні й питальні слова-речення та способи їх вираження.
3. Емоційно-оцінні слова-речення та способи їх вираження.
4. Спонукальні слова-речення та способи їх вираження.
5. Слова-речення, що виражають привітання, подяку, ввічливість тощо.
6. Структурна класифікація слів-речень.

Література

Основна

Бевзенко, Литвин, Семеренко, Синтаксис. С. 105–106.

Вихованець, Синтаксис. С. 100–102.

Дудик, Прокопчук, Синтаксис. С. 315–328.

СУЛМ: Морфологія. Синтаксис. С. 248–250.

СУЛМ: Синтаксис. С. 289–303.

Шульжук, Синтаксис. С. 138–144.

Енциклопедія УМ: стаття «Слова-речення».

Додаткова

Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / За ред. І. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. С. 374–376.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. С. 180–181.

Дудик П.С. Питальні речення і питальні слова-речення. Українська мова і література в школі. 1975. № 1. С. 26–36.

Дудик П.С. Синтаксично нерозкладні речення, що виражають емоції. Українська мова і література в школі. 1972. № 11. С. 32–38.

*Дудик П.С. Слова-речення **Так, Ні** та їх синоніми. Українська мова і література в школі. 1972. № 4. С. 26–32.*

Дудик П.С. Спонукальні речення і слова-речення. Українська мова і література в школі. 1971. № 5. С. 37–43.

Загнітко А. П. Еквіваленти речення: статус, обсяг і функційна типологія. Лінгвістичні студії: збірник наукових праць. Донецьк: ДонНУ, 2009. Випуск 19. С. 79–91.

Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2: Синтаксис. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Радянська школа, 1965. С. 108–113.

Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1995. С. 139–141.

Личук М.І. Синтаксично нечленовані речення в системі простого речення. *Українська мова*. № 4 (48). 2013. С. 58–65.

Личук М.І. Структура та семантика синтаксично нечленованих одиниць в українській мові: [монографія]. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 388 с.

Личук М.І. Структурні й морфологічні типи слів-речень в українській мові. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 14. С. 72–78. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dlgum_2013_14_10

Шиць А. Граматичний статус нечленованих синтаксичних одиниць в українській мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство). Вінниця, 2014. Вип. 19. С. 73–79.

Завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Дати структурно-синтаксичну характеристику наведених речень. Виявити нечленовані речення і подати їх функціональну характеристику.

Речення для аналізу

1. – Гаразд, гаразд, мовчатиму, коли так хочеш (*Леся Українка*).
2. Гімназист зблід і зарепетував: – Назад! Назад! (*П.Панч*).
3. – Ото такий твій тато? Гаразд! – протяг один із солдатів (*П.Панч*).
4. Татка, мабуть, свого шукав. Ой ти ж горе! (*П.Панч*).
5. Коли будеш, Євгене, уже старим, ... згадай оцей край, оцей струмок. – Добре... (*О.Гончар*).
6. – Цить! – тихо, потайки шепоче йому сестра й пучкою показує у вікно (*С.Васильченко*).
7. – Ви не втрачайте надії. Я буду говорити про вас... – Звісно (*Г.Тютюнник*).
8. Чи добре якажу, чи, може, ні? – Так! Добре! Бедемо музичить! – Ревнув Ведмідь – розумна голова (*Л.Глібов*).
9. Так вам, здається, більше подобається? – Ніскільки (*О.Чорногуз*).
10. Гаразд, добре! Усього навезу! – сміється гірко Пилип (*Панас Мирний*).
11. – Та й справді! – пристала на жінчину думку Дарина. – Отож! (*І.Вирган*).
12. З Новим роком, товариші! – поздоровили нас командир роти і партизани. – З Новим щастям! (*О.Гончар*).
13. – Ова! – крикнув молдован... (*А.Свидницький*).
14. – Гвалт! Гвалт! – закричала Мелашка (*І.Нечуй-Левицький*).
15. – Та ви вже, матінко, бувала... – Аякже... (*М.Нагнибіда*).
16. Цить, серце, цить (*П.Тичина*).
17. Гей, було це за дідів, Ні, брешу, за прадідів (*І.Манжура*).
18. Хреститися вмієте? – поцікавився батюшка в Рити. – Ні? (*Г.Тютюнник*).
19. Ет, проти ночі отаке Верзеш,старий, – дітей страхати (*Є.Плужник*).
20. [Єпископ:] Ти, сину мій, зо мною підеш. [Парвус:] Ні! (*Леся Українка*).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Виконайте структурно-синтаксичний аналіз усіх простих речень і частин складних речень у наведених текстах.

I. Був холодний грудневий день. Не лише Торонто, а й весь світ готувався зустрічати двадцять перше століття і третє тисячоліття. Передбачення, перестороги, побажання – чого тільки не можна було почути і прочитати на сторінках часописів і газет з цього приводу. Але Андрій вирішив зустрічати третє тисячоліття по-своєму. Все своє життя він жив Україною. Задля неї був двічі поранений минулої війни. Тричі був полонений. Сибір, німецькі табори, партизанська неволя, а потім – далека чужина. Єдине, що взяв із собою, – це частинка рідної України. І щоб не згубити її в своїх блуканнях по світу, він сховав той скарб глибоко у своєму серці. І тому, коли те серце ослабло і лікар запропонував Андрієві операцію, він навіть слухати не хотів.

– Е ні, лікарю... Ви не розумієте. Я не поміняю своє серце на найздоровіше в світі. Я носив його вісімдесят років – понесу й далі до останнього подиху.

Життя без України він не уявляв (*Л.Горлач*).

II. Та ось настав останній день осені. Ти лягаєш спати, і, поки ти спав, у твоє місто, ще вчора чорне, сумне і по-осінньому брудне, ще вчора з голими, зрозпаченими деревами, прийшла зима. І ти прокидаєшся на іншій планеті. Все біле, м'які звуки тонуть у білому снігові, земля стала лагідна й спокійна. Влітку земля жовта від пшениць і зелена від трав, а взимку – біла. Білі й жовті хай будуть наші будинки. І в домах наших – хай біле й жовте. А зелене хай деревам і воді, а синє – небу і теж воді (*П.Загребельний*).

III. Темно. Повітря рідке й дихається тяжкувато. Мете снігом, хоча мороз не особливо дощукільний. Всі плаї, воєнні й старі, заметені. Сходимо стежечкою до теплої кринички, в якій вода не замерзає при найбільшому морозі, повертаємо направо та йдемо вниз. Це є довга дорога. Можна було б вибратись через Кукул, але там горою шаліє хуртовина й час від часу тріскають московські «гостинці».

Йдемо мовчки гусаком. Навколо ні душі. Вітер не дме, а ріже. Он просікає темну безодню горюча іскра, чути квоктання, а за хвилину глухий тріск. Раз, другий, третій. Після знов тихо.

Під гору борхається з навантаженим гуцульським коником двоє людей. Вітаємось і проходимо повз. Входимо у смерековий запуст. Тут затишніше. Молоді ялинки поприсідали вітами аж до м'якої грубої верстви снігу. На вітах також сніг. Торкнеш і сиплеться купами на голову (*У.Самчук*).

IV. Сила – це ще далеко не все (якщо розуміти військову могутність). Якою могутньою була Скіфія, наганяла страх на весь античний світ, запобігали фараони перед нею, і Дарій не зміг перемогти, а що ж зосталось? Тонюсінський візерунок золотої пекторалі, те, що залишив невідомий художник... Від усього царства неосяжного, тисячолітнього – кілька мистецьких утворів, знайдених у

курганах. І ще трагедія, що не захотіли ввести письмо. Згинув епос, мова, історія... Живуть ті, хто творив і фіксував свої творіння (*О.Гончар*).

V. Осінь. Широке вікно навскіс перетяте вигнутою виноградною лозою. На ній тріпочуть тонкі, прозора-жовті листочки, їх візерунок наворачтає до думки про старовинні гобелени. Сонячний промінь пронизує листя наскрізь, воно поволі темніє, тліє, розсипається рудим попелом.

Усе містечко в тихому шурхотінні листя. Невпинний шелест його у повітрі й на землі, під ногами. Він наповнює все довкола, віддаляючи гуркіт автомобільних моторів і звуки людських голосів кудись далеко, у безвість.

Врізані в синє небо дахи в червоних панцирах черепиці. Розігріті сонцем, вони, мабуть, теплі на дотик. Контури дахів і недалеких гір творять природну, тривку єдність. Замкнуте, одвічне коло.

Останні червоні, солодко-пахучі ягоди яскріють на довгим гнучким пагіллі в малиннику.

Важкі, теж останні, кетяги чорного й рожевого винограду. «Ізабелла», «рислінг». Назви урочисті й витончені. Виноград перестиглими ягодами скапує вниз, у суху траву, на світло-медове листя.

Осіннє яблуко «джонатан» чекає перших приморозків.

М'яку, соковиту грушу смачно скльовує птах.

Ще свіжі голівки дрібних хризантем на високих, ослаблих уже стеблах. Стебла ось-ось всохнуть, зламаються, і тоді білі й брунатні зірочки звільнених квітів попливуть без вороття за вітром.

Бджоли. Ще й досі носять у вулик жовтогарячий, синій і червоний пилок на обважнілих прозорих крильцях. Втомлені, майже знесилені, здійснюють своє одвічне прагнення (*Н.Бічуя*).

VI. Наприкінці лютого спали морози і ліс терпко запах весною. Під час відлиги кілька днів сялась мряка, яка майже злизала сніг – тепер він де-не-де білів поміж дерев окремими острівцями. На початку березня з-під тих острівців полізли перші підсніжники, дерева взялися бруньками, берези пустили сік.

Це вже була весна.

Ніхто не виглядав її так, як вони, ніхто не любив її дужче за них.

Одного ранку за озерцем, де починався густий ялинник, почулися дивні звуки – там хтось бурмотів, фиркав і шепеляво посвистував. На галявину з-за дерев і гущавин висипала ціла зграя барвистих півників. Розпустивши крила й пістряві хвости, вони кружляли один довкола одного, походжали то боком, то околяса, погрозливо квоктали, а потім, як і годиться півням, затіяли бійку.

Так розпочали свої токові грища тетеруки, котрі теж любили лісову глухомань. Вони з джиджуристим підстрибом нападали один на одного, ворохобилися, вдарялися грудьми, гублячи пір'я, люто схрещували дзьоби, але не так, щоб убити суперника, а щоб показати себе перед самкою, які вони гарні та дужі.

П'яні від любовних гульок тетеруки навіть не почули свисту стріли, яка зненацька пронизала найбільшого забіяку, і тільки тоді, коли він перекинувся мертвий, вони злякано залопотіли крилами й наосліп шугнули поміж дерев, збиваючи додолу сухі гілки, шишки й глицю.

Та через деякий час півники знову зібралися на токовищі.

І знов у повітрі свиснула стріла (*В.Шкляр*).

VII. Журавлі відлітають.

І тоді, раптом, розсувається чорна завіса ночі, блиснув прожектор світланку по латочці неба, а на ній – далекий ключ журавлиний, як прощальний помах чиєїсь долоні – кру-кру... Ключ поволі зникає, розпливається, сірий екран неба порожніє, і тоді чуєш, що в тебе, в середині, щось неначе обривається: ні-то остання строфа вірша, ні-то остання нитка надії, ні-то останнє кохання.

З того, як і коли вони відлітали, в котру пору, чи довго кружляли над селом, чи коротко, як гурмувалися в ключі, сумно чи весело кричали, – з того всього люди багато дечого ворожили, передвітували: чи скоро буде зима, чи приїде Михайло на білому коні, чи зародить озимина, буде урожай чи недорід.

Неосяжне небо зі зграями птаства, земля, ліси й луки зо своїм звіринним царством, були як дві сторінки книги Божої Премудрости, з якої народ наш віками вчитував йому тільки ясні закони життя або смерти. Біла ласичка пробігла через гумно до стодоли – ого, рано впаде сніг! Мишва загніздилася у стерні – буде голодний рік. Бузько-чорногуз покинув гніздо на стрісі – ой, лелечко, та не дай Бог пожару!

З ранніх рос, із ластів'яного щебетання, з падаючих зірок, з пугукання сови опівночі ворожили погоду, радість або нещастя в хаті. В розкритій книзі природи не існувало зайвини, незначущости, в ній кожна титла, кожна кома, були глибокими символами, знаками вищої сили. Цю книгу читав народ душею, пребагатою в скарби первинної вражливости, інтуїції, поезії. Він, народ, розумів її предвічною своєю мудрістю, успадкованою по предках, тих із сивої давнини, з мороку тисячоліть...

Та й ще тепер, після всіх воєн і страхіть, що прокотилися над нашою землею, коли червоні плуги переорали її лоно до самої материці, коли, здавалося б, камінь на камені не залишився з давнього світу уявлень, вірувань, традицій, – ще й тепер, по сьогодні, скорбні наші матері, овдовілі сестри, незасватані наречені, ворожать собі долю з ключів журавлиних на вечірньому небі...

Журавлі, журавлі, як повернетесь весною в Україну, принесіть на своїх крилах нашим рідним добру вість із соняшних країв! Вони ж так довго на неї чекають! (*І.Керницький*).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

I. Дискусійні питання сучасної синтаксичної науки

Теми рефератів, доповідей, повідомлень

1. Новітні аспекти вивчення синтаксичних одиниць.
2. Проблеми кваліфікації фундаментальних синтаксичних понять.
3. Типологія синтаксичних одиниць.
4. Типологія синтаксичного зв'язку.
5. Диференційні ознаки словосполучення як синтаксичної одиниці.
6. Принципи класифікацій словосполучень.
7. Підходи до визначення кількісно-структурних типів словосполучення.
8. Структурні схеми іменних словосполучень.
9. Синтаксична кваліфікація кількісно-іменникових словосполучень.
10. Проблема парадигми речення в сучасній синтаксичній теорії.
11. Структурна схема речення.
12. Різновиди питальних речень.
14. Бажальні речення в комунікативній парадигмі речення.
15. Поняття *член речення* у парадигмі наукових досліджень.
16. Члени речення і частини мови.
17. Питання про структурні типи підмета в сучасних українських граматиках.
18. Інфінітивний підмет.
19. Простий ускладнений присудок у сучасній українській мові.
20. Типи зв'язок у складеному присудку.
21. Структурні моделі складеного дієслівного присудка.
22. Структурні моделі складного (ускладненого) присудка.
23. Зміст поняття *односкладне речення*.
24. Проблеми термінологічної номінації односкладних речень.
25. Означено-особове речення в парадигмі односкладних речень.
26. Неозначено-особове речення в парадигмі односкладних речень.
27. Узагальнено-особове речення в парадигмі односкладних речень.
28. Безособові речення з триелементним головним членом.
29. Дискусійні питання кваліфікації особових односкладних речень.
30. Структурно-семантичні типи інфінітивних речень.
31. Синтаксичний статус «номінативного теми».
32. Генітивне речення як особливий структурно-семантичний тип односкладних речень.
33. Головний член односкладного вокативного речення.
34. Традиційні і нові підходи до класифікації другорядних членів речення.
35. Проблеми диференціації складеного дієслівного присудка і простого присудка з інфінітивним додатком.
36. Дискусійні питання зв'язку прикладки з означуваним словом.
37. Різновиди обставин за традиційними і новими класифікаціями.
38. Синкретизм другорядних членів речення.
39. Проблеми термінологічної номінації неповних речень.

40. Статус еліптичних неповних речень.
41. Структурне ускладнення простого речення.
42. Напівпредикативні відокремлені члени речення.
43. Проблема розмежування вставних і вставлених компонентів.
44. Дискусійні питання типології і функціональних параметрів вокатива.
45. Нечленовані речення в українській мові.

II. Лінгвістичні засади розділу «Словосполучення і просте речення» в шкільному курсі української мови

Ознайомтеся з навчальними програмами і підручниками з української мови для закладів загальної середньої освіти. З'ясуйте обсяг і зміст відомостей про словосполучення і просте речення в чинних програмах. Опрацюйте навчальні тексти підручників і виконайте зіставний аналіз підходів до кваліфікації синтаксичних понять, синтаксичної термінології у шкільному і науковому курсах синтаксису. Підготуйте результати дослідження у форматі презентацій.

Чинні модельні навчальні програми з української мови для 5–6 класів нової української школи

Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Плівачук К.В., Попова Т.Д.) (2021).

Режим доступу: https://osvita.ua/doc/files/news/830/83075/Ukr_mova_5-6-kl_Zabolotnyu_ta_in_14_07_1_1.pdf

Фрагмент із програми:

5 клас:

ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ ТА ПУНКТУАЦІЇ

Словосполучення і речення. Головні та другорядні члени речення

- Словосполучення. Відмінність словосполучення від слова й речення. Головне й залежне слово в словосполученні.
- Речення, його граматична основа (підмет і присудок). Речення з одним головним членом (загальне ознайомлення).
- Види речень за метою висловлювання; за емоційним забарвленням: окличні і неокличні (повторення).
- Пунктуаційна помилка та її умовне позначення.
- Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина.

Проблемні питання

1. Чи будь-які два слова утворюють словосполучення?
2. Навіщо потрібні розділові знаки в кінці речення?
3. Чому підмет і присудок названо головними членами речення, а інші – другорядними?
4. Який із членів речення, на вашу думку, є найголовнішим? Чи можемо ми обійтися хоча б без одного з них?

5. Чому підмет і присудок не можуть бути словосполученням?

Модельна навчальна програма Українська мова. 5–6 класи для закладів загальної середньої освіти (автори Голуб Н.Г., Горошкіна О.М.) (2021).
Режим доступу: https://osvita.ua/doc/files/news/830/83074/Ukr_mova_5-6-kl_Holub_Horoshkina_14_07_1_1.pdf

Фрагмент із програми:

5 клас:

ВІДОМОСТІ З СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ.

Словосполучення. Відмінність словосполучення від слова й речення. Головне й залежне слово в словосполученні

Речення, його граматична основа (підмет і присудок). Речення з одним головним членом (загальне ознайомлення).

Види речень за метою висловлення (розповідні, питальні, спонукальні); за емоційним забарвленням (окличні й неокличні).

Пунктуаційна помилка.

Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина.

Речення з однорідними членами (без сполучників і зі сполучниками а, але, і).

Кома між однорідними членами.

Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (програма затверджена Наказом міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804).

Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>

8 клас:

Фрагмент із програми:

Синтаксис. Пунктуація.

Словосполучення й речення.

Словосполучення. Будова й види словосполучень за способами вираження головного слова.

Речення. Речення прості й складні (повторення), двоскладні й односкладні.

Граматична помилка та її умовне позначення (*практично*).

Просте речення.

Двоскладне речення.

Головні й другорядні члени речення.

Підмет і присудок. Способи вираження підмета. Простий і складений присудок (іменний і дієслівний). Способи вираження присудка. Тире між підметом і присудком.

Узгодження головних членів речення.

Речення поширені й непоширені (*повторення*). Порядок слів у реченні.

Логічний наголос.

Означення, додаток й обставини як другорядні члени речення (повторення).

Прикладка як різновид означення. Написання непоширених прикладок через дефіс; прикладки, що беруться в лапки.

Види обставин (за значенням), способи вираження їх.

Порівняльний зворот. Виділення порівняльних зворотів комами.

Односкладне речення.

Односкладні прості речення

з головним членом у **формі присудка** (означено-особові, узагальнено-особові, неозначено-особові, безособові) і **підмета** (називні). Односкладне речення як частина складного речення.

Повні й неповні речення.

Тире в неповних реченнях.

Просте ускладнене речення.

Речення з однорідними членами.

Однорідні члени речення (зі сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком). Поширені й непоширені однорідні члени речення. Сміслові відношення між однорідними членами речення (єднальні, протиставні, розділові). Кома між однорідними членами речення.

Речення з кількома рядами однорідних членів. Однорідні й неоднорідні означення. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами (*повторення й поглиблення*). Двокрапка й тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами.

Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями).

Звертання непоширені й поширені. Риторичне звертання. Вставні слова (словосполучення, речення). Групи вставних слів і словосполучень за значенням.

Розділові знаки при звертанні і вставних словах.

Речення з відокремленими членами.

Поняття про відокремлення. Відокремлені другорядні члени речення (також уточнювальні).

Розділові знаки при відокремлених членах речення.

Українська мова. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

11 клас. Профіль – українська філологія

Фрагмент із програми:

Поглиблення і систематизація найважливіших відомостей із синтаксису, пунктуації і стилістики

Синтаксис і пунктуація української мови

Загальна характеристика синтаксичних одиниць.

Словосполучення як одиниця синтаксису. Типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова. Типи підрядного зв'язку у словосполученні.

Використання синонімічних дієслівних словосполучень у різних стилях.

Речення як основна синтаксична і комунікативна одиниця. Стилiстичні функції модальних різновидів речень. Риторичне запитання, його стилістичні функції.

Грамаітична основа речення. Порядок слів у реченні як стильова ознака мовлення.

Складні випадки координації підмета і присудка.

Складні випадки кваліфікації другорядних членів речення. Написання прикладки. Порівняльний зворот, його функції в реченні.

Корпус підручників для закладів загальної середньої освіти

Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/elektronni-versiyi-pidruchnikiv/>

Заболотний О.В. Українська мова: підруч. для 5-го кл. закл. заг. серед. освіти / Олександр Заболотний, Віктор Заболотний. Київ: Генеза, 2022. 240 с.

Режим доступу: <https://uroky.com.ua/ukrmova-5-zabolotnyy/>

Українська мова: підруч. для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2022. 256 с.

Режим доступу: <https://pidruchnyk.com.ua/1649-ukrmova-5-klas-golub.html>

Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти /

Заболотний О. В., Заболотний В. В. Київ: Генеза, 2021. 224 с.

URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-8klas-2021/1-Ukr-mova-8kl/Ukr-mova-8kl-Zabolotnyy.pdf>

Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. 2-ге вид., перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. Київ :

Грамота, 2021. 192 с.: URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-8klas-2021/1-Ukr-mova-8kl/Gramota-Ukr-mova-8kl-Avramenko.pdf>

Українська мова: підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Юлія Гарюнова, Інна Літвінова. Київ:

Грамота, 2021. 256 с.: URL: <https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-8klas-2021/1-Ukr-mova-8kl/Gramota-Ukr-Mova-8kl-pogl.pdf>

Українська мова (профільний рівень): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / С.О.Караман, О.М.Горошкіна, О.В.Караман, Л.О.Попова. Харків:

Вид-во «Ранок», 2019. 272 с. Режим доступу: <https://pidruchnyk.com.ua/467-ukrayinska-mova-karaman-plyusch-tihosha-11-klas.html>

Теми для презентацій

1. Синтаксис як розділ науки про мову.
2. Обсяг поняття *словосполучення*.
3. Види словосполучень.
4. Визначення речення. Ознаки речення.
5. Види речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням.
6. Двоскладне речення.
7. Простий і складений підмет.
8. Типи присудків.
9. Узгодження головних членів речення.
10. Тире між підметом і присудком.
11. Другорядні члени речення.
12. Односкладні речення. Типи односкладних речень.
13. Способи вираження граматичної основи односкладного речення.
14. Означено-особові речення.
15. Неозначені-особове речення.
16. Узагальнено-особові речення.
17. Безособові речення.
18. Називні речення.
19. Повні й неповні речення.
20. Однорідні члени речення. Розділові знаки при однорідних членах речення.
21. Вставні слова (словосполучення, речення). Розділові знаки при вставних словах, словосполученнях і реченнях.
22. Відокремлення другорядних членів речення.
23. Уточнювальні члени речення.
24. Розділові знаки при відокремлених членах речення.
25. Порівняльний зворот.

Навчальне видання

ГАЛАС Алла Михайлівна
САБАДОШ Іван Васильович

**СИНТАКСИС
СЛОВСПОЛУЧЕННЯ І ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Практикум

Підписано до друку 22.04.2023 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Наклад 100 прим. Умовн. друк. арк. 13,7.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ФОП Роман О.І., м. Ужгород, вул. Ш.Петефі, 34/1.
Тел.: 0509771656